

ZÁSOBOVÁNÍ DÜSSELDORFSKÉHO OBYVATELSTVA A BRITSKÁ ZÓNOVÁ ZÁSOBOVACÍ POLITIKA 1945–1948

TOMÁŠ NIGRIN

Abstract

Food supply of Düsseldorf inhabitants and the British supply policy in the British occupied zone 1945–1948

Tomáš Nigrin analyses the food supply situation in the British occupied zone and especially in Düsseldorf during the three years after World War II in regard of the other joined phenomena like work productivity, health of the inhabitants and their opinions. By comparing these factors with the British supply policy and activities of the British administration in the occupied zone, Nigrin aims to prove that the Bizone was formed as a result of the supply crisis in West Germany which threatened to damage the industrial productivity in North Rhine-Westphalia, and consequently the whole of post war Europe.

Keywords: Germany 1945–1948 – British occupation – food supply crisis

1. Úvod

Období okupace Německa po druhé světové válce je především v Německu a ve Velké Británii častým námětem nejrůznějších historických studií, nicméně akcenty tohoto historického zkoumání nejsou rovnoměrně rozloženy, a tak stále ještě zůstává část témat nedostatečně zpracovaných. K nejdokonaleji a nejčastěji zpracovávaným tématům patří především události vrcholné velmocenské politiky a mezinárodní diplomacie. Ostatním tématům nevěnovali historici tolik pozornosti a o život „obyčejného“ člověka a jeho problémy se zajímá jen velice malá část literatury. Komplexní zpracování témat z období okupace Německa navíc komplikuje

fakt, že každý fenomén je třeba zkoumat odděleně pro každou ze zón a mnohá témata rozhodně nelze paušalizovat ani na zónové úrovni. Historické bádání o životě společnosti se doposud nejčastěji zaměřovalo především na Americkou a Sovětskou okupační zónu. V Britské okupační zóně (*Britische Besatzungszone* – BBZ) byla při zpracovávání dějin městského obyvatelstva největší pozornost věnována Kolínu nad Rýnem, v jehož stínu zůstala všechna ostatní města BBZ.

Cílem této práce je zaplnit jedno malé bílé místo historiografie a popsat vývoj společnosti v Düsseldorfu z pohledu jejího potravinového zásobování a s ním spojených fenoménů a popsat a porovnat reakce nejvyšší britské zónové politiky v oblasti zásobování německého obyvatelstva na vývojové trendy v Düsseldorfu, potažmo v celé BBZ (trendy byly i přes konkrétní odlišnosti podobné). Podobné téma vycházející z mikrohistorie Düsseldorfu zasazené do makrohistorie vývoje v BBZ a přinášející pohled i na vzájemné interakce mezi mikro- a makroudálostmi doposud nebylo v němcky, anglicky, či česky psané historiografii zpracováno.

Válečný průběh poškodil Düsseldorf v podobném rozsahu jako Kolín nad Rýnem. Jeho obyvatelstvo trpělo vlekoucí se zásobovací nouzí a přežívalo dlouhé roky na tak nízkých dávkách přídělového systému, že by to pro dnešního člověka znamenalo prakticky jistou smrt hladem. Hlavní otázky, které byly při vzniku této práce kladeny, bylo zjištění skutečné kalorické výše v rámci oficiálního potravinového přídělového systému v Düsseldorfu, jaký vliv měla výše těchto potravinových přídělů na tehdejší městskou společnost v Düsseldorfu, jak moc ovlivnilo zásobování rychlost hospodářské obnovy Německa, jakou měrou si závislost hospodářské výkonnosti na zásobování uvědomovala britská okupační správa, jaká opatření přijímala Velká Británie na mezinárodní a na zónové úrovni, aby zlepšila zásobovací situaci BBZ a jaký byl obraz potravinového zásobování v Düsseldorfu v oficiálních periodikách.

Motivem k napsání této práce nebyla snaha potvrdovat *Opferthese* německého národa „krutě“ postiženého druhou světovou válkou tak, jak se o to snaží někteří převážně němečtí novodobí autoři z řad publicistů. Je zcela nezpochybnitelné, že bez agresivní války vedené nacisty by nedošlo k utrpení civilního obyvatelstva během války ani v poválečném období, nicméně je třeba historicky, bez emocí a skrytých motivů popsat situaci v Düsseldorfu, v BBZ a v Německu tak, jak panovala po válce. Jen tak lze nalézt odpověď na otázku, jak silným zážitkem byla tato tříletá *Stunde Null*, která Němcům umožnila nalézt a vytvořit si přechodnou poválečnou

identitu založenou na obnově a hospodářském úspěchu – *Aufbauidentität*, která umožnila jedné německé generaci na třicet let „zapomenout“ na válku. Tato práce nenabízí komplexní odpověď na tuto otázku, nýbrž je jen malým střípkem historického bádání z velké mozaiky, která umožní pochopit sílu německého prožitku a jeho subjektivní význam pro německou společnost.

Zkoumané období je na začátku vymezeno převzetím Düsseldorfu pod britskou správu, které se uskutečnilo 21. června 1945, a na konci měnovou reformou z 20. června 1948. Velká Británie mohla nějakým způsobem ovlivnit zásobování městského obyvatelstva až po převzetí správy nad městem. Za uzavírající mezník zkoumaného období byla zvolena měnová reforma, přestože nepřinesla příliš razantní faktickou změnu zásobovací situace obyvatelstva (nejen) v Düsseldorfu. Vytvořila však pro ni a pro nastartování nového systému podmínky, takže lidé se nedlouho po uskutečnění měnové reformy museli zabývat spíše tím, „čím potraviny zaplatit“ a ne „kde (a jestli vůbec) potraviny sehnat“.

Metodologicky je celý zkoumaný problém rozdělen na tři základní části tvořící oddělené roviny, které se v některých momentech navzájem překrývají a v jiných působí vůči sobě heterogenně. Pokud jsou tyto roviny zohledněny jako jeden celek, umožní celkovou výpověď o sledované situaci.

První část je úvodním předstupněm hlavní problematiky a zabývá se výchozí situací v BBZ a v Düsseldorfu v okamžiku jejich přechodu pod britskou správu, historií britského plánování okupace Německa a především plánováním poválečného zásobovacího systému v BBZ, vývojem zásobovacího systému v Německu od jeho vzniku a správním zajištěním řízení přidělového systému.

Druhou a zároveň stěžejní částí práce, skrze kterou jsou nahlíženy a hodnoceny další události, je přesný popis průběhu zásobování a výše potravinových dávek obyvatelstva Düsseldorfu. Od tohoto popisu jsou potom odvozeny další společenské, ekonomické a politické fenomény, které byly zásobováním přímo či nepřímo ovlivněny. Se stavem potravinového a ostatního zásobování pevně souvisí zdravotní stav obyvatelstva, produktivita práce a výkonnost průmyslu. S nedostatečným zásobováním potravinami také souvisí hledání nejrůznějších cest, jak „se dostat“ k dalším potravinám, ať již prostřednictvím černého trhu, prostřednictvím tzv. *Hamsterfahrt*, barterových a kompenzačních obchodů či ilegálních činností. Také „sytost“ obyvatelstva významně ovlivňovala jeho smýšlení vůči brit-

ským okupačním úřadům a jeho politickou aktivitu. Tyto výše uvedené fenomény lze dát do přímé souvislosti se stavem potravinového zásobování „obyčejného“ obyvatelstva.

Třetí částí již využívá poznatky dvou předchozích částí a zaměřuje se na britskou zónovou politiku, především v otázce zásobování a zajišťování dostatku potravin pro německé obyvatelstvo na správní úrovni. S tím ovšem úzce souvisela i otázka uvědomění si významu zásobování pro průmyslovou výrobu v BBZ a tím pádem i pro průmyslovou obnovu (západního) Německa na straně britských politických činitelů. Otázka zásobování a zajištění dostatku potravin pro BBZ se stala od roku 1946 tématem vrcholných politických rozhovorů a patřila také k nejdůležitějším důvodům vzniku Bizónie. Zároveň se tato otázka stala také jedním z jejích největších problémů, který ji dvakrát téměř dovedl ke krachu. Závěr této části práce je věnován mediální politice britské okupační správy a obrazu situace v Düsseldorfu v oficiálních tištěných médiích. Zhodnocení mediálního zpravodajství je provedeno na základě porovnání dat zjištěných z nejrůznějších pramenů s oficiálním obrazem v tištěných médiích vycházejících v Düsseldorfu.

1.1 Rozbor pramenů a literatury

Při zpracovávání tématu britské okupace Německa je otázka výběru a použití relevantních pramenů tou nejdůležitější. V archivech především v Německu a ve Velké Británii se jich nalézá prakticky neomezené množství a pro jejich smysluplné zpracování je jejich přísná selekce nezbytná. Pro potřeby této práce byla použita kombinace čtyř rozdílných skupin pramenů. Umožnilo to široké pramenné pokrytí zkoumané problematiky a zároveň v mnoha ohledech kontrolu událostí a údajů minimálně ze dvou pramenů. Žádné závažnější nesrovnalosti mezi prameny z různých zdrojů nebyly nalezeny, naopak největší nepřesnosti, polopravdy a chybné interpretace pramenných dat se vyskytují v sekundární literatuře.

První a nejdůležitější skupinou pramenů použitých v této práci jsou dokumenty britské vlády, centrálních britských zónových správních úřadů a nižších britských úřadů v Německu, především ze Severního Porýní – Vestfálska a vládního okresu Düsseldorf. Dokumenty těchto úřadů jsou uloženy v *The National Archives* (bývalá *Public Record Office*) v Kew u Londýna (TNA). Přístup k nim je snadný, problematické je jejich výše zmíněné obrovské množství. Po zadání slov *occupation a Germany* a vymezení

časového období na roky 1945–1948 nabídne elektronický archivní systém přes 26 tisíc svazků. V této práci jsou použity svazky s dodatečnými klíčovými slovy *COGA* (Ministerstvo pro záležitosti Německa a Rakouska – *Control Office for Germany and Austria*), *food supply, german population, public opinion, relief supply* a další, ke kterým informace z dokumentů nalezených pomocí zmíněných klíčových slov odkazovaly. Velkým problémem archiválií britských správních úřadů v Německu je jejich žalostný stav způsobený neustálým stěhováním archivů a použitým druhem papíru. Velká část spisů je psána strojopisem na velice tenkém či pauzovacím papíru, tyto listy jsou proto často potrhané a strojopis je vinou nevhodného skladování jen velice těžko čitelný. Ke stěhování archivů docházelo v rámci častých změn ve vývoji a struktuře správy v BBZ. Nakonec byla většina svazků převezena na Britské ostrovy. Pouze malá část jich zůstala v *Bundesarchivu* v Koblenzi.

Základní otázkou této práce bylo zjištění stavu zásobování civilního obyvatelstva v Düsseldorfu v letech 1945 až 1948. Zodpovědět ji měly prameny především britských úřadů v BBZ. Pro zjištění stavu skutečných kalorických přidělů v Düsseldorfu byla použita hlášení z místního vládního okresu, většinou se jednalo o pravidelná měsíční hlášení. Dalšími důležitými zdroji informací o zásobování a stavu obyvatelstva byly policejní zprávy a zprávy věnující se přímo náladě obyvatelstva – každá taková zpráva obsahovala kapitolu o zásobování či o vlivu zásobovací situace.

Zdravotní stav obyvatelstva BBZ je velice dobře zpracován Tímmy nutričního výzkumu (*Nutrition Survey Teams*), které zkoumaly v celé BBZ podle jednotné metodiky stav domácího zásobování. To umožňuje dnes určit, kolik kalorií bylo ve skutečnosti racionováno, kolik jich obyvatelstvo poptalo na černém trhu a jaké mělo zásoby z dřívějšího období.

Při studiu materiálů britských úřadů v BBZ bylo nutné vycházet kriticky z předpokladu, že jsou do jisté míry jednostranné a mohou podávat o stavu takové informace, které odpovídaly záměrům okupační moci. Pro vyloučení chyby, která by mohla vzniknout záměrnou úřední manipulací údajů na dokumentech, bylo použito pro ověření široké portfolio britských pramenů, které nevycházely z dat jen jednoho úřadu či instituce – ve složité správní struktuře se gesce úřadů často překrývala a tyto úřady se mohly jen těžko ovlivňovat. Například problematika hladu a špatného zásobování měla vliv na oblasti politické aktivity obyvatelstva, kriminality, smýšlení obyvatelstva, vztah k nacistické době a na ekonomické statistiky. Zprávy nejrůznějších úřadů proto vždy obsahovaly kapi-

tolu se zhodnocením stavu zásobovací situace a jejího dopadu na danou oblast. Bohužel není ještě možné pracovat se všemi britskými dokumenty, především těmi vládními. Ty budou zpřístupněny veřejnosti nejdříve v polovině 21. století.

Přípravnou práci badatele velmi zjednodušilo dílo týmu editorů *German Historical Institute* (GHI) Adolfa M. Birkeho, Hanse Boomse a Otto Merkera *Akten der britischen Militärregierung in Deutschland*,¹ ve kterém jsou v jedenácti monumentálních svazcích tematicky rozříděné názvy všech archivních svazků v TNA v Londýně s jejich stručným obsahem. Každý svazek je navíc uveden krátkým komentářem určitého tématu. Velkou část publikace z roku 1993 je možné dnes nahradit elektronickým vyhledáváním podle klíčových slov v internetové archivní databázi TNA na stránkách www.nationalarchives.gov.uk.

Druhou skupinou pramenů použitých v této práci jsou úřední správy (*Verwaltungsberichte*) městské správy Düsseldorf, ve kterých se nalézá velké množství podrobných statistických dat vztahujících se k životu místního obyvatelstva. Ty lze, kromě těch zaznamenaných v době trvání tzv. Třetí říše, považovat za věrohodné.

Třetí použitou skupinou pramenů jsou lokální noviny vycházející v Düsseldorfu od července 1945 do února 1946 jako *Neue Rheinische Zeitung*, poté jako *Rheinische Post*. Tento pramen byl použit pro zkoumání obrazu situace v oficiálním médiu, které mohlo být ovlivněno politickými intencemi britské okupační správy. Pozornost byla kromě přehledu témat na úvodní straně a tématu hladu na všech stranách věnována i dopisům veřejnosti redakci, které mohly ještě lépe vystihovat skutečné problémy společnosti. Neomezenou aplikovatelnost této teorie redukuje fakt, že se i na rubriku dopisů redakci vztahovala jistá forma cenzury – ať již přímá ze strany britských okupačních úřadů, či nepřímá ze strany samotných redaktorů.

Čtvrtou a pro téma této práce podružnou skupinou pramenů je Kussmannova sbírka (*Sammlung Kussmann*), což je sbírka rozhovorů, respektive vyprávění pamětníků o válce a jejím konci v Düsseldorfu. Výsledkem zkoumání tohoto pramenu je poznání, že se jen velice malá část pamětníků při svém vyprávění věnovala době po létě 1945. Většinou zůstával vývoj

¹ Birke, Adolf M. – Booms, Hans – Merker, Otto (eds.): *Akten der britischen Militärregierung in Deutschland, Sachinventar 1945–1955*, Deutsches Historisches Institut London, Niedersächsisches Hauptstaatsarchiv Hannover, München, New Providence, London, Paris, 1993.

a události během okupačního období v jejich vzpomínkách ve stínu jiných explozivnějších zážitků konce války.

K tématu okupace Německa po druhé světové válce vycházelo a stále vychází velké množství literatury, kterému se i přes svoji hojnost nedaří rovnoměrně pokrýt všechny problémové body tohoto období. Největší množství literatury se věnuje vrcholným politickým událostem velmocenské politiky a nejrůznějším tématům Americké okupační zóny (*Amerikanische Besatzungszone* – ABZ). Ostatní témata zůstávají vzhledem k počtu zpracování v ústraní. Ve většině publikací je zmiňováno téma výživy jen formou krátké skandální výpovědi typu: „V Britské okupační zóně klesly potravinové dávky v březnu 1946 na 1.014 kcal na den...“,² která ovšem není doplněna žádnou další specifikací. Tato výpověď je pro popsání stavu zásobování v BBZ naprosto irelevantní, protože dávky variovaly podle jednotlivých regionů, není uvedeno, jaká skupina obyvatelstva dávku dostávala, jak dlouho popsaná situace trvala a co jí předcházelo a zda a jaké množství potravin bylo možné získat na černém trhu. Jen velice málo studií sleduje konsekventně vývoj potravinových dávek v určité lokalitě a je možné je použít pro posouzení stavu tamního obyvatelstva.

V době, kdy nebyly ještě prameny z poválečného období přístupné, vznikaly knihy na základě autobiografických vzpomínek. Příkladem pro téma správních dějin Düsseldorfu je dnes obtížně dostupná kniha Walthera Hensela, dlouholetého pracovníka a po válce i vedoucího městské správy düsseldorfské radnice, ve které podrobně popsal problémy poválečné městské správy a nevynechal ani problémy obyčejného obyvatelstva, i když viděné skrze perspektivu radnice.³

Teprve po zpřístupnění pramenů na konci 70. let minulého století se velké množství badatelů zaměřilo na období britské okupace Německa. Toto téma se začalo zpracovávat nejdříve a nejpodrobněji na GHI v Londýně. Tehdejší badatelé se ale ještě nepouštěli v hojném počtu do zpracovávání poválečných fenoménů a problémů německé společnosti, a proto není téma hladu a zásobování v Düsseldorfu ani v Britské okupační zóně v literatuře příliš popsáno. Většina prací je obecnějších a zabývají se především vrcholnou diplomacií. Ty, které se zabývaly i situací městského oby-

² Foschepoth, Josef – Steininger, Rolf (eds.): *Britische Deutschland- und Besatzungspolitik 1945–1949*, Paderborn 1985, s. 157.

³ Hensel, Walther: *3x Kommunalpolitik 1926–1964. Ein Beitrag zur Zeitgeschichte*, Köln, Berlin 1970.

vatelstva, koncentrovaly svojí pozornost především na Kolín nad Rýnem, kde byla situace po válce ještě napjatější než v Düsseldorfu a válečné poničení tam bylo také horší.

V celkovém objemu literatury dominuje v období první badatelské vlny, která zpracovávala právě zpřístupněné archivní materiály, ve Velké Británii svojí publikační činností *German Historical Institute* v Londýně. Všechny publikace GHI svojí dvojjazyčností – vycházely jak v anglickém, tak i v německém jazyce – pokrývaly prakticky všechny potenciální čtenáře a zájemce o tuto problematiku. Nejvýznamnějšími vydavateli tehdejší doby byli Josef Foschepoth a Lothar Kettenacker, kteří vydali v průběhu 80. let několik studií a sborníků na téma britské okupace v Německu. Někteří jimi zpracovávaná témata se sice přiblížila i otázce zásobování a mezinárodního vyjednávání o německém zásobování, ale jejich hlavní záměr opomíjel otázku života společnosti.

Od konce 80. let se dostalo téma britské okupace v anglicky psané literatuře do pozadí a ani v rámci publikační činnosti GHI se již neobjevilo. Těžiště zpracovávání tohoto tématu se přeneslo od té doby na německou půdu a věnují se mu v současné době převážně němečtí badatelé.

Po roce 1991, kdy byla zpřístupněna velká část ruských archivů, došlo k boomu ve zpracovávání nejrůznějších témat ze Sovětské okupační zóny (*Sowjetische Besatzungszone* – SBZ). Toto období širokého bádání ukončilo v roce 1993 postupné zneprístupňování částí ruských archivů. V době největšího uvolnění ruských archivů na počátku 90. let minulého století vznikalo také relativně nejvíce mezizonálních komparativních studií, především mezi Sovětskou a Americkou okupační zónou. Britská okupační zóna zůstávala téměř vždy stranou hlavního zájmu badatelů, stále byla ale zmiňována častěji než zóna francouzská, o které odborná literatura dodnes prakticky mlčí.

Přelomovou komparativní studií *Rationen-Gesellschaft*⁴ o životě „obyčejných“ lidí z pohledu zásobování vydal v roce 1991 Rainer Gries. Porovnal stav zásobování německého obyvatelstva ve třech různých okupačních zónách na příkladu jejich významných měst: Lipska, Mnichova a Kolína nad Rýnem. I v této studii zůstala ale Francouzská okupační zóna, kde byla zásobovací situace ze všech čtyř zón nejhorší, stranou jeho badatelského zájmu.

⁴ Gries, Rainer: *Die Rationen-Gesellschaft, Versorgungskampf und Vergleichsmentalität: Leipzig, München und Köln nach dem Kriege*, Münster, 1991.

Vrcholem dosavadní německé deskriptivní historiografie okupačního období je encyklopedie Waltera Benze a kolektivu *Deutschland unter alliierter Besatzung*,⁵ ve které již Francouzská okupační zóna (*Französische Besatzungszone* – FBZ) nechybí. Encyklopedie zpracovává nejvýznamnější témata obsazení Německa, na svém začátku zmiňuje motivy Spojenců a zásady jejich okupačních politik, formou komparace jednotlivých okupačních zón problémová pole jako například vzdělávání, výživa, pozemková reforma atp.

Do nového trendu zkoumání vývoje poválečné německé společnosti prostřednictvím prožitku obyčejného německého člověka lze zařadit knihu Jörga Echterkampa *Nach dem Krieg*⁶ z roku 2003, která se zabývá poválečnými problémy a fenomény německé společnosti. Kromě politického vývoje se zaměřil i na vypořádání se společností se zátěží minulosti a na trendy společenského vývoje včetně postavení žen ve společnosti, sexuálního násilí a prostituce.

Nejdůležitější knihou pro tuto práci byla práce Günthera J. Trittela *Hunger und Politik. Die Ernährungskrise in der Bizone (1945–1949)*⁷ z roku 1990. Jedná se sice o 16 let starou studii, ale materie problému je v ní zpracována velice podrobně. Místy sice vede tato podrobnost k menší nepřehlednosti v důsledku vzájemně prolínajících se událostí. Kritickým bodem této knihy je fakt, že autor prováděl výzkum ještě v době před rokem 1990, kdy byl svět včetně Německa rozdělen. V knize se proto často objevují protisovětské interpretace, které nebylo v oné době pro nepřístupnost archivů možné potvrdit ani vyvrátit. Zároveň zde vyznívá zpracování problému zásobovacích obtíží vůči Velké Británii a Spojeným státům velice „měkce“ a většina viny za panující situaci je kladena na bedra německých úřadů a jejich neschopnosti či nezkušenosti. U podobných studií vydaných o několik let později již bývá definice problému a kritického zkoumání formulována vůči bývalým okupačním mocím výrazně ostřeji.

V přehledu použité literatury nelze opomenout knihy zaměřující se konkrétně na městské dějiny Düsseldorfu. Ty bylo nutné vzít v úvahu pro jejich lokálněhistorický pohled, kterým popisují místní dění a umožňují tak

⁵ Benz, Wolfgang: *Deutschland unter alliierter Besatzung 1945–1949/55*. Ein Handbuch, Berlin 1999.

⁶ Echterkamp, Jörg: *Nach dem Krieg. Alltagsnot, Neuorientierung und die Last der Vergangenheit 1945–1949*, Zürich 2003.

⁷ Trittel, Günther J.: *Hunger und Politik. Ernährungskrise in der Bizone (1945–1949)*, Frankfurt am Main, 1990.

za pomoci jiné literatury či pramenů vysledovat vlivy „velkých“ politických dějů a rozhodnutí na určitou teritoriálně omezenou jednotku. Základní literaturou pro dějiny města Düsseldorf je v tomto ohledu publikace „velkých“ městských dějin od Petera Hüttenbergera *Düsseldorf*. Část posledního svazku je věnována poválečnému období.⁸ Poválečnému vývoji po osvobození se věnují i „menší“ městské dějiny Hugo Weidenhaupta *Kleine Geschichte der Stadt Düsseldorf* z roku 1962⁹ a výrazně důkladněji publikace *Düsseldorf. Stunde null. 1945/46 – Ende und Anfang* Alfonse Houbena z roku 1985.¹⁰

Na téma poválečných městských dějin Düsseldorfu v roce 2001 vyšla ve spolupráci s městským archivem Düsseldorf publikace Jasmina De Angelise *Düsseldorf nach 1945. Hurra, wir leben noch!*,¹¹ která pracuje s velkým množstvím fotografických pramenů, často cituje místní noviny a věnuje se čistě problémům a pocitům společnosti v Düsseldorfu. Nejnovější publikaci *In Schutt und Asche*¹² zaměřenou na život a přežívání düsseldorfského obyvatelstva vydal v roce 1995 Volker Zimmermann a zaměřil se v ní na období konce války a prvních dvou až tří měsíců po přechodu fronty Düsseldorfem. Bylo to období, které bylo z hlediska organizace života a přežívání obyvatelstva nejmatečnější a zároveň nejtěžší, protože vše bylo doposud řízeno vojenskými orgány a bylo také podřízeno vojenským zájmům – zásobování nevyjímaje.

K těmto studiím je třeba přiřadit i výše zmíněnou publikaci Walthera Hensela *3x Kommunalpolitik 1926–1964*.

Prvotní intencí při výběru literatury pro napsání této práce byla snaha o vyváženost použité literatury od německých a britských badatelů, starší i novější a s podílem místních městských dějin. Druhé a třetí kritérium bylo možné dodržet, to první ale nikoliv. Pro období 80. let ještě bylo možné zajistit vyváženost mezi publikacemi pocházejícími z Německa a Velké Británie. U literatury vydané v 90. let a později již v seznamu literatury dominují především práce německých autorů. Toto je vyváženo maximální snahou odkazovat se při popisu klíčových událostí na kon-

⁸ Hüttenberger, Peter: *Düsseldorf. Band 3: Industrie und Verwaltungsstadt (20. Jahrhundert)*, Düsseldorf 1990.

⁹ Weidenhaupt, Hugo: *Kleine Geschichte der Stadt Düsseldorf*, Düsseldorf 1962.

¹⁰ Houben, Alfons: *Düsseldorf. Stunde Null. 1945 – Ende und Anfang*, Düsseldorf 1985.

¹¹ Angelis, Jasmin de: *Düsseldorf nach 1945. Hurra, wir leben noch!*, Gudensberg-Gleichen 2002.

¹² Zimmermann, Volker: *In Schutt und Asche. Das Ende des zweiten Weltkrieges in Düsseldorf*, Düsseldorf 1995.

krétní prameny. Pokud je použita citace literatury, většinou je její teze doložitelná alespoň částečně z autorovi známých pramenů, i když nejsou uvedeny.

2. Výchozí situace

2.1 Düsseldorf – město a společnost v období konce války a začátku míru

Obyvatelstvo města Düsseldorf bylo boji druhé světové války a především pak bombardováním spojeneckého letectva těžce poškozeno. Poničení, které Düsseldorf během války utrpěl, bylo mimo jiné významnou determinantou poválečné situace düsseldorfského obyvatelstva.

Události druhé světové války poprvé pocítilo obyvatelstvo Porýní na vlastní kůži 30. května 1942, kdy se uskutečnil první masivní nálet spojeneckých bombardérů na Kolín nad Rýnem. Během 90 minut tam bylo zničeno 3300 domů a usmrčeno 474 osob. Na Düsseldorf směřovalo v období od roku 1942 do konce války 9 masivních, 243 těžkých a 234 lehkých náletů, během nichž bylo na město shozeno 1473 leteckých min, 17 244 výbušných, 1,1 milionu zápalných a 132 000 fosforových bomb, které vyvolaly 4200 velkých, 6700 středních a 19 tisíc malých požárů. Letecká bombardovací válka si vyžádala v Düsseldorfu celkem kolem 6 tisíc obětí a během ní bylo zničeno 55 % bytového fondu, 23 % průmyslových areálů, 23 % veřejných a 55 % obchodních budov.¹³ Fyzicky byla zničena ve městě pracovní místa pro 140 tisíc lidí.¹⁴ Z celkového předválečného počtu 540 tisíc obyvatel¹⁵ jich 250 tisíc přišlo během náletů na Düsseldorf o střechu nad hlavou.¹⁶

Součástí taktiky letecké bombardovací války nebyla jen snaha o co největší destrukci průmyslových zařízení a měst. Velkou zátěž pro obyvatelstvo znamenal psychický tlak spojený s bombardováním. Obyvatelstvo duševně trpělo při desítkách planých leteckých poplachů. Největší počet leteckých poplachů v Düsseldorfu, celkem 110, byl zaznamenán v říjnu 1944, nejdéle trvaly

¹³ Houben 1985, s. 6.

¹⁴ Stadtarchiv Düsseldorf (SAD), 9-3-0-46, Verwaltungsberichte der Landeshauptstadt Düsseldorf vom Zeitpunkt der Besetzung der Stadt 1945 bis zum März 1949, s. 11.

¹⁵ Weidenhaupt 1962, s. 190.

¹⁶ Houben 1985, s. 6.

letecké popluchy v prosinci 1944, celkem přes 120 hodin.¹⁷ Z pohledu düseldorfských obyvatel byl největším psychickým nátlakem „železný Gustav“ – spojenecké letadlo, jež létalo v době letecké bombardovací války každý večer nad řekou Rýn a vyvolávalo tak letecké popluchy v oblasti obývané miliony lidí a nutilo je uchýlit se do krytů.¹⁸

Necelé tři roky poté, co letecká bombardovací válka poprvé zasáhla düseldorfskou oblast, se k městu přiblížila také pozemní fronta. Počátkem března 1945 byly americkou armádou obsazeny oblasti levobřežního Rýna. Německý wehrmacht zničil během svého ústupu v rámci plnění Hitlerova rozkazu o „spálené zemi“ veškerou zbývající dopravní infrastrukturu, včetně všech mostů přes Rýn. V Düsseldorfu byl 3. března 1945 jako poslední na dohled od jednotek americké armády zničen most Skagerrak. To postup Spojenců zastavilo. Od té doby až do 17. dubna 1945 se zastavila válečná fronta na řece Rýnu a probíhala tak středem Düsseldorfu. Pro město a jeho obyvatele to znamenalo jeden a půl měsíce intenzivního ostřelování americkou dělostřeleckou palbou. Utrpení obyvatelstva přežívajícího v troskách města zmenšovalo jen každodenní přerušování dělostřelecké palby ze strany americké armády, aby si mohlo obyvatelstvo obstarat zásoby nutné k přežití.¹⁹

Před závěrečným úderem americké armády na Düsseldorf mělo být město podrobeno ničujícímu spojeneckému náletu, který by zlomil poslední odpor německých jednotek. Generál Patton měl podle Houbena dokonce říci, že „ani kapka americké krve nebude prolita v bojích o Düsseldorf“.²⁰ Město se podařilo před mohutným náletem zachránit (vycházíme-li z předpokladu, že byl nálet skutečně připravován) díky odvážné akci, při níž dostali civilní vyjednavači Wiedenhofen a Odenthal za úkol přivést americkou armádu do města. Přitom museli přesvědčit americké velitele o zbytečnosti celého bombardovacího plánu (o kterém samozřejmě předem nevěděli). Policejní jednotky, které byly téměř posledními obranyschopnými jednotkami ve městě (kromě menšího oddílu SS), měly podle původního plánu dostat v okamžiku vstupu americké armády do města rozkaz ke složení zbraní od velitele policie Jürgense. Celá akce byla vyzrazena a její organizátoři byli několik hodin před obsazením města americkou armádou popraveni stanným soudem.²¹

¹⁷ SAD, Fünf-Jahresbericht des Statistischen Amtes der Stadt Düsseldorf, 37.–41. Jahrgang, Berichtsjahre 1941–1945, Düsseldorf 1945, Fliegeralarme in Düsseldorf.

¹⁸ SAD, Sammlung Kussmann, Heribert Busch, 4-63-0-2.000.

¹⁹ Houben 1985, s. 16.

²⁰ Tamtéž, s. 30.

²¹ Zimmermann 1995, s. 81–84.

Američtí vojenští velitelé se díky přesvědčování vyjednávačů rozhodli do města vstoupit a Düsseldorf byl 17. dubna 1945 bez významnějších incidentů obsazen 303. plukem II. praporu 97. pěchotní divize americké armády.²² K obsazení celého města stačilo americké armádě pouhých 8 tanků a 800 vojáků.²³ K hladkému průběhu celé akce přispěla i letáková akce ANTIFAKO vyzývající ke složení zbraní, aniž by byla jakkoli koordinovaná s proběhnutším vyjednáváním.²⁴ Düsseldorf byl obsazen jako poslední město z celého velkou spojeneckou vojenskou operací obklíčeného a postupně dobývaného Porúří a části Porýní.²⁵

Po obsazení obou částí Düsseldorfu, levobřežního Oberkasselu 3. března 1945 a zbytku města na pravém břehu Rýna 17. dubna 1945, v nich byla americkou armádou bezprostředně jmenována prozatímní německá městská civilní správa, která ihned začala s obnovou všech funkcí města nutných pro návrat života civilního obyvatelstva do běžných kolejí. Zpočátku průběh této obnovy zkomplikoval Herner Sporleder, který byl v prvních březnových dnech roku 1945 jmenován do čela městské správy v části Oberkassel a odmítl se po obsazení zbytku Düsseldorfu podřídit tamnímu jmenovanému starostovi Füllenbachovi a pokusil se o secesi Oberkasselu. Nakonec muselo nastatou situaci vyřešit americké vojenské velitelství, které s druhou částí města nespolupracující levobřežní městskou správu v červnu 1945 rozpustilo. Podobně dopadl i pokus o secesi městské části Benrath.²⁶ Veškeré dění probíhalo v Düsseldorfu pod kontrolou a v režii americké armády až do 21. června 1945, kdy byla provincie Severní Porýní²⁷ oficiálně předána pod britskou správu. Tomu předcházelo stažení amerických jednotek ve dnech 10.–12. června 1945 a jejich nahrazení britskými.²⁸

Město Düsseldorf bylo v prvních měsících okupace doslova v troskách – ve městě leželo odhadem 10 milionů krychlových metrů sutě,²⁹ které blo-

²² Houben 1985, s. 14–15.

²³ Weidenhaupt 1962, s. 183.

²⁴ Zimmermann 1995, s. 91.

²⁵ Angelis 2002, s. 4.

²⁶ Houben 1985, s. 51.

²⁷ Jedná se o zbytek původní pruské provincie Porýní. Severní část se skládala z vládních okresů: Aachen, Köln a Düsseldorf. Jižní část (vládní okresy Koblenz a Trier) se stala součástí Francouzské okupační zóny, in: Eschenburg, Theodor: Jahre der Besatzung 1945–1949, Geschichte der Bundesrepublik Deutschland, Band 1, Stuttgart 1983, s. 89.

²⁸ Trudewind, Andrea (ed.): Düsseldorf 1945–1994. 50 Jahre in Daten, Zahlen und Fakten, Düsseldorf 1995, s. 15.

²⁹ Houben 1985, s. 6.

kovaly naprostou většinu městských komunikací. Spojenecké bombardování postupně vyřadilo z provozu většinu železniční infrastruktury včetně lokomotiv a vozů a vážně poškodilo silniční infrastrukturu. Zbytek zkázy dokončil během svého ústupu wehrmacht prováděním rozkazu o „spálené zemi“. Tím byla zlikvidována zbylá dopravní infrastruktura, která ještě přežila spojenecké bombardování. Mosty byly vyhozeny do vzduchu, zbylé lokomotivy zničeny a lodě potopeny.

V květnu a červnu 1945 jezdilo v oblasti drážního ředitelství Essen, kam spadá i Düsseldorf, 50 až 80 nákladních vlaků denně – před válkou jich tam jezdilo každý den 2000 až 2400.³⁰ Lodní doprava na Rýně – do války nejvýznamnější zásobovací tepna Porýnské oblasti – byla na dlouhé měsíce vyřazena z provozu kvůli zřícení mostů do řeky a potopením většiny lodí. Na konci války nefungovalo v Düsseldorfu zásobování elektrickou energií, pitnou vodou, plynem ani městský kanalizační systém. V prvních dnech po osvobození nefungovaly žádné státní instituce včetně policie, nekonala se žádná kulturní představení a školy byly zavřené – ty obnovily alespoň provizorně svoji činnost až v srpnu 1945, kulturní zařízení o něco dříve.³¹ První obnovené či nově postavené komunikace navíc nebyly určeny přednostně pro potřeby zásobování civilního obyvatelstva, nýbrž pouze pro vojenské účely.³²

Nově jmenovaná státní správa (nově jmenovaní byli jen nejvyšší představitelé – zbytek nižšího úřednického aparátu setrval ve svých funkcích) spolu s americkými a později s britskými vojenskými veliteli stála zpočátku před naprosto neřešitelnou situací, kdy nefungovalo zcela nic a v horizontu několika týdnů reálně hrozilo hladovění obyvatelstva. Zpočátku totiž ještě většina domácností měla zásoby z dřívější doby a nebo právě ty, které jim wehrmacht a nacistické úřady rozdaly před příchodem americké armády. Domácnosti tak dokázaly překlenout první dny a někdy i týdny po osvobození „ze svého“. Tyto zásoby ovšem nebyly neomezené a obnova zásobování proto byla nutnou prioritou.

Totální rozvrat během války a hlavně na jejím konci změnil naprosto radikálním způsobem každodenní život všech lidí v Düsseldorfu. Po neustávajícím ničení všeho sice nastal obrat a pomalu se rozbíhala obnova města a mírového života, ale válka zůstávala ještě po dlouhá desetiletí

³⁰ Rheinische Post, 21. 6. 1947.

³¹ Houben 1985, s. 6–16 a 76.

³² Weidenhaupt 1962, s. 191.

původním, většinou negativním, hybatelem změn v životě lidí, společnosti a rodiny, v zemědělství, dopravě a průmyslu.

Kvalita života obyvatelstva Düsseldorfu byla válečnými destrukcemi města a jeho okolí snížena na mez, kterou si nikdo z postižených nedokázal představit. Podle některých autorů se kvalita života v prvních poválečných letech vrátila na úroveň poloviny 19. století.³³ Většina obyvatelstva žila v naprosto nevyhovujících prostorách, často sklepech, bunkrech či podkrovích. Trpěla nedostatkem potravin, topiva a absencí všech elementárních komunálních služeb, jako byla například fungující přípojka pitné vody, elektrické energie, plynu, či odvoz odpadků. Obyvatelstvo se také stalo imobilním.

V prvních měsících po válce fungoval dopravní systém hromadné dopravy jen velmi omezeně a individuální doprava nebyla možná. První tramvajová linka vyjela v Düsseldorfu po osvobození již 18. června 1945 a 25. června 1945 byl obnoven v silně omezené míře provoz přívozů přes Rýn, což byla v té době jediná možnost, jak překonat řeku. Žádné mosty pro civilní účely ještě zprovozněny nebyly.³⁴ Rýn zůstal dlouho jen obtížně a v omezené míře překročitelný. Pohybu obyvatelstva bránily i nově zřízené hranice jednotlivých okupačních zón či zvláštních uzavřených oblastí, pro jejichž překročení bylo nutné mít speciální povolení či pověření.

Obyvatelstvo v jeho každodenním životě navíc sužoval jen těžko představitelný nedostatek veškerého myslitelného jednoduchého spotřebního zboží. Jako příklad nedostatkového zboží denní potřeby v civilizované společnosti lze uvést nitě na zašívání, mýdlo, pěnu na holení, kartáčky na zuby, oblečení všeho druhu, obuv či kuchyňské nádobí.³⁵

Válka výrazným způsobem změnila sociální složení obyvatelstva a především rodin. Během náletů zemřelo přímo v Düsseldorfu zhruba 6 tisíc lidí. Na frontě padlo celkem 12 650 düsseldorfských občanů, invalidních v důsledku válečného zranění jich bylo 15 tisíc. Statisticky nevyčísitelné množství především slabých a starých lidí zemřelo ve městě na následky válečných útrap – na podchlazení či podvýživu.

Do roku 1949 se vrátilo do Düsseldorfu celkem 50 tisíc jeho dřívějších obyvatel z válečného zajetí. Ještě v roce 1947 bylo v Düsseldorfu pohřešo-

³³ Trittel 1990, s. 91.

³⁴ Weidenhaupt 1962, s. 191.

³⁵ TNA, FO 1050/623, Hauptamt der Arbeitsverwaltung für die britische Zone, An: Mr. Cullingford, Manpower Division CCG/BE, Betr: Die Unterernährung und ihre Auswirkungen im Lübecker Dränger-Werk, 24. 9. 1946.

váno 8700 vojáků a 1300 civilistů. V důsledku nucené migrace obyvatel z východních částí Německa se mezi obyvatelstvem ve stále větší míře začali vyskytovat lidé, kteří pocházeli ze vzdálených území s odlišnou kulturní a církevní tradicí. Celkově se počet obyvatel v Düsseldorfu velice rychle přiblížil předválečné úrovni, znamenalo to ale značné zhoršení podmínek pro bydlení, které se nepodařilo odstranit do konce 40. let. Zároveň vedla tato skutečnost k vyostření zásobovací situace.

Válečná destrukce postihla citelně i základní společenskou jednotku – rodinu. V poválečném období vykazovaly rodiny zásadní odlišnosti od předválečného období. Významně stoupl počet z nejrůznějších důvodů nekompletních rodin, kde zastávala nejvýraznější úlohu žena – matka, zatímco muž – otec – buď padl na frontě, byl nezvěstný, ve válečném zajetí, po válečném úrazu s výrazně změněnou pracovní schopností, či již nebyl schopen, případně nechtěl žít nadále v rodinném svazku. Statistický průzkum provedený mezi skoro 31 tisíci düsseldorfských dětí nabízí přehled stavu rodin z konce roku 1946. V té době bylo téměř 44,2 % rodin, ve kterých žily dotazované děti, nekompletních – 31,8 % rodin postrádalo otce z důvodu války (padl, byl pohřešovaný či ve válečném

Tabulka č. 1: Vývoj počtu obyvatel Düsseldorfu

Rok	Počet obyvatel Düsseldorfu
1939	535.753
duben 1945	235.000
1945/1946	406.000
1946/1947	428.000
1947/1948	444.000
1948/1949	466.000

Zdroj: SAD, Fünf-Jahresbericht des Statistischen Amtes der Stadt Düsseldorf, Berichtsjahre 1941–1945; SAD, 9-3-0-46, Verwaltungsberichte der Landeshauptstadt Düsseldorf vom Zeitpunkt der Besetzung der Stadt 1945 bis zum März 1949, s. 12.

zajetí), ve 12,4 % rodin žili rodiče odděleně bez udání důvodu. Ve většině rodin (40,6 %) žily dvě až pět dětí. Rodiny matek samoživitelek (v Düsseldorfu v těchto rodinách žila zhruba polovina všech dětí) se v poválečném období dostávaly do značné nouze, kdy nebylo možné zajistit dostatečné nasycení všech jejích příslušníků, protože především ženy a děti dostávaly během celého období trvání přidělového systému ve srovnání s muži či dělníky relativně nejnižší potravinové dávky a jejich finanční situace při neustále se zvyšujících nákladech na život byla špatná. Povážlivá byla i materiální situace především dětí – zimní kabát koncem roku 1946 nevlastnilo 29,6 % dětí, jen jediné prádlo mělo 9,2 %, bez vlastních bot muselo chodit 39,9 % dětí, velmi roztrhané boty mělo 60,2 % dětí a vlastní postel nemělo 47,3 % dětí.³⁶

Zničení mostů přes Rýn německým wehrmachtem zasadilo ránu lokálnímu düsseldorfskému zemědělství. Z toho důvodu došlo v raném poválečném období ke zdatelnému propadu autochtonní düsseldorfské zemědělské produkce. Rýn, který nebylo možné překonat, zamezil zemědělcům obdělávat a sklízet svá pole na druhé straně Rýna. Düsseldorf byl také ze stejného důvodu odříznut od tradičního zázemí své mléčné produkce.³⁷ Pro sklizeň a setbu v roce 1945 přišel z obdobných důvodů konec války v nejméně vhodný okamžik. Do října 1945, kdy byl zprovozněn Freemanův most, nebylo možné překročit řeku s jakoukoliv civilní mechanizací. Do té doby bylo možné překonat řeku pouze prostřednictvím osobních přívozů, na které bylo navíc nutné vystát dlouhou frontu. V zemědělství, které nemělo dostatek mechanizace a hnojiv, zároveň chyběly i kvalifikované pracovní síly. Mnozí sedláci setrvali často ještě dlouhé roky ve válečném zajetí či padli na frontě a zahraniční pracovníci, kteří je v období války nahrazovali, se po jejím konci vrátili domů.

Poškození průmyslové základny města leteckou bombardovací válkou bylo procentuálně výrazně nižší než tomu bylo například u bytového fondu. Podle míry poškození by byl v roce 1945 podle některých autorů průmysl schopen produkovat stejné množství zboží jako v roce 1936, ale skutečný stav průmyslové produkce, který byl výsledkem válečného poškození, zničené dopravní sítě, nutnosti přeměnit válečnou produkci na civilní, nedostatku surovin, energií a pracovníků, zůstal jen na 15 % stavu roku

³⁶ SAD, IV 1590, Der Oberstadtdirektor an die Verbindungstelle des deutschen Caritasverbandes zu den amerikanischen Wohlfahrtsverbänden, Kinderleben in Düsseldorf, 15. 1. 1947.

³⁷ Neue Rheinische Zeitung, 18. 7. 1945.

1936. Ještě v roce 1947 se pohybovala míra průmyslové výroby v BBZ na úrovni 34,7 % stavu z roku 1936, index pro Bizónii v té době vykazoval 60 % stavu roku 1936.³⁸

2.2 Britské plánování okupace Německa

Velká Británie se začala zabývat otázkou okupace Německa velmi brzy a plánovačům bylo jasné, že jeden z nejzávažnějších problémů, kterým bude Velká Británie v Německu čelit, bude zajištění dostatečného množství potravin pro německé obyvatelstvo. Místo věcných diskuzí byl však již počátek plánování fungování budoucí britské správy v Německu ovlivněn nejasnostmi a kompetenčními spory mezi jednotlivými ministerstvy.

Plánováním a přípravami budoucí britské části mise u Spojenecké kontrolní komise v Německu (*Control Commission for Germany/British Element – CCG/BE*) byla v listopadu 1943 pověřena *War Office*. Ona a jí podřízená administrativa měla převzít správu budoucí BBZ. I když odpovědnost za vedení CCG/BE měla podle původních plánů převzít *Foreign Office* až po skončení války, stalo se tak již v březnu 1944. K 1. červnu 1945 však přešla odpovědnost za přípravu mise zpět na *War Office*. Tehdy se kompetence obou ministerstev vztahující se k budoucímu uspořádání Německa oddělily – *War Office* byla zodpovědná za správu Německa a strukturu orgánů CCG/BE a *Foreign Office* za zahraničně politickou otázku uspořádání Německa. Toto uspořádání nevydrželo dlouho a již 22. října 1945 převzalo odpovědnost za koordinaci práce britské části Spojenecké kontrolní komise a zónové správy nově ustavené Ministerstvo pro záležitosti správy Německa a Rakouska (COGA), v čele s ministrem Johnem Burnesem Hyndem.³⁹

Po svém vzniku převzala COGA všechny pravomoci týkající se britské správy v Německu od *War Office*. Činnost COGA ale nebyla od samého počátku příliš úspěšná a efektivní. Ministerstvo se nevyhnulo kritice za nekoncepčnost zónové správy a plánů především v hospodářské oblasti a obnovy německého demokratického politického života. Navíc byla COGA často orgány CCG/BE obcházena, protože ty raději komunikovaly přes neformální kanály s *Foreign Office* – obávaly se totiž, že COGA nemá pro problémy CCG/BE (tedy i německé problémy) dostatečné pochopení a v Londýně je prosazuje bez potřebné razance.⁴⁰ Celý pro-

³⁸ Eschenburg 1983, s. 265.

³⁹ Benz 1999, s. 239–243.

⁴⁰ Birke – Booms – Merker 1993, Band 1, s. viii.

blém byl vyřešen v dubnu 1947, kdy byla ministerská samostatnost COGA zrušena a úřad byl jako celek začleněn do *Foreign Office* jako její Německá sekce (*German section*).⁴¹

Kompletní CCG/BE zahájila své působení v Německu v červenci 1945 a v jejím čele stanul generál sir Bernard L. Montgomery jako vrchní velitel BBZ v Německu. Struktura CCG/BE byla odvozena na základě doporučení Evropské poradní komise ze struktury původních říšskoněmeckých ministerstev, aby bylo možné na jejich činnost podobností rezortů kontinuálně navázat, a v případě vzniku celoněmecké vlády pravomoci opět snadněji převést zpět.

V prvním období zajišťoval provoz CCG/BE vojenský personál, který byl postupně nahrazován civilisty z Velké Británie. Zpočátku neustále se měnící struktura vojenské správy BBZ se postupně ustálila na horizontálním rozdělení CCG/BE na Berlínskou centrálu a Zónový výkonný úřad (*Zonal Executive Offices* – ZECO) a vertikálně na provinciální, zemské a oblastní úřady. Každé provincii či zemi velel britský Regionální komisař (*Regional Commissioner*). Britská správa v Německu byla co do počtu úředníků největší ze západních spojeneckých správ. Nejvyšší stav zaznamenala CCG/BE v říjnu 1946, kdy v ní působilo celkem 26 tisíc úředníků (v americké správě působilo 12 tisíc, v sovětské odhadem 36 až 50 tisíc úředníků a údaj o francouzské okupační správě není znám).⁴² Od té doby byl počet britských úředníků neustále snižován, protože se náklady na provoz tak velkého úřednického aparátu ukázaly být pro Velkou Británii neúnosné.⁴³

Britská administrativa se od počátku plánování přiklonila k myšlence maximální kontinuity německých správních úřadů. Z tohoto důvodu uplatňovala Velká Británie výrazně mírnější přístup vůči úřednickému aparátu „Třetí říše“ než Spojené státy. Britská administrativa v instrukcích na přípravu příměří vyzývala vojenské velitele, aby dbali na to, že po případném odvolání nacisty z administrativní funkce, musí být primárně zajištěna kontinuita provozu daného úřadu. Je tím nepřímou řečeno, že pokud se tak nestane, mají úředníci s nacistickou minulostí minimálně dočasně zůstat ve svých funkcích.⁴⁴ Tento princip zastávaný britskou administrativou vychá-

⁴¹ Benz 1999, s. 239.

⁴² Gries 1991, s. 266.

⁴³ Benz 1999, s. 240–243.

⁴⁴ TNA, FO 945/864, War Cabinet. Official Committee on Armistice Terms and Civil Administration. Preparation of Directives in Connection with the Draft German Armistice: Food and Agriculture – article 36 (a), 28. 4. 1944.

zel z jejího přesvědčení, že udržení stávajících německých úřadů v chodu, v některých případech i těch nomenklaturních,⁴⁵ odvrátí Německo od naprostého zhroutilí po jeho osvobození – to se týkalo především oblasti zásobování civilního obyvatelstva.⁴⁶

Ještě před převzetím výkonu správy v BBZ Velkou Británií zkřížila její plány na maximální kontinuitu administrativy americká armáda. Ta aplikovala vůči všem německým úředníkům zprvu tvrdý postup, který vycházel z přesvědčení, že byli všichni horlivými („*virulent*“) nacisty a internovala je. Protože Americká armáda obsadila i velkou část budoucí BBZ, uplatňovala tento postup i tam. Obavy o budoucnost civilního obyvatelstva a zděšení vyvolalo v Londýně zatčení všech úředníků bývalého Úřadu pro výživu (*Ernährungsamt*) – původního úřadu číslo 65 Říšského selského stavu (*Reichsnährstand*),⁴⁷ jenž v období „Třetí říše“ monopolně zastřešoval všechny sedláky, zemědělské podniky a zároveň organizoval i trh se zemědělskými výrobky a přidělový systém.⁴⁸ Okamžitě po zadržení úředníků intervenoval sám britský premiér Winston Churchill přímo u vrchního velitele amerických ozbrojených sil v Evropě Dwighta D. Eisenhowera,⁴⁹ který ihned zareagoval a přislíbil vydat rozkaz o uplatňování „rozumného pohledu“ (*reasonable view*) na věc.⁵⁰

První plány týkající se organizace zásobování civilního obyvatelstva po osvobození Německa a posudky na stav přidělového systému potravin v nacistickém Německu byly vypracovány již 10. května 1941 a postupně několikrát revidovány.⁵¹ Celkově byl německý zásobovací a přidělový systém shledán „výborně organizovaným“,⁵² a proto byl Úřad pro výživu (*Ernährungsamt*), který se od zavedení potravinového přidělového systému v Německu od 28. srpna 1939 staral o jeho chod a koordinaci, prakticky *en bloc* začleněn po

⁴⁵ Benz 1999, s. 242.

⁴⁶ TNA, MAF 83/2071, Ad hoc Committee on German Food and Agricultural Controls, CCG/BE, 3. 1. 1945.

⁴⁷ SAD, Verwaltungsbericht der Landeshauptstadt Düsseldorf vom Zeitpunkt der Besetzung der Stadt 1945 bis zum 31. März 1949, s. 183.

⁴⁸ Zentner, Christian – Bedürftig, Friedemann: Das grosse Lexikon des dritten Reiches, München 1985, s. 480.

⁴⁹ TNA, PREM 4/12/14, Personal and Top Secret from Prime Minister to General Eisenhower, 31. května 1945.

⁵⁰ TNA, PREM 4/12/14, Personal from General Eisenhower for the Prime Minister, 1. června 1945.

⁵¹ TNA, MAF 83/2071, Foreign Office, Ministry of Economic Warfare, Economic Advisory Branch, Food Control in Germany, 15. únor 1945.

⁵² TNA, PREM 4/12/14, Prime Minister, Food in Germany, No. 483/5, 29. května 1945.

osvobození Německa do struktur nově vznikajících britských zónových úřadů jako Regionální zásobovací úřad (*Regional Food Office*) s centrálou v Hamburku a fungoval až do svého rozpuštění v roce 1948.⁵³

Přídělový systém v Německu se po konci války a po převzetí odpovědnosti za něj CCG/BE vůbec nezměnil – stejné zůstalo jeho fungování i organizace. O fungování německého přídělového systému měla Velká Británie velké množství informací již v průběhu války, na jejichž základě bylo předem rozhodnuto, že je efektivní a fungující a že se tedy na něm nebude nic měnit.

Přídělový systém na potraviny byl v Německé říši zaveden 28. srpna 1939 a dlouhodobý přídělový systém 25. září 1939. Výše možných dostupných přidělů byla vyhlášována vždy deset dní před začátkem dvacetiosmidenní periody. Na říšské úrovni byla jednotně určována výše spotřeby chleba, mouky, masa a masných výrobků, tuků (másla, margarínu, jedlého oleje, vepřového sádla a tuku), sýrů, tvarohu, cukru, marmelády, medu, mléka, vajíček, potravin z obilovin a bramborového škrobu. Na základě místního stavu zásob byly přerozdělovány brambory, zelenina, ovoce, ryby, drůbeží maso, luštěniny, rýže, ovoce v plechovkách a zelenina.

Výše přidělu pro konzumenty byla určována podle stupně náročnosti vykonávané práce. Nejméně kilokalorií na den dostávali samozásobitelé, tedy především zemědělci. Zaměstnanci a dělníci byli rozděleni do skupin podle náročnosti vykonávané práce. Příděly vzrůstaly od skupiny běžných konzumentů, přes středně, těžce a velmi těžce pracující dělníky, až po nutričně nejbohatší skupinu dělníků pracujících v podzemí. Děti (rozdělené podle věku: do 3 let, 3–6 let, 6–10 let, 10–18 let), těhotné a kojící matky byly rozděleny do zvláštních skupin. Tento systém nezahrnoval v době války příslušníky ozbrojených sil, které měly vlastní přídělové standardy a systém zásobování.

Během fungování systému se již v období „Třetí říše“ několikrát změnila podoba jednotlivých přídělových karet – v souvislosti s narůstajícím nedostatkem a výpadky zásobování některých komodit přistoupily německé úřady k natištění speciálních oddělených karet pro problematicky dostupné potraviny. Potravinový přídělový systém byl postupně doplněn o topiva i další zboží nutné pro chod domácnosti.⁵⁴

⁵³ Benz 1999, s. 52.

⁵⁴ TNA, FO 1013/1939, HQ Military Government North Rhine-Westfalia, To: S.O.1., Food Rationing System, srpen 1945.

Přídělové karty německého systému byly platné pro celou oblast (zemi), ve které konzument bydlel, na rozdíl od britských (po jejich zavedení v létě 1946), které se daly uplatnit jen u jednoho dodavatele. To na jedné straně během války umožňovalo obyvatelům měst opouštět je v období častých leteckých náletů, či případně nakupovat v jiném obchodě než obvykle, pokud došlo ku příkladu k jeho zničení během náletu. Na druhou stranu po válce tato „volnost“ systému zásobovací situaci spíše komplikovala, protože umožňovala nekontrolovatelnou migraci obyvatelstva do měst, kde příchozí vyvolávali další problémy a napětí zásobovacího systému. Přes výhody přídělového systému vázaného na určitý obchod se nakonec britská správa nerozhodla k jeho zavedení přikročit, protože by to znamenalo další enormní nárůst byrokratické práce.⁵⁵

Německou tradicí se již v období první světové války staly veřejné vývařovny pro obyvatelstvo. Ty se osvědčily v situaci, kdy se nacházelo mnoho lidí daleko od domova a neměli čas vařit (například během leteckých náletů) a nebo kdy neměli na čem vařit. Odhaduje se, že od začátku totální války bylo v Německé říši (civilistům) vydáváno v centrálních vývařovnách denně 20–26 milionů jídel. V oblastech častých leteckých náletů byly zřízeny mobilní vývařovny, které mohly rychle z dosahu náletu ujet. Některé „vařící vlaky“ byly schopné obsloužit denně až 160 tisíc lidí.⁵⁶ Po válce tradice veřejných vývařoven pokračovala – nejvýznamnější roli sehrála ve výživě školou povinných dětí během tří poválečných „hubených“ let.

3. Zásobování a stav düsseldorfského obyvatelstva 1945–1948

3.1 Potravinové zásobování – kalorické výše přidělů

Düsseldorfské obyvatelstvo bylo nuceno obstarávat si potraviny v rámci přídělového systému již od září 1939. Zásobování po dobu války bylo uspokojivé i přes stále se snižující kalorickou hodnotu přídělových dávek.⁵⁷ S postupným zmenšováním plochy území dobytých a obsazených „Třetí říši“ se zvyšovalo i množství stále obtížněji získatelných potravin, které

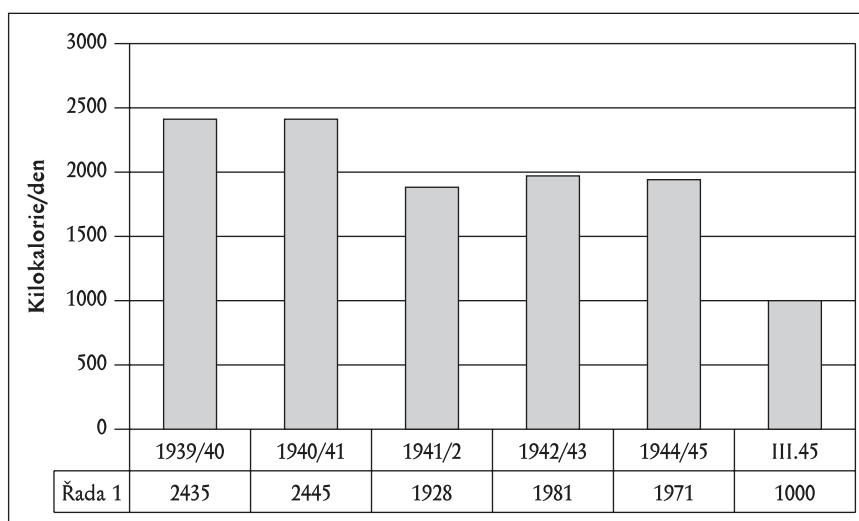
⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ TNA, MAF 83/2071, Foreign Office and Ministry of Economic Warfare, Economic Advisory Branch, Food Control of Germany, 15. února 1945.

⁵⁷ Zimmermann 1995, s. 25.

byly získávány pro potřeby „Třetí říše“ bezohlednou zemědělskou exploatací porobených zemí.⁵⁸

Grafč. 1: Vývoj průměrných denních přidělů obyčejného konzumenta v rámci přidělového systému od roku 1939 do března 1945 (v kilokaloriích na den)

Zdroj: Statistisches Monatsheft für die britische Zone, Zonal Statistical Organisation, Hamburg, 01/1948, s. 58.

První výrazné skokové snížení potravinových přidělů zažilo düsseldorfské civilní obyvatelstvo spolu s přiblížením se a přechodem fronty. Tento zásobovací šok vyvolalo celkové zhroucení dopravního, zásobovacího a správního systému v Německu na konci války. V grafu č. 1 je naznačen vývoj zásobování německého obyvatelstva od roku 1939/40 až do roku 1944/45. Jde o oficiální údaje a hodnoty nezahrnují kilokalorie získané mimo oficiální přidělový systém (ať už z černého trhu a nebo například ze záhumenků) a zároveň neberou v potaz případné zásobovací výpadky

⁵⁸ Gries 1991, s. 28.

v prvních měsících roku 1945. Hodnota pro březen 1945 vychází ze skutečného množství vydaných potravin düsseldorfskému obyvatelstvu. Podle předepsané oficiální nutriční hodnoty denních přídělů měl počátkem března 1945 dostávat obyčejný konzument 1850 kilokalorií.⁵⁹

Skokové snížení potravinových přídělů na konci války nebylo následováno jejich opětovným navýšením po osvobození území Spojenci. Kalorická hodnota přídělů pro obyčejného konzumenta zůstala po celou dobu jara a léta 1945 v Düsseldorfu zhruba na úrovni 1000 kilokalorií denně a někdy klesla i pod ni.⁶⁰ Bylo tomu tak kvůli rozsahu již zmiňovaných válečných škod na dopravním systému, ale také vinou špatně fungující, lépe řečeno nefungující, provizorní správy – jak německé civilní, tak americké a později britské vojenské.⁶¹

Během žní, což je z pohledu potravinového zásobování nejdůležitější období, se nepodařilo provizorním německým, ani vojenským úřadům zajistit pořádek, který by zajistil dostatečné odvody potravin ze zemědělské výroby. Dostupné odhady z oblasti Bonnu uvádějí, že z farem zamířilo na černý trh po žních v létě 1945 až 75 % výnosů.⁶² To připravilo velmi špatnou výchozí situaci všeobecného potravinového zásobovacího systému, která by byla i tak v Severním Porýní nejhorší z celé BBZ kvůli vysoké míře zalidnění, vysokému podílu městského obyvatelstva a nedostatku zemědělské půdy.

Před válkou žilo v Severním Porýní zhruba 6 650 000 obyvatel – po válce jen asi 4 830 000. Každý měsíc tam ale proudilo velké množství lidí, především nucení migranti z východních německých území, lidé, kteří byli během války evakuováni před leteckou bombardovací válkou a kteří se nyní vraceli do svých domovů, a demobilizovaní vojáci. Jen za srpen 1945 vzrostl počet obyvatel Severního Porýní o 362 tisíc.⁶³ To vyostřovalo tamní zásobovací situaci a vedlo k velkým rozdílům ve výši potravinových dávek v jednotlivých oblastech BBZ. Zatímco v červenci 1945 dostával z oficiálních zdrojů běžný konzument v Hamburku zhruba 1300 kilokalorií denně, v některých částech Porúří to bylo jen 840 kilokalorií.⁶⁴ Podobně znevý-

⁵⁹ TNA, FO 1050/163, Memorandum No. 4/J-C, Jameson Carr, M.O. II, Health Branch I., A and C Division, To: The Principal Medical Officer, CCG/BE, nedatováno, zřejmě únor 1945.

⁶⁰ Weidenhaupt 1962, s. 192.

⁶¹ Gries 1991, s. 251.

⁶² TNA, FO 1050/281, HQ Military Government, North Rhine Province, 22. 9. 1945.

⁶³ Tamtéž, 7. 9. 1945.

⁶⁴ TNA, FO 1050/163, Combined Nutrition Committee (US/VB/FR), 13. 8. 1945.

hodněny, i když ne vždy v takovém rozsahu, byly některé části Severního Porýní – Vestfálska až do roku 1948.⁶⁵

Od léta 1945 až do konce roku se dařilo pomalu zlepšovat potravinovou zásobovací situaci. V období listopadu a prosince 1945 ohlásila BBZ dosažení plánované výše denního přídělu 1550 kilokalorií pro průměrného konzumenta – podařilo se toho dosáhnout dokonce o měsíc dříve než v ABZ. Byla to jediná chvíle v historii, kdy byla v BBZ lepší (i když jen o málo a na velice krátkou dobu) zásobovací situace než v ABZ.⁶⁶

Na počátku roku 1946 se příznivý vývoj ve zlepšování zásobovací situace v Düsseldorfu zastavil a naopak nastal opačný trend. Během února 1946 dostávali běžní konzumenti úředně vyhlášené dávky 1550 kilokalorií na den většinou jen ve venkovských oblastech a nikoliv v městských aglomeracích, kam stále docházely dávky menší, než bylo zapotřebí. V té době konzumovali obyvatelé Porýní na osobu zhruba 4krát méně masa, 2krát méně tuku a 3krát méně cukru než obyvatelstvo ve Velké Británii.⁶⁷

Koncem února 1946 se vyhroutil problém s chybějícími dodávkami potravin a stav zásob ve skladech BBZ se povážlivě snížil. Situace, kdy zásoby v nich mnohde již nevystačovaly ani na jeden týden⁶⁸ a naděje na zlepšení situace nebyla na obzoru, donutila CCG/BE k ráznému a pro německé obyvatelstvo nečekanému kroku – skokovému snížení potravinových přídělů. S platností od konce února 1946 byly sníženy průměrné denní dávky pro obvyklé konzumenty na 1014 kilokalorií denně (dávky pro ostatní skupiny konzumentů byly vždy snižovány proporcionálně podle dávky běžného konzumenta).⁶⁹

Ani snížená hodnota 1014 kilokalorií ale nebyla dosahována všude a v Düsseldorfu se od března 1946 několikrát dostalo množství dostupných potravin pro běžného konzumenta pod hranici 1000 kilokalorií na den.⁷⁰ Příděly se držely na minimální úrovni až do následujících žní v létě 1946.

⁶⁵ Například viz: TNA, MAF 83/2073, Cable from Berlin to FO (German Section), BASIC 586, 2. 2. 1948.

⁶⁶ TNA, FO 943/746, From FO to Washington, For Ripman from Glendhill, 14. 5. 1946.

⁶⁷ TNA, MAF 83/2072, The Times, German Food, autor: George W. Houghton, Director of Public Relations, COGA, 15. 2. 1946.

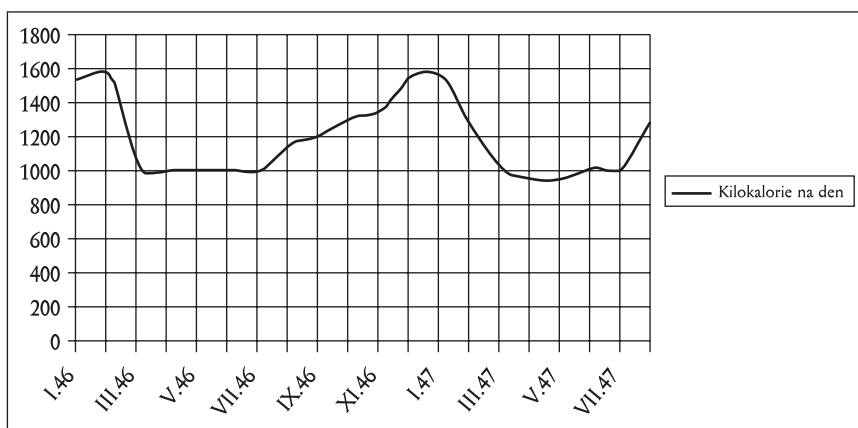
⁶⁸ TNA, FO 943/746, Ministry of Food, Cable out, Copy of Cable to British Food Mission Washington, 31. 3. 1946.

⁶⁹ Zimmermann 1995, s. 130.

⁷⁰ Houben 1985, s. 88.

Z úrovně 1014 kilokalorií byly přiděly potravin zvýšeny až v rámci přidělové periody začínající v srpnu 1946.⁷¹

Graf. 2: Přibližný odhad vývoje oficiálních denních přidělů obyčejného konzumenta v Düsseldorfu (v kcal) 1946–1947

Zdroj: TNA, FO 943/366, FO 943/746, FO 1050/658, MAF 83/2072, MAF 83/2073.

Velké naděje úřadů a obyvatelstva ve žně v roce 1946 se nenaplnily a jejich výsledky dokonce dopadly ještě hůře, než kolik předpovídaly nejpessimističtější odhady. Průběh žní v létě 1946 narušilo neobvykle deštivé počasí a část úrody tak přišla vniveč.⁷² Zároveň se nepodařilo získat důvěru zemědělců, která by je motivovala k bohatší oficiální produkci. Před další zimou proto disponovala BBZ průměrnými vlastními potravinovými zdroji ve výši 927 kilokalorií na obyvatele na den oproti 1119 kilokaloriím v ABZ.⁷³ Stávka amerických námořníků navíc zamezila vyrovnání potravinového deficitu potřebnými dovozy a přispěla tak k pozdější krizi v roce 1947, protože se do Německa nepodařilo před zimou dovézt dostatečné množství zásob.

⁷¹ TNA, FO 1050/658, Ration Scales – Calories per Day, 1946–1947.

⁷² TNA, FO 1050/281, HQ Military Government North Rhine Region, Monthly Report for September 1946.

⁷³ TNA, FO 943/746, COGA, pro CCLB/G/398. 7. 10. 1946.

V srpnu a v září 1946 se v Düsseldorfu podařilo navýšit po pěti měsících kriticky nízkých potravinových přidělů jejich výši přibližně na úroveň 1300 kilokalorií pro běžného konzumenta na den. V té době bylo ale dočasně zavedeno nutriční zvýhodnění městského obyvatelstva před vesnickým, které mělo větší možnosti v obstarávání si potravin z vlastních zdrojů, například ze záhumenků. V Düsseldorfu tak dosahovala denní dávka pro běžného konzumenta 1337 kilokalorií, na venkově pouze 1137 kilokalorií.⁷⁴ Od 16. září 1946 dostávali běžní konzumenti denně již 1207 kilokalorií na venkově a 1409 kilokalorií ve městech.⁷⁵ Plán britské administrativy na dosažení hranice 1550 kilokalorií pro běžného konzumenta na den byl splněn od přidělové periody začínající 14. října 1946.⁷⁶ Od tohoto data bylo také na nátlak administrativy ABZ zrušeno nutriční zvýhodnění městského obyvatelstva, protože byly od té doby přiděly v rámci zárodečného období Bizónie stanovovány společně britskou a americkou administrativou.⁷⁷

Dlouhodobější setrvání dávek na úrovni 1550 kilokalorií se ale nedařilo zajistit v důsledku výpadku dodávek pro BBZ, a nesplnění příslibených dodávek ze strany Spojených států.⁷⁸ Výši přidělů pro přidělovou periodu začínající v listopadu 1946 bylo proto nutné opět snížit. Denní dávka pro obyčejného konzumenta klesla na 1300 kilokalorií.⁷⁹ Ačkoliv se oficiální výše přidělů pohybovaly až do dubna 1947 na úrovni vyšší než bylo 1500 kilokalorií denně pro obyčejného konzumenta, realita především v Porýní byla o poznání horší.⁸⁰

Velice tuhá zima v roce 1947 byla významným faktorem, který negativně ovlivnil zásobovací situaci v BBZ. Velmi mrazivé počasí, které na několik měsíců vyřadilo veškerou lodní i železniční dopravu z provozu, neumožnilo plynulé zásobování oblasti a dovedlo tak BBZ k nejtěžší zásobovací krizi za celé období britské správy v Německu. Negativním multiplikátorem situa-

⁷⁴ TNA, MAF 83/2072, Food and Agriculture Instruction No. 115, Rationing Instruction and Scales for the 92nd Rationing Period (19. 8.–14. 9. 1946).

⁷⁵ TNA, MAF 83/2072, Food and Agriculture Instruction and Scales for the 93rd Rationing Period, 3. 9. 1946.

⁷⁶ TNA, MAF 83/2072, Food and Agriculture Instruction, Rationing Instruction and Scales for 94th Rationing Period, 1. 10. 1946.

⁷⁷ TNA, MAF 83/2072, CCG/BE to COGA, To Jenkins from Robertson, ARGUS 469, 24. 9. 1946.

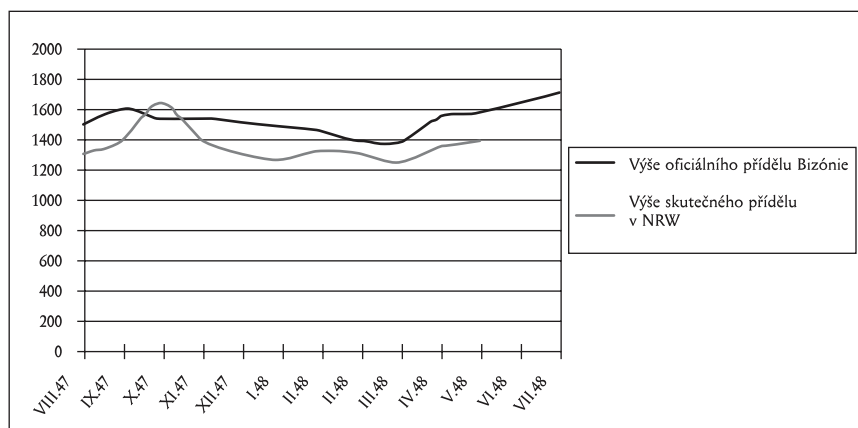
⁷⁸ TNA, FO 1050/281, HQ Military Government North Rhine Region, Monthly Report for October 1946.

⁷⁹ TNA, FO 943/746, Zpráva pro COGA od CCG/BE, ARGUS 677, 17. 10. 1946.

⁸⁰ Nebylo bohužel možné dohledat v TNA přesné údaje uvádějící realizovanou výši oficiálních přidělů v Düsseldorfu mezi prosincem 1946 a březnem 1947.

ce byla skutečnost, že podobné problémy postihly i Velkou Británii a hlavní pozornost britské vlády se upírala k řešení problémů především ve vlastní zemi. Nezbyvala již kapacita na nasazení masových prostředků ke zlepšení situace v BBZ.⁸¹ V březnu 1947 v BBZ poklesla výše denních přidělů na 1395 kilokalorií pro obyčejného konzumenta⁸² a dále se snižovala až na 950 kilokalorií v květnu 1947.⁸³ Pod úrovní 1000 kilokalorií se držely přiděly až do poloviny června 1947 (!).⁸⁴ V červenci a srpnu se podařilo přiděly navýšit v Severním Porýní na 1230 až 1360 kilokalorií.

Graf č. 3: Vývoj výše oficiální výše přidělu v Bizónii a realizovaného přidělu v Severním Porýní – Vestfálsku v období od srpna 1947 do července 1948 (pro běžného konzumenta na den v kilokaloriích).

Poznámka: Pro výši oficiálních přidělů v prosinci 1947, lednu a únoru 1948 se jedná jen o přibližné hodnoty. Hodnoty skutečné spotřeby pro červen a červenec 1948 nejsou známy.

Zdroj: TNA, MAF 83/2073.

⁸¹ Hennessy, Peter: *Never again, Britain 1945–51*, London 1992, s. 282.

⁸² Zimmermann, Volker: *Knappes Zuteilung. Schwarzmarkt und Hamstern*, in: *Rheinische Post, Düsseldorf* Stadtpost, 26. 3. 1997.

⁸³ MAF 83/2072, From Berlin to FO (German Section), 6. 5. 1946.

⁸⁴ MAF 83/2072, Cable from Berlin, Food and Agriculture Division CCG/BE to FO (German Section), 16. 6. 1947.

Žně se v roce 1947 podobně jako v předchozích letech nepovedly a nepodařilo se tak nashromáždit předpokládané množství autochtonních potravin. U pšenice byl plán odvodů v BBZ splněn z 67 % až 99 %, u brambor ale jen z 31 % až 58 %.⁸⁵ Zásobovací situaci se nepodařilo zlepšit a zajistit ani spojením BBZ s ABZ a vytvořením Bizónie. Výše přídělů byla sice vyhlášována jednotně pro celou zónu, nicméně zejména v Porýní jejich výše zůstávala nad reálně vydaným množstvím potravin. Oficiální i realizované potravinové příděly se přesto pohybovaly na vyšší úrovni než v minulých letech a spolu s potravinami z černého trhu bylo již přežití pro většinu německého obyvatelstva snesitelnější.

I v průběhu zimy roku 1948 v BBZ již tradičně vypukla zásobovací krize, ovšem v menším rozsahu než v předchozích letech. V jarních měsících opět došlo k výpadkům dodávek a k omezení výše potravinových přídělů, nicméně k menšímu než v předchozích letech a jejich výše pro obyčejné konzumenty neklesly již dlouhodoběji pod hranici 1000 kilokalorií denně. Stalo se tak pouze koncem února 1948, kdy v jednom týdnu klesly na území Dolního Saska dávky na 976 kilokalorií,⁸⁶ a k hranici 1000 kilokalorií se v Severním Porýní – Vestfálsku (*Nord-Rhein Westfalen* – NRW) přiblížila jen v druhém lednovém týdnu.⁸⁷ Jinak se v prvním pololetí 1948 držela výše realizovaných přídělů pro obyčejné konzumenty v rozmezí 1200 a 1400 kilokalorií denně.⁸⁸

Potravinové příděly pro obyvatelstvo NRW se v druhé polovině roku 1948 začaly přibližovat oficiálním hodnotám vyhlášeným pro celou Bizónii. Přes malý výpadek v dodávkách chleba koncem roku 1948 se situace již tolik nevyhrotila a během roku 1949 se zcela uklidnila. Běžný konzument mohl, pokud měl dost finančních prostředků, poplat v květnu 1949 již 2000 kilokalorií denně a během let 1949 a 1950 byl postupně zrušen přídělův systém na všechny komodity.⁸⁹ Poprvé po jedenácti letech mohlo (západo-) německé obyvatelstvo nakupovat potraviny bez ohledu na povolenou kalorickou hodnotu.

⁸⁵ TNA, FO 1013/1039, Extract from Notes on Commander in Chief's Conference with Regional Food Commissioners held in Berlin on 17th November, 1947.

⁸⁶ TNA, MAF 83/2073, Cable from Berlin to FO (German Section), BASIC 586, 2. 2. 1948.

⁸⁷ TNA, MAF 83/2073, Cable from Berlin to FO (German Section), BASIC 0306, 19. 1. 1948.

⁸⁸ Viz graf č. 3.

⁸⁹ Trittel 1990, s. 186–187 a 209.

3.2 Ostatní zásobovací a bytová situace obyvatelstva

Situace panující kolem zásobování obyvatelstva Düsseldorfu zbožím nutným k přežití a udržení si civilizačních návyků běžných ve 20. století byla ve srovnání s potravinovým zásobováním ještě horší. Obyvatelstvo bylo nuceno omezit svoji potřebu a spotřebu veškerého zboží na minimum a maximálně využívat improvizace při jeho obstarávání. Na oficiální zásobovací systém nebylo vůbec spolehnout. V průmyslové výrobě poválečného Německa mělo prioritu zásobování obyvatelstva potravinami a topivem. Ve výčtu priorit následovala těžba uhlí a výroba zboží na export. Výroba a distribuce spotřebního zboží pro obyvatelstvo se v prvních letech po válce prakticky zcela zastavila. Nedostatek oblečení dokazují dodávky barev, které sloužily k obarvení německých uniforem a umožňovaly tak jejich další použití. Nové oblečení nebylo možné obstarat a nošení uniforem v původních barvách ozbrojených složek „Třetí říše“ bylo od jara 1946 zakázáno.⁹⁰

V létě 1945 byla v Düsseldorfu zásobovací situace doslova beznadějná. Poválečné úřady nebyly schopné účinně pomoci obyvatelstvu v obstarávání zboží a vybavení bytů věcmi nutnými pro život a přežití. V druhé polovině roku 1945 bylo dodáno do města například pouze 400 kusů kamen či 4 tisíce věder. Teoretická čekací doba na košili byla v té době 18 let, spodní prádlo 19 let, prostěradlo 62 let, matrace 100 let a u žen na kabát 250 až 350 let (uváděné doby se u této komodity v literatuře rozcházejí).⁹¹

Statistiky ukazují, že ještě v roce 1947 nebyla materiální situace düsseldorfského obyvatelstva lepší než na konci války, spíše naopak. Většina zboží byla nadále oficiální cestou nedostupná a tíživá byla i bytová situace. Z ankety provedené počátkem roku 1947 mezi 574 düsseldorfskými mladými ve věku 14 až 25 let vyplynula následující data: pouze 58 % mladých mělo vlastní postel, ve zničeném nebo zcela zničeném bytě bydlelo 30 % dotázaných, další 4 % bydlely ve sklepě, uhlí na topení nemělo 71 %, jen jedno oblečení vlastnilo 50 %, jeden pár bot 64 % a nikdy se podle subjektivního pocitu dostatečně nenajedlo 67 % dotázaných.⁹²

Situace se postupně začala zlepšovat až v průběhu roku 1948 v souvislosti s měnovou reformou a lepším fungováním Bizónie.

⁹⁰ Rheinische Post, 6. 4. 1946.

⁹¹ Weidenhaupt 1962, s. 192; Houben 1985, s. 60.

⁹² Rheinische Post, 29. 3. 1947.

3.3 Zdravotní stav obyvatelstva

Zdravotní stav obyvatelstva v bombardováním zničeném Düsseldorfu byl negativně ovlivněn kombinací nedostatečného potravinového zásobování, nedostatku vhodných oděvů a nevyhovujících bytových a hygienických podmínek. Lidé nebyli schopní se vinou selhávajícího zásobovacího systému dostatečně nasytit, v zimě se dostatečně obléci a navíc jich velká část žila v naprosto nevyhovujících, tmavých, nevětraných a vlhkých prostorech, které v zimě nebylo možné kvůli nedostatku topiv dostatečně vytápět. Ostatní negativně ovlivňovala nefunkčnost základních hygienických služeb, jako byla tekoucí voda, kanalizace či odvoz odpadu v prvních poválečných měsících (rozvody pitné vody, plynu, kanalizační síť a fungování dalších základních komunálních služeb byly v provizorním rozsahu obnoveny až na podzim 1945).⁹³

Düsseldorfské obyvatelstvo ohrožovalo také velké množství do města přicházejících osob, které byly často nositeli nejrůznějších nákaz, které se pak snadno přenášely i na obyvatelstvo města s oslabeným imunitním systémem. V průběhu prvních poválečných měsíců se po celém území Německa pohybovalo velké množství lidí putujících do svých domovů. Jednalo se o evakuované před leteckou bombardovací válkou, navrátilce z rozpuštěných vojenských jednotek, navrátilce z válečného zajetí všech národností, propuštěné vězně koncentračních táborů, *Displaced Persons* – osoby během války nedobrovolně pobývající mimo místo svého trvalého pobytu (většinou se jednalo o nuceně nasazené) a v neposlední řadě o uprchlíky a nuceně vysídlené Němce z tehdejších východních německých území a sídelních oblastí. Toto obrovské množství neustále a všemi směry putujících lidí zvyšovalo nebezpečí přenosu nejrůznějších nákaz. Největší nebezpečí pro šíření nákaz představovali především navrátilci z válečného zajetí, protože tam byli vystaveni naprosto katastrofálním stravovacím a hygienickým podmínkám. Celkem 84 % navrátilců z válečného zajetí v Rusku bylo práce neschopných, 65 % jich trpělo otoky z hladu a 30 % bylo nemocných malárií.⁹⁴ Lokálními opatřeními proti šíření nejrůznějších chorob se stala dočasné zavedení dezinfekce osob, které přecházely Rýn. Navrátilci z válečného zajetí byli po svém příchodu do města povinně odšívováni.

Celková míra podvýživy kromě oslabování imunitního systému a usnadňování přenosu infekčních chorob významným způsobem prodlužovala dobu

⁹³ Weidenhaupt 1962, s. 187.

⁹⁴ Rheinische Post, 9. 11. 1946.

rekonvalescence pacientů v nemocnicích. Ta se často prodloužila několikanásobně – dokonce se uvádí, že v určitých obdobích se prodloužila ze šesti týdnů až na půl roku.⁹⁵

V létě 1945 trpělo zhruba 5–10 % Němců ve věku 10 až 20 let podvýživou, v kategorii nad 40 let to bylo 7–15 %, ⁹⁶ 15 % jich trpělo avitaminózou a zhruba 3 % trpěla nedostatkem proteinů.⁹⁷ Přes tento nedobý stav se příliš nezvýšila mortalita obyvatelstva kromě věkové skupiny dětí do 1 roku, která vykazala pouze v březnu 1946 skokový nárůst až na téměř 14 %.⁹⁸

Za skutečností, že se v prvních měsících po válce dramaticky nezvýšila mortalita u celé populace z důvodu nízkých potravinových dávek stojí podle některých dobových odborníků a historiků následující dvě možná vysvětlení. Podle prvního si organizmy německého obyvatelstva postupně přivykly na latentní nedostatek potravin již během války, kdy byly přiděly postupně snižovány. To obyvatelstvu umožnilo přežití na hranici hladomoru bez vážnějších zdravotních následků. Podle druhého vysvětlení lidé se slabším organizmem zemřeli v posledních týdnech války a prvních týdnech míru během prvního období vážných zásobovacích potíží – tedy v březnu a dubnu 1945. U zemřelých v této době nebyla vedena přesná statistika důvodu úmrtí, proto není možné tuto hypotézu ověřit.⁹⁹

Druhé teorii odpovídají data v grafu č. 4, ve kterém jsou zaznamenány procentuální podíly příčin smrti na celkovém počtu úmrtí v Düsseldorfu. Graf nevychází u údajů o TBC, syfilidě, zápalu plic, „stařecké slabosti“¹⁰⁰ a náhlých úmrtí (bez udání příčiny) z celkového počtu obyvatel Düsseldorfu, který byl v každém sledovaném roce jiný. Naopak poslední sledovaná veličina „počet úmrtí na celkový počet obyvatel“ vyjadřuje kolik procent obyvatel Düsseldorfu v daném roce zemřelo. Ze statistik je možné vyčíst, i když je třeba k nim přistupovat s rezervou, protože velká část statistických údajů

⁹⁵ TNA, FO 1056/523, HQ Military Government North Rhine Westfalia, Nutrition and Health of Civil Population, 4. 7. 1946.

⁹⁶ Gries 1991, s. 294.

⁹⁷ TNA, FO 1050/163, Combined Nutrition Committee (US/VB/FR), Report: Nutrition Survey of Urban Areas in the American, British and French Zones October 25, 1945 to November 3, 1945, 5. 11. 1945.

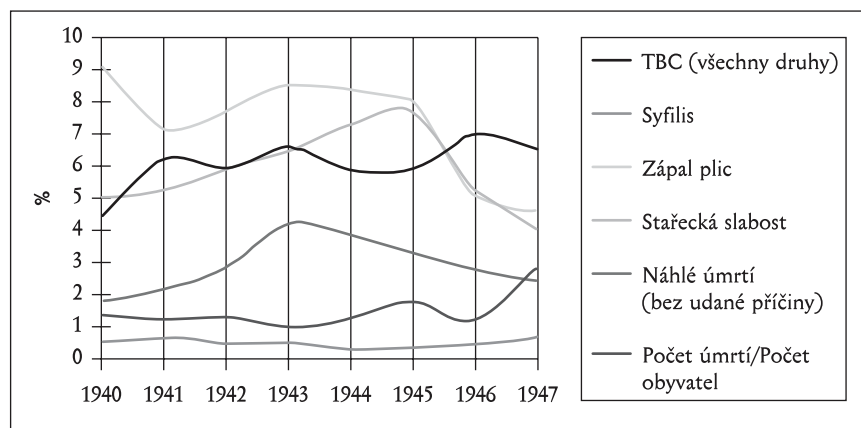
⁹⁸ Statistisches Monatsheft für die britische Zone, Hamburg, 11/1947, s. 11.

⁹⁹ Statistisches Monatsheft für die britische Zone, Hamburg, 4/1948.

¹⁰⁰ Stařecká slabost je ve statistikách příčin úmrtí uváděna jako samostatná kategorie. Započítávají do ní byly případy úmrtí starších a starých lidí, kteří nezemřeli zjevně v důsledku jiného onemocnění či následkem úrazu. Je možné předpokládat, že úmrtí starých lidí zapříčinná nedostatkem potravin byla lékaři započítávána právě do této statistické kategorie.

byla zaznamenána lékaři v období „Třetí říše“, alespoň základní trendy vývoje příčin úmrtí v Düsseldorfu. Relativně vysoké hodnoty během války vykazovaly příčiny úmrtí na zápal plic, „stařeckou slabost“ a TBC, které mohly být způsobené slabostí organismu, případně oslabeným imunitním systémem. Oproti případům zápalu plic a stařecké slabosti počet případů TBC na konci války ještě vzrostl. Mohlo se tak stát v souvislosti se špatnými bytovými podmínkami obyvatelstva a také v důsledku příchodu slabých, nakažených či nemocných navrátilců z válečného zajetí. Od roku 1946 do roku 1947 stoupl celkový počet zemřelých téměř dvojnásobně, což může mít přímou souvislost se zhoršením zásobovací situace, nárůstem podvýživy a nárůstem výskytu jiných než v grafu č. 4 zachycených chorob.

Graf č. 4: Procentuální vyjádření příčin úmrtí na celkovém počtu úmrtí a procentuální vyjádření počtu úmrtí na počtu obyvatel Düsseldorfu v letech 1940–1947.

Zdroj: SAD, Fünf-Jahresbericht des Statistischen Amtes der Stadt Düsseldorf, Berichtsjahre 1941–1945; SAD, Jahresbericht des Statistischen Amtes der Stadt Düsseldorf, Berichtsjahr 1947; SAD, Jahresbericht des Statistischen Amtes der Stadt Düsseldorf, Berichtsjahr 1948.

Významný nárůst výskytu byl v poválečném období zaznamenán u venerických chorob. Stalo se tak především následkem nárůstu prostituce. Nicméně úmrtí z důvodů nakažení syfilidou přibylo v poválečném období oproti válečnému jen minimálně (viz graf č. 4). Proti pouliční prostituci se

police pokoušela bojovat speciální pochůzkovou službou, do které byly od roku 1946 nasazeny i ženy.¹⁰¹ Hlavní roli při zvládnání epidemie syfilidy ale hrála antibiotika dodávaná Spojenci.¹⁰²

Tabulka č. 2: Přehled obsahu bílkovin, tuků a uhlohydrátů v oficiálním přidělu běžného konzumenta (v gramech za den).

Období	Bílkoviny	Tuky	Uhlohydráty
1939/40	74	57,7	389,1
1940/41	70	57	397
1941/42	49	47	315
1942/43	54,3	42,4	356
1943/44	52,4	40,2	333,1
1944/45	46,9	31,9	278,2
1945/46	43,2	21,8	251,6
1946/47	44,3	14,3	272,5
1947/48	43	15,1	288,3

Zdroj: Statistisches Monatsheft der britischen Zone, Hamburg, 12/1948, s. 58.

Pro celkový zdravotní stav obyvatelstva a jeho výživu nebyla důležitá jen kalorická výše přidělů, ale i jejich skladba. Často docházelo jak ze strany ještě nacistických, tak i pozdějších zónových úřadů k převodům kalorických hodnot mezi jednotlivými komoditami a nahrazování nedostatko-

¹⁰¹ Angelis 2002, s. 17.

¹⁰² Pešek, Jiří: Recenze: Schlemmer, Thomas – Woller, Hans (eds.): Bayern im Bund Bd. 1, Die Erschliessung des Landes 1949 bis 1979, München 2001, s. 220, in: Pešek, Jiří: Německé dějiny optikou recenzenta. Literatura o dějinách německy mluvící střední Evropy 19. a 20. století v recenzích Jiřího Peška z let 1990–2002, Praha 2004.

vých potravin jejich substituty. Množství látek nezbytných pro zdravý vývoj organismu klesalo výrazněji než množství kilokalorií (viz tabulka č. 2). Způsobil to obecně panující nedostatek masa, mléka a zeleniny.¹⁰³ V Düsseldorfu nebylo například od října 1945 do června 1946 možné vydat oficiální cestou žádné brambory.¹⁰⁴

Proti rozšíření avitaminózy způsobené nedostatkem ovoce a zeleniny mezi dětmi bojovala britská vojenská správa speciálními dodávkami vitamínových tablet, které jim byly přednostně rozdělovány.¹⁰⁵ Dětskou výživu kromě předepsaných dávek potravin doplňovaly i školní vývařovny, ve kterých mělo každé dítě nárok na jedno jídlo denně. Tyto vývařovny byly uváděny do provozu postupně. Během roku 1946 již měla možnost stravovat se touto cestou většina dětí. Jídlo ve školních vývařovnách bylo pro děti ze sociálně slabých rodin zdarma, ostatní platily pouze symbolickou cenu. Kalorická hodnota těchto jídel měla být 300 kilokalorií na jednu porci a nebyla započítávána do oficiálního přídělů. Podobnou možnost „nasytit se“ nad rámec limitů přidělového systému měly i některé další části populace, například dělníci některých klíčových závodů. Praxe se postupně měnila – nejprve bylo veškeré závodní stravování vydáváno nad rámec kalorických přídělů pro pracovníky, později byly od potravinových lístků strážníků v kantýnách „odstřihávány“ kalorie za obědy.¹⁰⁶

V první polovině roku 1946 se začal nedostatek potravin projevovat na obyvatelstvu již viditelněji než dříve a o této navenek zjevné slabosti zapříčiněné silnou podvýživou se začaly objevovat pravidelné zmínky v hlášeníích. V Düsseldorfu například zkolabovalo několik lidí při dlouhém čekání ve frontě na přívoz přes Rýn.¹⁰⁷ U těžce pracujících dělníků způsobil dlouhodobý nedostatek potravin rozšíření podváhy. V některých provozech podniků trpělo podvýživou až 93 % zaměstnanců.¹⁰⁸ Časopis *Bild* zveřejnil v červnu 1946 statistiku, podle které chodilo v BBZ do školy 25 % dětí bez

¹⁰³ Statistisches Monatsheft der britischen Zone, Hamburg, 12/1948, s. 58.

¹⁰⁴ TNA, FO 1056/523, HQ Military Government North Rhine Westfalia, Nutrition and Health of Civil Population, 4. 7. 1946.

¹⁰⁵ TNA, HQ Military Government North Rhine Westfalia, To: 1 Corps District (Mil Gov), Supply of Foodstuff in North Rhine Province, 20. 8. 1945.

¹⁰⁶ TNA, FO 1056/523, HQ Military Government North Rhine Westfalia, Nutrition and Health of Civil Population, 4. 7. 1946.

¹⁰⁷ TNA, FO 1050/281, HQ Military Government, North Rhine Region, Public Safety Monthly Report for June 1946.

¹⁰⁸ TNA, FO 1050/623, Trade and Industry Division to Secretariat Zonal Executive Offices, The Case for Increased Rations for Workers in the Iron and Steel Industry, 8. 8. 1946.

snídaně, 47,6 % dětí chodilo do školy nedostatečně najedených a 17,6 % jich zůstávalo zcela bez oběda.¹⁰⁹ Průměrný obyvatel BBZ trpěl v létě 1946 podvážou v rozsahu 20–30 %.¹¹⁰

Citelně neuspokojivý celkový zdravotní stav obyvatelstva v Düsseldorfu zhoršila tuhá zima v roce 1946/1947 a příliš dlouhé období kombinace práce, nedostatku topiv a přežívání při potravinových přidělech na minimální výši pod hranici nutnou k přežití.¹¹¹ Toto vše zanechalo na zdravotním stavu civilního a zvláště městského obyvatelstva nesmazatelné stopy. Venkovské obyvatelstvo na tom bylo po zdravotní stránce lépe, protože mělo více možností samozásobení se potravinami. Situaci düsseldorfského obyvatelstva zhoršoval nadále i fakt, že stále ještě mnoho lidí setrvalo v provizorních přístřešcích, které nebylo možné (stejně jako většinu bytů) během tuhé zimy 1946/47, kdy mrzlo bez přestávky 50 dní, dostatečně vytopit – vinou neustávající krutého mrazu a výrazně omezeného množství topiva.¹¹²

Díky snahám CCG/BE o pravidelné monitorování života „obyčejného“ obyvatelstva v BBZ jsou dostupné konkrétní lokální studie zaměřené na stravování a výživu. Jedna z velice podrobných zpráv z dubna 1947¹¹³ přinesla zajímavý pohled na každodenní stravovací realitu dělnických rodin v Bochumi. Výzkum provedl Výzkumný tým výživy (*Nutrition Survey Team*) v rámci svého pravidelného regionálního výzkumu domácího stravování, do kterého bral v potaz i potraviny získané ze záhumenků či černého trhu. Časově se doba provedení výzkumu, který přináší velice přesný jídelníček srovnávající nutričně chudé a bohaté rodiny, shoduje s dobou vypuknutí hladových demonstrací v BBZ (viz následující kapitoly).

Nutričně chudší rodina (rodina č. 1) sestávala ze dvou dospělých členů domácnosti, kteří dostávali dávky pro běžné konzumenty, a dvou dětí ve

¹⁰⁹ Rheinische Post, 10. 7. 1946.

¹¹⁰ Rheinische Post, 17. 8. 1946.

¹¹¹ Hranice nutná k přežití se pohybovala v této době zhruba v rozmezí 1700 až 2200 kilokalorií na den (TNA, FO 1050/681, No. 1 Nutrition Survey Team, 100th Ration Period, Household Dietary Investigation carried out amongst the Mining Community in Bochum, 18.–25. 4. 1947.) – jiné prameny uvádějí i interval s horní hranicí 2500, při dlouhodobé konzumaci v rozmezí 1200–1700 kilokalorií docházelo k postupnému úbytku tělesné hmotnosti a pod 1200 kilokalorií denně hrozily konzumentům vážné zdravotní následky (Gries 1991, s. 297).

¹¹² Weidenhaupt 1962, s. 192.

¹¹³ TNA, FO 1050/681, No. 1 Nutrition Survey Team, 100th Rationing Period, Household Dietary Investigation carried out amongst the Mining Community in Bochum, 18.–25. 4. 1947.

věku 8 a 14 let. Nutričně bohatší rodina (rodina č. 2) se skládala z jedenácti členů: pěti běžných konzumentů, tří těžce pracujících dělníků, 18letého mladíka a dvou dětí ve věku tři a půl roku a 17 měsíců. U rodiny č. 2 je možné pozorovat fenomén, který se objevoval ve většině ostatních dělnických rodin, kde dostával některý jejich člen přidělovou kartu pro vyšší příděly – sdílení přidělových dávek. Znamená to, že vyšší příděly nesnědl sám jejich adresát, ale sdílel je s celou svojí rodinou, případně se svými spolubydlíci. To byl důvod pro nízkou efektivitu systému přidavkových přidělových karet pro těžce pracující, protože se většinou rozplývaly v rodinných „nutričních rozpočtech“.

Z tabulek č. 3 a č. 4 je zřejmé, že stravovací situace obyvatelstva v Bochumi (ale obdobně i jinde v BBZ) byla silně neuspokojivá. Strava byla svojí skladbou jednotvárná a nutričně chudá. Ve sledovaném týdnu (18.–25. dubna 1947) získávaly rodiny na karty běžných konzumentů v průměru pouze 867 kilokalorií (!) denně. Je možné, že ve zbylých týdnech přidělové periody bylo množství racionovaných potravin o několik desítek kilokalorií denně vyšší, což mohl způsobit dočasný nedostatek některých potravin ve sledovaném týdnu či dřívější vyčerpání přidělových lístků ze strany rodin (lístky byly platné na dobu celé periody). Mimo oficiální systém si rodiny opatřily denně průměrně 67 kilokalorií na osobu. I tak vychází pro tento týden celková spotřeba průměrného konzumenta na zhruba 944 kilokalorií denně, což je i pro lidi s lehkým zaměstnáním příděl hluboko pod mírou zaručující jejich dlouhodobé přežití. Ta se udávala v rozmezí 1700 až 2200 kilokalorií denně pro obvyčejného konzumenta.¹¹⁴ Je nutné si uvědomit, že v podobných podmínkách a s jednotvárnou a chudou stravou, v době provedení průzkumu žilo obyvatelstvo již dva roky. Pro německé obyvatelstvo to byl již sedmý rok trvání přidělového systému a pátý rok, kdy dostávalo extrémně nízké potravinové příděly.

3.4 Produktivita práce a výkonnost průmyslu

Spojenecké bombardování, německá válečná taktika „spálené země“, přechod fronty, nedostatek odborných pracovníků, nedostatek energií a později i demontáže byly hlavními faktory, které stály za bezprostředním poválečným propadem průmyslové produkce. Nedostatečné potravinové zásobování obyvatelstva stálo za propadem produktivity práce a za neschop-

¹¹⁴ TNA, FO 1050/681, No. 1 Nutrition Survey Team, 100th Ration Period, Household Dietary Investigation carried out amongst the Mining Community in Bochum, 18.–25. 4. 1947.

Tabulka č. 3: Týdenní jídelníček rodiny č. 1 (popis viz výše).

	Pondělí	Úterý	Středa	Čtvrtek	Pátek	Sobota	Neděle
Snídaně	chléb, marmeláda	chléb, marmeláda	chléb	chléb	chléb	chléb	chléb, marmeláda
Oběd	kysané zelí, brambory	kysané zelí, brambory	kysané zelí, brambory	mrkvo vá polévka	ovesná polévka	ovesná polévka	brambory, slaneček
Večeře	ovesná polévka s mlékem	chleba, slaneček	„halětová“ polévka	mrkvo vá polévka, chléb	ovesná polévka, chléb	ovesná polévka	chléb, sýr

Zdroj: TNA, FO 1050/681, No. 1 Nutrition Survey Team, 100th Rationing Period, Household Dietary Investigation carried out amongst the Mining Community in Bochum, 18.–25. dubna 1947.

Tabulka č. 4: Týdenní jídelníček rodiny č. 2 (popis viz výše).

	Pondělí	Úterý	Středa	Čtvrtek	Pátek	Sobota	Neděle
Snídaně dospělí	chléb, marmeláda	chléb, marmeláda	chléb, marmeláda	chléb, marmeláda	chléb, marmeláda	chléb, marmeláda	chléb, marmeláda
Snídaně děti	mléko, sušenky	mléko, sušenky	mléko, sušenky	mléko, sušenky	mléko, sušenky	mléko, sušenky	mléko, sušenky
Oběd	brambory s omáčkou	brambory, fazole	brambory, zelí	brambory, cibulová omáčka	brambory, pastinák	nudlová polévka	brambory, fazole, maso
Svačina	chléb, marmeláda	chléb, marmeláda	chléb, marmeláda	chléb, marmeláda	chléb, marmeláda	chléb, marmeláda	chléb, marmeláda
Večeře	brambory s omáčkou, chléb, sýr	chléb, maso, zbytky z předchozích dní	paláček/lívance, máslo, chléb	chléb, maso, zbytky	mléčná polévka, zbytky	chléb, párek, sýr, mléčná polévka	pečené brambory, chléb, sýr

Zdroj: TNA, FO 1050/681, No. 1 Nutrition Survey Team, 100th Rationing Period, Household Dietary Investigation carried out amongst the Mining Community in Bochum, 18.–25. 4. 1947.

ností tuto produktivitu zvýšit na předválečnou úroveň. Obnovení výkonnosti průmyslu v industriálním srdci BBZ, v Porúří, mělo strategický význam pro obnovu Německa a zlepšení životních podmínek jeho obyvatel. Na podzim 1945 tam však bylo produkováno pouze 15 % toho, co v roce 1936,¹¹⁵ a rozjetí výroby stálo v cestě mnoho překážek.

Problém způsobený nedostatkem kvalifikovaných pracovních sil se podařilo překonat relativně rychle demobilizací wehrmachtu a návratem mužů z válečného zajetí. Závažnějším problémem zůstala válečná destrukce dopravního systému. Výrobním závodům se totiž v důsledku nedostatku přepravních kapacit nedostávalo surovin nutných k výrobě a zároveň bylo problematické distribuovat ze závodu již vyprodukované zboží. To negativně ovlivňovalo výkonnost průmyslu minimálně během prvních tří poválečných let. Stále významněji se na výkonnosti průmyslu začala projevovat celková zesláblost dělnictva.

V posledních měsících roku 1945 nebyla celková slabost dělnictva ještě tak znatelná. V rámci přidělového systému dostávali těžce pracující dělníci speciální vyšší dávky, jejich přiděly se zvyšovaly ale i snižovaly proporčně v rámci celého přidělového systému v daném poměru vůči dávkám pro běžného konzumenta. Pokud měl běžný konzument denně nárok na 1550 kilokalorií, dostávali částečně těžce pracující 2050 kilokalorií, těžce pracující 2500 kilokalorií a extrémně pracující 3450 kilokalorií denně. Těžce pracující horníci měli nárok na 3400 kilokalorií a extrémně těžce pracující horníci na 3950 kilokalorií denně.¹¹⁶

Počátkem roku 1946 vyvolal nedostatek potravin a paliv pro domácnosti snížení produkce především v té době nejostřeji sledovaného a nejpotřebnějšího průmyslu těžebního. Snižovala se nejen výkonnost samotných pracovníků, kteří neměli energii na vyvíjení většího úsilí v práci, ale vzrůstal i počet neomluvených absencí v zaměstnání a dělníků, kteří kvůli neustávajícímu hladu pociťovali silnou nevolnost. Největší počet neomluvených absencí byl vždy zaznamenán na začátku přidělové periody, kdy se rodiny snažily obstarat si potraviny u místních obchodníků a na konci periody, kdy vyrážely s nepoptanými přidělovými kartami do lépe zásobených obchodů v jiných regionech. Naopak lidé pociťující nevolnost z hladu měli na základě rozhodnutí lékaře nárok po dobu rekonvalescence na zvýšené přidělové dávky. Narůstajícími výpadky těžebního průmyslu z důvodu

¹¹⁵ Eschenburg 1983, s. 265.

¹¹⁶ Statistisches Monatsheft der britischen Zone, Hamburg, 5/1947, s. 23.

fyzické vyčerpanosti a z toho plynoucí neschopnosti horníků vyfárat dostatečné množství uhlí se uzavřel začarovaný kruh, protože bez vytěžení dostatečného množství uhlí chybělo uhlí na vytápění, na vaření, na vývoz do zahraničí a na výrobu umělých hnojiv, která by umožnila zvýšení produktivity zemědělství a pomohla by tak zlepšit zásobovací situaci v BBZ. Zlepšením zásobovací situace by se zlepšily i výkony dělníků, které by umožnily vytěžit více uhlí.¹¹⁷ K vystoupení z tohoto začarovaného kruhu musel nevyhnutelně přijít impuls z venku, tedy ze strany okupační moci – Velké Británie.

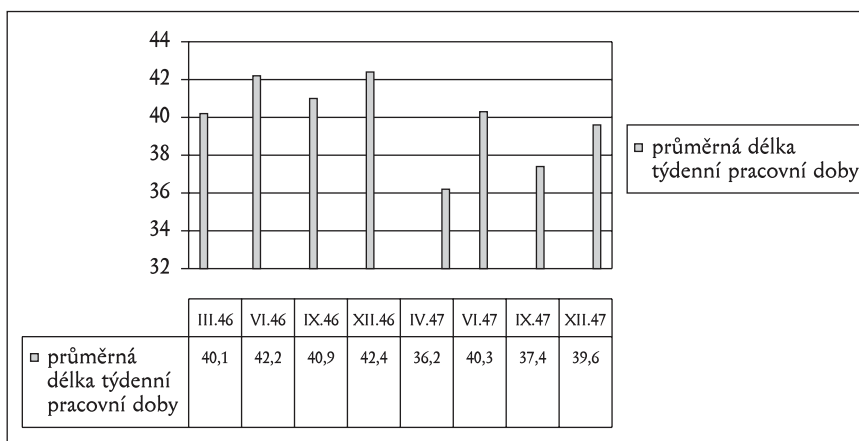
Podle série zpráv a hlášení dosáhlo na konci léta 1946 vyčerpání (nejen) dělníků takové míry, že již nebylo přehlédnutelné a hraničilo s apatií. Vyčerpanost z důvodu nedostatečné výživy se tak stala nezanedbatelnou překážkou v procesu zvyšování produktivity práce v BBZ a celkové obnově průmyslové výroby. Zaměstnavatelé hlásili zvýšení míry podváhy u těch svých zaměstnanců, kteří dlouhodobě řádně vykonávali své zaměstnání – tedy bez žádných neomluvených absencí. Například dělníci vysokí 180 centimetrů vážili v některých výrobních závodech průměrně (!) jen kolem 53 kilogramů. Zároveň poklesla i pracovní výkonnost a to takovým způsobem, že bylo možné pozorovat znatelné vyčerpání mezi pracovníky „již v deset hodin před polednem tak, jak tomu bylo dříve před koncem směny“. V důsledku snižování dávek potravin a z toho plynoucího nárůstu vyčerpanosti dělnictva bylo dokonce nutné v některých výrobních odvětvích zkrátit pracovní dobu, protože už pracovníci neměli sílu déle pracovat (viz graf č. 5).¹¹⁸

Nepříznivé hodnoty produktivity práce na jednoho pracovníka vykazovala v prvních letech po válce všechna odvětví. Bylo tomu tak i v těch závodech, které nebyly významně poškozeny válečnými událostmi. Statistiky produktivity práce v prvním poválečném roce byly zamlženy stavem německého průmyslu, dopravního systému a dodávek surovin. Do konce roku už byly klíčové technické problémy vyřešeny, velká část továren byla uvedena do provozního stavu, dopravní systém se dařilo rekonstruovat a postupně znovu uvádět do provozu. Výkonnost dělníků v BBZ však stále výrazně zaostávala za průměrem předválečného období (viz tabulka č. 5).

¹¹⁷ TNA, FO 1051/765, Combined Nutrition Committee, Fifth Report of Nutrition Survey of Urban Areas in the American British and French Zones August 12, 1946 to August 23, 1946, 23. 8. 1946.

¹¹⁸ TNA, FO 1050/523, Hauptamt der Arbeitsverwaltung für die britische Zone, An: Mr. Cullingford, Manpower Division CCG/BE, Die Unterernährung und ihre Auswirkung im Lübbecke Dränger Werke, 24. 9. 1946.

Graf č. 5: Průměrná délka pracovní doby ve slévárenském průmyslu v období mezi březnem 1946 a prosincem 1947.

Zdroj: TNA, FO 1070/16, Working Efficiency and Food Situation, nedatováno – zřejmě jaro 1948.

Tabulka č. 5: Produktivita práce v průmyslových odvětvích (100 % = stav 1936)

Produktivita (v %)	leden 1947	listopad 1947	leden 1948
spotřební průmysl	47	53	56
průmysl železa a oceli	15	29	30
těžební průmysl	45	47	46

Zdroj: TNA, FO 1070/16, Working Efficiency and Food Situation.

Výkonnost dělníků byla nízká i ve strategických odvětvích, jako byl například těžební průmysl, kde dostávali dělníci speciální potravinové přídatkové karty za těžkou práci a měli tak oproti zbytku populace nadprůměrný příjem kalorií. Díky tomu měli být podle očekávání v lepší kondici a podávat tak v zaměstnání dobrý výkon. Horníci poukazovali na to, že dokud

nebudou jejich rodiny dostatečně zásobeny, nebudou kvůli sdílení potravinových karet stoupat ani jejich výkony v práci.¹¹⁹

3.5 Samozásobení obyvatelstva

Po zavedení přidělového systému a po postupném snižování dávek racionovaných potravin vedla potřeba a životní nutnost obyvatelstvo Düsseldorfu a celého Německa, aby poptávalo nedostatkové potraviny a zboží na černém trhu anebo, aby se vydávalo na tzv. *Hamsterfabrt*, vyhledávalo barterové a kompenzační obchody, snažilo se vypěstovat co nejvíce potravin na provizorních záhumencích, či si obstarat potraviny a zboží nelegální činností.

V Německu začal černý trh fungovat ihned po zavedení přidělového systému v roce 1939 a spolu s narůstající nouzí o určité druhy zboží a potravin se jeho struktura a fungování zdokonalovaly a stal se stále vyhledávanějším. Během let byly vytvořeny neformální cesty mezi venkovem a městskými aglomeracemi, po kterých se dostávaly na černý trh do měst nepozorovaně prakticky veškeré myslitelné druhy zboží. Černý trh odolal i akcím pořádkové a tajné policie během války a jako takto dobře zaběhnutý systém plynule přešel do mírových dob, aniž by se změnili poptávající a nabízející.

V době okupačního období BBZ vedly příliš nízké potravinové dávky k nutnosti opatřovat si na černém trhu dodatečné potraviny, nejčastěji lidé kupovali ovoce, zeleninu, brambory, melasu, chléb a obiloviny.¹²⁰ Průzkumy výzkumných týmů výživy (*Nutrition Survey Teams*) ukázaly, že si většina rodin opatřovala na černém trhu potraviny v rozmezí desítek až stovek kilokalorií na hlavu a den. Jen naprosté minimum (městských) rodin nevyužívalo černého trhu, ještě méně jich využívání černého trhu striktně odmítalo.¹²¹

Nejvýznamnějším zásobovacím zdrojem černého trhu bylo zboží ze statků, které se vyhnulo cestě oficiálního odvodu a bylo převedeno na černý trh. Je odhadováno, že během sklizně v roce 1945, kdy ještě nefungovala efektivní správní struktura, bylo zpronevěřeno v oblasti Bonnu zhruba 75 % (!) žňových výnosů místních zemědělců.¹²² V pozdějším období se množství potravin převedených na černý trh pohybovalo kolem 10–20 %.¹²³ Ostatní zboží se dostávalo na černý trh převážně s pomocí úředníků zásobovacích úřadů, krá-

¹¹⁹ TNA, FO 1056/563, PR/ISC Regional Staff, HQ 714 CCG, PORO Monthly Report No. 511, March 1948, 26. 4. 1948.

¹²⁰ TNA, FO 1050/681, No. 1 Nutrition Survey Team Düsseldorf, 99th Ration Period, 18.–25. 3. 1947.

¹²¹ TNA, FO 1050/681.

¹²² TNA, FO 1050/281, HQ Military Government North Rhine Province, 22. 9. 1945.

¹²³ Rheinische Post, 7. 1. 1948.

dežemi, zpronevěrami spojeneckého vojenského materiálu nebo prodejem části vlastních dávek především zahraničními pracovníky, kteří dostávali výrazně vyšší příděly než německé obyvatelstvo.¹²⁴ Spojenecké vojenské síly, cizinci, kteří byli v Německu dříve nuceně nasazení a ještě se nevrátili domů, a propuštění političtí a židovští vězni koncentračních táborů dostávali v rámci přidělového systému výrazně větší množství kalorií. Často ale i německé rodiny prodávaly na černém trhu své nízké dávky a snažily se tak řešit svoji z nej-různějších důvodů nastalou tíživou finanční situaci.¹²⁵

Na černém trhu se většinou neplatilo říšskými markami, nýbrž cigareta-mi a kávou či jiným zbožím. Výjimečně se na černém trhu vyskytlo kuriózní platidlo: například počátkem roku 1948 se rozšířilo platidlo v podobě knihy *Mein Kampf*. Většina exemplářů byla zničena v období konce války. Nyní se za něj dalo směnit zboží v relativně vysoké hodnotě 2500 RM.¹²⁶

Další formou, jakou si obyvatelstvo především větších měst obstará-valo dodatečné potraviny a zboží nad rámec přidělového systému byly kompenzační obchody a *Hamsterfabrt*. Tak byly nazývány výjezdy obyvatel měst trvající často i několik dní do zemědělských oblastí, kde se uskutečňovaly buď kompenzační obchody, tedy *de facto* nákupy potravin či zboží za pení-ze nebo jiné cennosti – často luxusní vybavení domácností jako stříbrné přibory, drahé koberce, obrazy, nebo tam byly na platné potravinové líst-ky poptány ve městě nedostupné potraviny. Tyto potraviny pak byly place-ny klasickou měnou.¹²⁷

Posledním druhem nelegálního obstarávání si potravin byly barterové obchody. Barter požadovali stále častěji živnostníci, například za spravení bot chtěli určité množství chleba apod. Za peníze bylo totiž pro ně nemož-né pořídit si jakékoliv potřebné zboží pro živnost nebo potraviny. Existova-ly však také povolené barterové obchody mezi výrobními podniky, nesměly se ale týkat potravin a uhlí.¹²⁸

Úřady, německé i britské, se snažily bojovat proti nelegálnímu obsta-rávání potravin a proti černému trhu. Byla to činnost mezi německým oby-vatelstvem velice nepopulární, protože nejjednodušší bylo pro úřady kon-trolovat lidi, kteří se z černého trhu nebo z *Hamsterfabrt* vraceli. Přistižení

¹²⁴ TNA, FO 1052/19, Rations PWX and Displaced Persons, 28. 11. 1945.

¹²⁵ Trittel 1990, s. 282.

¹²⁶ TNA, FO 1056/564, Special Report No. 198, 29. 7. 48.

¹²⁷ Rheinische Post, 21. 1. 1948.

¹²⁸ Rheinische Post, 21. 6. 1947.

pak museli odevzdat to, co si draze koupili. Navíc velice často pochybovali o tom, že by zabavené zboží dotyční úředníci či policisté skutečně odevzdali.¹²⁹ Další úřední zbraní proti „hamsterování“ bylo zapovídání vstupu do zemědělských oblastí, rušení železničních spojů nejčastěji využívaných k „hamsterování“, či zavádění povinně místenkových vlakových spojů do vybraných destinací.¹³⁰

Městské obyvatelstvo, které bylo odříznuto od venkova, se snažilo vypěstovat si co nejvíce potřebných potravin samo. První poválečná léta jsou proto na dobových fotografiích charakteristická množstvím malých zahrádek na všech volných městských plochách. Městské obyvatelstvo si tak kompenzovalo chybějící prostor na záhumenky, které mělo zcela běžně k dispozici venkovské obyvatelstvo.

Potravinová nouze však dovedla především městské obyvatelstvo mnohdy až za samou hranici zákona. S narůstajícím nedostatkem potravin totiž narůstal počet případů krádeží ještě nezralých plodin přímo z polí, přepadávání obchodů a dokonce i celých uhelných a zásobovacích vlaků. Proti polním pynchům bojovali zemědělci společně s německou pořádkovou policií, které výjimečně vypomáhala i policie vojenská. Dokonce se na některých krádežích zvláště postižených místech opakovaně organizovala jakási forma sedlácké domobrany, která střežila úrodu na polích.¹³¹

Počet vloupání do potravinových obchodů se výrazně zvýšil po oznámení redukce potravinových přidělů na konci února 1946. Během následujícího roku se zvýšilo množství loupežných přepadení vlaků během přepravy natolik, že již nebylo možné je tolerovat. Počátkem roku 1947 se nejprve staly terčem přepadávání uhelné vlaky, později i vlaky převážející potraviny. Pomyslného vrcholu v míře krádeží bylo dosaženo 28. února 1947 poblíž Solingenu, kde byl krátce před půlnocí promyšleným organizovaným způsobem násilně zastaven vlak, který byl posléze přepaden skupinou zhruba tisíce lidí (!) a doslova vydrancován. Během několika minut se podařilo rozkrást desítky tun uhlí (prameny uvádějí čtyři celé vagóny s uhlím).¹³² Policie reagovala zapojením speciálních jednotek německé pořádkové policie posílených vojenskou policií do velké akce zaměřené na

¹²⁹ SAD, Sammlung Kussmann, 4-63-0-2.000, Heribert Busch.

¹³⁰ Rheinische Post, 21. 6. 1947.

¹³¹ Neue Rheinische Zeitung, 25. 7. 1945, Rheinische Post, 22. 6. 1946 a 17. 3. 1947.

¹³² TNA, HQ Military Government Land NRW, To: Mr. Hampton, Regional Commissioner's Office, počátek března 1947.

ochranu vlaků. Nutnost koordinovat pohyb několika hlídek v terénu najednou byla impulsem pro modernizaci vybavení německé policie, urychleně byly do provozu zaváděny policejní vozy vybavené vysílačkami.¹³³ Německé úřady zpětně odhadovaly, že v období častého přeřepádávání bylo rozkradeno během přepravy až 1 % přepravovaného uhlí¹³⁴ a 5 % přepravovaných potravin (!).¹³⁵

Podobně jako bylo obyvatelstvo nuceno opatřovat si potraviny „kde se dalo“, musely se podobným způsobem starat o zajištění provozu svých kantýn podniky a instituce, často například i nemocnice. Praktikovaly ve velkém to, co běžní lidé v malém. Na *Hamsterfabrty* nejezdili zaměstnanci vlakem, nýbrž podnikovým nákladním vozem a směňovali zboží na venkově doslova za „co se dalo“. Modelový a zaznamenaný případ divokého obstarávání potravin pro kantýny velkých podniků se odehrál na přelomu let 1947 a 1948, kdy si Říšské dráhy pro potřeby nádražní kantýny jednoduše odpojily od vlaku přepravujícího brambory celkem 15 vagonů a výrazně tím narušily plán zásobování obyvatelstva bramborami v Porýní.¹³⁶

3.6 Smýšlení obyvatelstva

Hlavním problémem, který nejvíce zajímal v poválečném období německé obyvatelstvo, byla otázka hladu, sytosti, obstarávání si potravin a nejnutenějšího zboží. Prakticky všechny ostatní otázky a problémy byly pro tehdejší obyvatelstvo až sekundární a dalo by se říci, že v obdobích silného nedostatku potravin obyvatelstvo vůči nim vykazovalo apatii. Na množství přidělu potravin také závisela morálka německého obyvatelstva.¹³⁷

Prakticky neměnné bylo smýšlení německého obyvatelstva v letech 1945 až 1948 vůči britským okupačním složkám a správě. Důvodem pro to byly především Brity aplikované postupy. Kroky britské okupační správy z počátku okupačního období totiž podle názoru německého obyvatelstva nekorespondovaly se zveřejněnými okupačními záměry Velké Británie. Největší nevoli vyvolávala zásobovací nouze, uzavírání továren (podle Britů/Spo-

¹³³ TNA, FO 1013/345, HQ Military Government Land North Rhine – Westphalia, Deputy Inspector General, To: Inspector General, Public Safety Branch, 11. 2. 1947.

¹³⁴ TNA, FO 1013/345, Minister of Interior, Land North Rhine – Westphalia, To: Commander Regierungsbezirk Cologne, 26. 11. 1947.

¹³⁵ Rheinische Post, 7. 1. 1948.

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ TNA, FO 1050/281, HQ Military Government North Rhine Region, Monthly Report for April – 1946, Part I.

jenců) s válečným potenciálem, exportní politika z BBZ a plánované demon-
táže továren.

Většina Němců se jen těžko smiřovala s tak výrazným poklesem životní
úrovně, který existenčně ohrožoval je i jejich rodinu. Neuvědomovali si při-
tom skutečný stav věcí v BBZ, především nemožnost zemědělské autarkie
BBZ a situaci na světovém trhu s potravinami. Němci vytýkali britské správě
především přehlížení zdánlivě jednoduchých schémat na řešení problémů,
která by dala dělníkům práci a umožnila zlepšit celkovou situaci obyvatelstva
v BBZ. Jako jeden příklad za všechny může posloužit situace v Hamburku,
kde rybářské kutry zůstávaly po mnoha válečných leteckých náletech neschop-
né provozu. Nemohly být ale opraveny v loděnicích, které byly označeny jako
„výrobní zařízení s válečným potenciálem“, a proto nebyly provozovány.
Obyvatelstvo nechávalo rozhodnutí, které nemělo (z civilního pohledu) jedi-
ný pozitivní efekt. Obyvatelstvo vidělo v opravě kutrů možnost na zlepšení
své zásobovací situace.¹³⁸ Podobných příkladů je možné dokladovat více.

Německou reakcí na tento stav bylo šíření nejrůznějších pomluv o špat-
ných úmyslech britské okupační správy. Často byly tyto tendence šířit
pomluvy ještě přiživovány, nebo k nim byl dán dokonce podnět z rozhla-
su ze SBZ, jehož dosah pokrýval i část BBZ. Velice rozšířená byla na pod-
zim 1945 zpráva o zemědělci z Holandska, Belgie a Dánska, kteří jsou
„dychtiví“ (*eager*), aby mohli dodávat potraviny do Německa, zatímco jim
to britská okupační správa neustále zakazuje.¹³⁹

Snaha změnit tento vývoj a omezit pomluvy vedla CCG/BE ke spuštění
informační kampaně se zaměřením na (z britského pohledu) skutečný stav
světového zásobování. Tato akce se rozběhla v květnu 1946, tedy dva měs-
íce po vypuknutí jarní zásobovací krize. Důvěryhodnost britské správy
v očích německé veřejnosti tento krok ovšem nezvýšil, protože obecně v prv-
ních poválečných letech se důvěra v zónová média a především v informace
zprostředkované britskými okupačními úřady pohybovala na velice nízké
úrovni.¹⁴⁰

Přes všechny materiální problémy a nespokojenost s britskou správou
zóny bylo německé obyvatelstvo, a to překvapivě i městské, velice klidné
a nedocházelo k projevům nespokojenosti s panující situací. Se skutečnos-

¹³⁸ TNA, FO 1014/30, Monthly Report for Period 1.–31. March 1946, Sidelights on Current German Opinion after 12 Months of Occupation.

¹³⁹ TNA, FO 1014/30, Fortnightly Report Hansestadt Hamburg for Period 1.–31. October 1945.

¹⁴⁰ TNA, FO 1050/281, HQ Military Government, North Rhine Region, CCG/BE, Public Safety Monthly Report, 6. 5. 1946.

tí, že bude během první mírové zimy hlad a nedostatek všeho, se smířili všichni předem. Nebyli s tím stavem sice spokojeni, ale neviděli jiné východisko. Projevy nespokojenosti nebyly zaznamenány ani po dramatickém snížení potravinových přídělů v březnu 1946. Bylo to překvapením i pro samotnou britskou správu, která počítala s určitým vyjádřením nespokojenosti.¹⁴¹ Navýšil se pouze počet přepadení obchodů s potravinami.¹⁴²

Problematičtější již bylo období mezi dubnem a květnem 1946, tedy přesně jeden rok po osvobození. Mnoho Němců i novinářů německých a zahraničních v té době bilancovalo první rok od pádu nacistického panství a kladlo si otázku, co uplynulý rok přinesl. Mezi Němci se rozšířila pomluva, že současný stav je pomstou Velké Británie za válku a že se postupně z BBZ stává jeden velký koncentrační tábor, ve kterém budou muset všichni Němci zůstat až do svého úplného vyhladovění.¹⁴³

Podobnou kritiku v této době sklízela CCG/BE a britská vláda *Labour Party* i z médií ve Velké Británii. Zcela otevřeně byla porovnávána výše přídělů pro běžného konzumenta v BBZ s výší přídělů vězně koncentračního tábora. Zatímco v dubnu 1944 dostávali vězni podle deníku *The Spectator* v koncentračním táboře dávky odpovídající 750 kilokaloriím denně, o rok později dostávalo na některých místech BBZ dávky v této výši průměrné městské obyvatelstvo, zatímco průměrná denní dávka nutná pro přežití byla 1750 kilokalorií, což bylo možné považovat podle deníku za jednoznačný neúspěch a ostudu britské okupační politiky v Německu.¹⁴⁴

Tato srovnání nacházela samozřejmě v německé veřejnosti odpovídající rezonanci. Situace, především zásobovací, se na jaře 1946 nijak viditelně nelepšila, spíše naopak a žádné východisko z kritické situace nebylo na obzoru. Vyhledy na zlepšení nepřinesl ani výsledek žní v roce 1946 a ke všem útrapám spojených s nedostatečným zásobováním a zbožím denní potřeby, topivou, elektrickou energií, přibýly od léta 1946 ještě starosti existenčního charakteru – přiblížilo se totiž zavírání prvních továren určených k demontáži. To s sebou neslo existenční hrozbu pro dělnictvo, kterému hrozilo, že se vinou vyšší moci (Spojenců) ocitne ve stavu nezaměstnaných.¹⁴⁵ Rozsah demontáží byl podle prvních plánů hrozivý a vyvolal mezi

¹⁴¹ TNA, CAB 134/730, Hynd, 28. 2. 1946.

¹⁴² TNA, FO 1014/30, Hansestadt Hamburg, Monthly Report for Period 1.–31. March 1946.

¹⁴³ TNA, FO 1014/30, Fortnightly Report Hansestadt Hamburg for Period 1.–31. March 1946.

¹⁴⁴ TNA, FO 943/746, Reprinted from „The Spectator“, 5. 4. 1946.

¹⁴⁵ TNO, FO 1014/190, German Reaction Report, CCG/BE, září 1946.

obyvatelstvem jednotný odpor. Ještě po výrazné revizi demontážních plánů, „mělo přijít“ düsseldorfské obyvatelstvo v důsledku demontáží od podzimu 1947 „jen“ o 18 tisíc pracovních míst.¹⁴⁶ Rozladění obyvatelstva z celkové situace v BBZ tak přerostlo únosnou mez a kritika CCG/BE začala již být zcela otevřeně ventilována.¹⁴⁷ Náladu obyvatelstva Düsseldorfu nezlepšila ani zpráva, že jejich město bylo právě vybráno za hlavní město Severního Porýní – Vestfálska. Paradoxně to totiž situaci ve městě ještě zhoršilo. V době, kdy stále ještě 50 tisíc lidí bydlelo ve sklepích, bunkrech a jiných nevyhovujících prostorách, bylo totiž nutné nalézt prostory pro 12 ministerstev, ubytování pro jejich úředníky, prostory pro paralelní britské úřady a samozřejmě odpovídající ubytování pro rodiny britských úředníků.¹⁴⁸

Od podzimu 1946 zaznívala mezi obyvatelstvem kritika rozhodnutí CCG/BE a administrativy stále častěji a otevřeněji a obyvatelstvo dávalo již zcela nezakrytě znát svou frustraci ze stále se nelepšící situace. Prvním příznakem narůstajícího napětí v BBZ byl zvýšený počet pečlivě organizovaných krádeží a přepadávání vlaků převážejících jídlo a v zimě hlavně uhlí. Přepadávání vlaků projíždějících přes území BBZ začalo ve zvýšené míře právě v zimě 1946/47. Vrcholu dosáhly útoky na přelomu února a března 1947.¹⁴⁹

První vážnější otevřené akce občanské nespokojenosti v BBZ od začátku války vypukly koncem března 1947 v Düsseldorfu. Stály za nimi lokální odborové svazy, které na 28. března 1947, 10 hodin dopoledne, svolaly demonstraci. Ta byla spojena se stávkou ve všech podnicích, obchodech, školách a městské dopravě. V chodu zůstaly pouze podniky, které byly nezbytné pro fungování města – elektrárenské, plynárenské a vodárenské. Mottem shromáždění mělo být vyjádření nespokojenosti s hladem panujícím v BBZ a německou správou zajišťující zásobování. Celkem se demonstrace zúčastnilo zhruba 20 až 30 tisíc lidí (*Rheinische Post* uváděla dokonce až 80 tisíc¹⁵⁰).¹⁵¹

¹⁴⁶ Houben 1985, s. 137.

¹⁴⁷ TNA, FO 1014/190, Information Control Hamburg, Reaction Report, June 1947.

¹⁴⁸ Rheinische Post, 28. 9. 1948.

¹⁴⁹ TNA, HQ Military Government Land NRW, To: Mr. Hampton, Regional Commissioner's Office, počátek března 1947.

¹⁵⁰ Zimmermann, Volker: Vor 50 Jahren: Hofgarten-Demonstration der Düsseldorfer. Der Hungerstreik fuhrte Tausende auf die Strasse, in: Rheinische Post, Nr. 72, 26. března 1997.

¹⁵¹ TNA, FO 1013/95, HQ Military Government, Deputy Inspector General, Public Safety, J. R. Pollock, To: Regional Governmental Officer, LNRW, 29. března 1947.

Demonstrace v Düsseldorfu se neobešly bez incidentů s německou policií, dva se dokonce odehrály za účasti britských důstojníků a vojáků. Bezpečnostní opatření během demonstrace byla zajišťována čistě německými policejními jednotkami. Britské jednotky byly z oblasti úmyslně staženy, aby si jejich jednání nikdo nemohl vykládat jako cílenou provokaci ze strany britské okupační správy.¹⁵² Oba incidenty se odehrály pouze vinou britských vojáků, kteří nedbali pokynů německé dopravní policie. V jednom vozidle zapleteném do incidentu během demonstrace cestovaly děti britských úředníků do školy (s vojenským doprovodem) a v druhém případě jeli ve vozidle důstojníci z úřadu *North Rhine Coal Control*. Ti vypověděli, že z davu byla vůči nim cítit „zášť a zloba“.¹⁵³ Na vozidla dopadlo v obou případech několik kamenů. Zasaženy byly i německé pořádkové policejní jednotky. Nakonec dav obrátil svoji zlost v podobě házení kamenů na britské spojařské velitelství. Ani tomu nebyla poskytnuta vojenská pomoc 29. polního regimentu, zodpovědnost za situaci měly mít ve svých rukou po celou dobu jen německé pořádkové jednotky.¹⁵⁴

Demonstrace spolu se stávkou v Düsseldorfu zapůsobila jako spouštěcí mechanismus vlny dalších stávek a demonstrací, které se rozšířily do dalších měst v Porýní¹⁵⁵ a trvaly zhruba do začátku května 1947.¹⁵⁶ Nikde jinde než v Düsseldorfu se nevyskytly závažnější případy narušení veřejného pořádku a ani během nich nebyli napadeni příslušníci okupačních jednotek. Stalo se tak i díky příkazu důsledně stáhnout všechny jednotky z okolí demonstrací z menších kasáren do větších a do kasáren vzdálenějších místům možného vzniku napětí. Britské úřady dávaly v této době jasně najevo, že zajištění pořádku je úkolem německé samosprávy a německé policie.¹⁵⁷

Více než demonstrace představovaly pro CCG/BE větší problém stávky s nimi spojené, v jejichž důsledku docházelo k dalšímu zpoždování výro-

¹⁵² TNA, FO 1013/95, Message Form, From: Rhinwest, To: RGO, REO, RAO, 27. března 1947.

¹⁵³ Tamtéž.

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ TNA, FO 1050/282, HQ Military Government, Land Nord Rhine-Westphalia, Monthly Report March 1947.

¹⁵⁶ TNA, FO 1013/95, The Düsseldorf Trade Unions desire to decline Responsibility for coming Developments, 12. 5. 1947.

¹⁵⁷ TNA, FO 1013/95, Deakin, Lieutenant Colonel, General Staff, Second Infantry Division, To: všem HQ v BBZ, Military Government RB a Deputy Regional Officer, Internal Security, 30. 3. 1947.

by. Stávky a demonstrace nebyly vedeny s přímou intencí proti britským okupačním úřadům, ale spíše si kladly za cíl upozornit na zásobovací problémy, které sužovaly civilní obyvatelstvo.¹⁵⁸ Britská okupační správa se domnívala, že akce byly organizovány Komunistickou stranou Německa (*Kommunistische Partei Deutschlands* – KPD) a že spíše než na panující hlad reagovaly na právě probíhající moskevské rozhovory o německé mírové smlouvě. Němečtí nekomunističtí politici tuto tezi odmítali pro přílišné zveličování vlivu KPD.¹⁵⁹

Do stávkové vlny se v průběhu března 1947 zapojil zhruba 1 milión dělníků v celém Porúří. Demonstrace byly relativně pokojné. Jediným místem drobného střetu se stal Düsseldorf, pouze výjimečně je uváděno ještě další místo střetu demonstrantů s policií v Braunschweigu (nicméně popis události se nápadně podobá tomu v Düsseldorfu).¹⁶⁰

Obyvatelstvo Düsseldorfu upadalo z důvodu naprostého fyzického vyčerpání do letargie. Po odeznění zásobovací krize, která panovala prakticky celou první polovinu roku 1947, nedopadly ani žně v roce 1947 uspokojivě a výhled na další zimu bez dostatku potravin byl těžkou psychickou ranou pro obyvatelstvo. Pokusy se společným bizonálním plánováním zásobování nevyšly a ani druhá fáze fungování Bizónie nebyla úspěšná. Z pohledu obyvatel v tu dobu nebylo na obzoru žádné východisko z tíživé situace, která se cyklicky již dva roky po sobě opakovala bez viditelného zlepšení. Vše ještě zhoršoval všeobecný strach z války, protože od roku 1946 postupně rostlo napětí mezi Západem a Sovětským svazem. V případě jakéhokoliv otevřeného konfliktu mezi nimi by se Němci ocitli přímo na hlavním bojišti a byli by opět tvrdě zasaženi. Nehledě na to, že ve vzduchu visela hrozba jaderné války, i když v té době ještě jednostranně.

Tradiční jarní zásobovací krize 1948, přestože neměla takový rozsah ve srovnání s předešlým rokem, přinesla ještě větší demonstrace a stávky než jaké probíhaly v roce 1947.¹⁶¹

K nárůstu důvěry Němců v pozitivní dopad spojenecké okupace a ve Velkou Británii přispělo několik faktorů. Jedním z hlavních faktorů byl vývoj na území v sovětské sféře vlivu, v SBZ a především od počátku roku

¹⁵⁸ TNA, FO 1013/95, From: RHINWEST, To: BERCOMB, 3. 4. 1947.

¹⁵⁹ TNA, FO 1013/95, Zprávy BBC, 21 hodin, 28. 3. 1947.

¹⁶⁰ Trittel 1990, s. 92–93.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 155.

1948 v Československu. Německé obyvatelstvo BBZ velice pečlivě sledovalo vývoj zahraničně politické situace a začínalo si uvědomovat důležitost přítomnosti západních Spojenců v Německu.¹⁶² Navíc se zlepšila i informovanost obyvatelstva, které konečně uvěřilo, že byla světová zásobovací situace skutečně špatná a že ani situace v samotné Velké Británii nebyla nejružovější. Část Němců v BBZ tak začala vnímat Velkou Británii příznivěji a na Brity začali hledět jako na bratry postižené stejnou nepřízní osudu (*brothers in adversity*).¹⁶³

Po odeznění zásobovací krize a stávkových vln se začala reálná situace obyvatelstva BBZ konečně měnit k lepšímu. Na obzoru se začala rýsovat měnová reforma a Marshallův plán, který měl pomoci (západnímu) Německu stát se opět ekonomicky soběstačnou jednotkou. Uskutečnění měnové reformy a relativně úspěšné žně v roce 1948 změnily naprosto radikálním způsobem smýšlení obyvatelstva. Jeho prioritou a tématem hovorů již nebyla otázka hladu či nedostatečného zásobování. Lidé se již mohli od podzimu 1948 dosyta najíst, ale začínali mít problém s nákupem veškerého zboží, ke kterému byli v rámci přidělového systému oprávněni.¹⁶⁴

Všeobecným jevem, který provázel zhoršení zásobovací situace v Německu po konci války, byl nárůst zájmu mezi obyvatelstvem o společenské a kulturní akce. Podobný trend je možné vysledovat i v Düsseldorfu. Statistiky počtu prodaných vstupenek a konaných akcí v Düsseldorfu uvedené v tabulce č. 6 dokazují výrazné zvýšení zájmu o duševní „nasycení“ v době nejhorších zásobovacích krizí – v letech 1946 a 1947. Zájem o ně opadl již v době mírného zlepšení zásobovací situace ve městě počátkem roku 1948.¹⁶⁵ Spolu s rychlým zlepšením všeobecného stavu (v horizontu měsíců) po uskutečnění měnové reformy v červnu 1948 zájem o kulturní akce spolu se změnou rytmu a způsobu života obyvatelstva poklesl ještě více.¹⁶⁶

¹⁶² Benz 1999, s. 112.

¹⁶³ TNA, FO 1056/563, PR/ISC Regional Staff, HQ 714 CCG, PORO Monthly Report No. 517, 1. 4.–15. 5. 1948, 25. 5. 1948.

¹⁶⁴ TNA, FO 1056/563, PR/ISC Regional Staff, HQ 714 CCG, PORO Monthly report No 546, 1. až 30. září 48, 6. 10. 48.

¹⁶⁵ SAD, 9-3-0-46, Verwaltungsberichte der Landeshauptstadt Düsseldorf vom Zeitpunkt der Besetzung der Stadt 1945 bis zum März 1949, s. 84.

¹⁶⁶ Gries 1991, s. 331.

Tabulka č. 6: Přehled počtu vybraných kulturních akcí a počtu návštěvníků v Düsseldorfu 1945–1948.

	Filmová představení	Hudební produkce a taneční zábavy v pohostinstvích	Varieté	Divadla (mimo městského divadla)
rok	<i>počet akcí/počet návštěvníků</i>	<i>počet akcí/počet návštěvníků</i>	<i>počet akcí/počet návštěvníků</i>	<i>počet akcí/počet návštěvníků</i>
1945	2.766/3.720.311	793/264.074	347/106.394	470/183.073
1946	5.107/6.373.360	4.042/881.117	341/112.134	<u>1.247/453.895</u>
1947	5.682/ <u>7.348.570</u>	<u>7.762/1.222.509</u>	<u>972/514.870</u>	1.228/342.223
1948	<u>6.652/6.505.193</u>	6.395/806.526	923/223.161	712/149.949

Poznámka: V každém sloupci je podtržena maximální hodnota.

Zdroj: SAD, 9-3-0-46, Verwaltungsberichte der Landeshauptstadt Düsseldorf vom Zeitpunkt der Besetzung der Stadt 1945 bis zum März 1949, s. 84.

4. Reakce Velké Británie na situaci v okupační zóně

4.1 Správní a organizační situace v oblasti zásobování od okamžiku převzetí kontroly britskou okupační mocí do konce roku 1945

Velká Británie vycházela při budování své správy v BBZ z budoucího opětovného sjednocení Německa a zároveň chtěla přispět k obnově průmyslové výroby a občanského života zcela podle zásad spojeneckých ujednání, která stanovovala omezení (potravinové ale i ostatní) spotřeby německé společnosti tak, aby nepřevyšovala spotřebu ve vítězných zemích,¹⁶⁷ a uskuteč-

¹⁶⁷ Postupimský protokol, hlava II, The Principles to govern the Treatment of Germany in the Initial Control Period, 15 (b), <http://www.mzv.cz/wwwo/default.asp?id=26324&ido=14070&idj=1&amb=1&ParentIDO>.

nění připravovaných reparací – demontáží.¹⁶⁸ Při plánování zajištění zásobování BBZ vycházela Velká Británie z dohody o dodávkách potravin ze SBZ, které měly být dováženy výměnou za 15 % demontovaného hospodářského zařízení z BBZ plynoucího do Sovětského svazu.¹⁶⁹ Způsob potravinového zásobování západních okupačních zón tak měl napodobit tradiční zásobovací proudy v ještě nerozděleném Německu (dovoz potravin z východu na západ, strojů a techniky ze západu na východ).

Ani kdyby nedošlo k postupné redukci a pozastavení dodávek potravin ze SBZ do západních zón, nebylo by možné jimi uspokojit veškerou potravinovou poptávku v západních zónách, protože nejvíce potravin v Německu (v hranicích roku 1937) produkovala východní území, která na základě poválečného uspořádání připadla Polsku.¹⁷⁰ Z roční produkce tamního zemědělství by bylo bývalo možné zajistit průměrně 300 kilokalorií denně pro každého konzumenta v městských aglomeracích v západních zónách.¹⁷¹

Velká Británie si byla vědoma toho, že zásobování bude nejvýznamnějším problémem z těch, kterým britská správa bude v Německu čelit. Věděla přesně, že se problémy budou kumulovat, protože nebude fungovat dopravní infrastruktura, nebudou dostupné dopravní kapacity a německá správa bude dezorganizovaná. Předpokládala, že na farmách bude panovat nedostatek pracovních sil v důsledku odchodu osvobozených příslušníků podmaněných národů, kteří jako nuceně nasazení zajišťovali velkou část německé válečné produkce.¹⁷² Britští plánovači věděli, že nejtěžší bude sklizenou úrodu uchránit před jejím předisponováním na černý trh a zároveň věděli, že pro zvýšení výnosnosti nadcházejících žní se již nedá nic udělat. Část budoucí úrody byla beztak již zničena průběhem válečných operací a ostatní procesy nebude možné pro nedostatek kontroly na farmách ovlivnit.¹⁷³ Nikdo z nich si ale nedokázal představit, že v případě zásobování dojde ke kombinaci tolika negativně působících faktorů.

¹⁶⁸ Postupimský protokol, hlava III, Reparations from Germany, <http://www.mzv.cz/wwwo/default.asp?id=26324&ido=14070&idj=1&amb=1&ParentIDO=>.

¹⁶⁹ Trittel 1990, s. 21.

¹⁷⁰ Gries 1991, s. 27.

¹⁷¹ TNA, FO 1013/1039, Central Secretariat CCG/BE, Berlin BAOR, Background Letter No. 2, 23. 7. 1947.

¹⁷² TNA, PREM 4/12/14, Supreme HQ, Allied Expeditionary Force, G-5 Division, autor: Crasett, 14. 4. 1945.

¹⁷³ TNA, PREM 4/12/14, The Prime Minister, Food in Germany, No. 483/5, 29. 5. 1945.

Britové se snažili ihned po převzetí Düsseldorfu a Porýní pod svou kontrolu postupovat přesně podle svých plánů o organizaci zásobovacích úřadů. Byl tak zachován původní *Ernährungsamt* a začleněn během srpna 1945 do správních struktur britských zónových úřadů jako *Regional Food Office*. Podobně mělo být fungování *Ernährungsamtu* zachováno i na nižších úrovních – okresních a místních. I přes existenci jasné správní struktury uvnitř zaběhnutého úřadu, jakým byl *Reichsnährstand*, jehož součástí byl i *Ernährungsamt*, a jasně danými centrálními koordinačními pravomocemi, nefungoval úřad jako celek během prvních poválečných měsíců organizovaně. Míra poničení komunikací a veškeré infrastruktury pro přenos informací vylučovala jakoukoliv centrální organizaci úřadu a koordinaci jeho činnosti. Jednotlivé místní zásobovací úřady proto plnily své úkoly na základě svých *ad hoc* rozhodnutí, která zohledňovala jen místní potřeby. Situaci se dlouho nedařilo dostat pod kontrolu vojenským ani civilním úřadům a obyvatelstvo tak bylo zhruba do konce léta 1945 odkázáno samo na sebe a na své dovednosti obstarat si potřebné věci ke svému životu samo. Někteří autoři toto období vzniku okupační správy, ujasňování si kompetencí a ustálení struktury civilní a vojenské administrativy nazývají *interregnum*.¹⁷⁴

Během *interregna* nefungovala v některých oblastech ani policie, jejíž činnost se podařilo plně obnovit až na přelomu září a října 1945.¹⁷⁵ Vinou tohoto neorganizovaného stavu a množství problémů se nepodařilo britským úřadům dodržet centrální instrukce, podle kterých bylo prioritou zajištění úrody (viz výše). Do venkovských oblastí byli dokonce na žňové práce převezeni z městských aglomerací práce schopné ženy, děti a předčasně propuštění váleční zajatci. Celkem se této operace *Barley Corn* v BBZ zúčastnilo zhruba 500 tisíc lidí. I přes toto opatření byly žňové výnosy ještě o 10–15 % nižší než nejčernější odhady britských úřadů.¹⁷⁶ Vinu na tom měl i fakt, že se úřadům jen těžko dařilo omezovat pašování potravin z farem na černý trh v situaci, kdy německá policie téměř nefungovala. Dostupné odhady z oblasti Bonnu uvádějí, že z farem zamířilo na černý trh po žních v létě 1945 až 75 % zemědělských výnosů.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Schneider, Ullrich: Nach dem Sieg. Besatzungspolitik und Militärregierung 1945, in: Foschepoth – Steininger 1985, s. 48.

¹⁷⁵ TNA, FO 1050/281, HQ Military Government, North Rhine Province, 22. 9. 1945.

¹⁷⁶ Trittel 1990, s. 31.

¹⁷⁷ TNA, FO 1050/281, HQ Military Government, North Rhine Province, 22. 9. 1945.

Oficiální přidělový systém pro civilní obyvatelstvo v letních měsících zaručoval pouze malé dávky potravin kolem 1000 kilokalorií pro běžného konzumenta na den a neexistovala zatím žádná oficiální centrální směrnice zohledňující výši dávek pro celou BBZ. Produkční realitu BBZ po jejím osvobození odhadl Stálý výbor zkoumající výživu (*Permanent Nutrition Survey Team*) při CCG/BE ve své zprávě z února 1945. Během války Německo (v hranicích 1937) jako celek doplňovalo dovozy ze zahraničí svoji domácí zemědělskou produkci zhruba o 10–15 %. Oblasti severozápadního a jižního Německa (budoucí ABZ, FBZ a BBZ) jako celek byly nutričně deficitními oblastmi. Pro zemědělství BBZ se odhadovalo, že bude schopné vyprodukovat zhruba 1000 až 1300 kilokalorií na obyvatele na den. Zpráva upozorňovala na nevyhnutelnost dovozů a v bodě 12 pochybovala o dostupnosti námořních přepravních kapacit pro přepravu potravin. Zároveň zpráva doporučila stanovit průměrnou výši denních přidělů pro zaměstnance s nenáročným zaměstnáním – podle přidělových kategorií běžného konzumenta – na 2500 kilokalorií denně u mužů a 2100 kilokalorií u žen.¹⁷⁸

Jiné lékařské zprávy varovaly před dlouhodobým udržováním míry konzumace obyvatelstva pod úrovní 2000 kilokalorií pro obyčejného konzumenta na den. V jedné zprávě uvedl člen komise svůj zážitek z válečného zajetí v Manile, kde strávil šest měsíců v příhodném klimatu (na rozdíl od Německa) s dávkami 2000 kilokalorií denně. „Po šesti měsících nebyl nikdo schopen pro nedostatek energie pracovat déle než dvě hodiny denně, začaly se objevovat kožní nemoci a avitaminóza. Zvýšil se také počet úmrtí velmi mladých a starých lidí“.¹⁷⁹

S přihlédnutím na výsledky postupimských jednání a prakticky bez ohledu na varování lékařských týmů a komisí byla nakonec kompromisně na přelomu srpna a září 1945 stanovena nutriční hodnota denního přidělu obyčejného konzumenta v BBZ na 1550 kilokalorií.¹⁸⁰ Výsledná hodnota

¹⁷⁸ TNA, FO 1050/163, Memorandum No. 4/J-C, Jameson Carr, M.O. II, Health Branch I, A and C Division, To: The Principal Medical Officer, CCG/BE, nedatováno, zřejmě únor 1945.

¹⁷⁹ „On 2.000 calories, after 6 months, no-one could find the energy for more than two hours work in twenty-four, skin and deficiency disease began to be evident, and deaths in the very young and old became common“, in: TNA, FO 1050/163, Memorandum No. 4/J-C, From: M.O.2, To: The Principal Medical Officer CCG/BE, Appreciation of the Food Situation in Germany with Special Reference to the Significance in Terms of Hospital Dietary in the British Zone, autor: Jameson Carr – M.O. II Health Branch I, A. and C. Division, nedatováno, zřejmě únor 1945.

¹⁸⁰ TNA, FO 1050/163, Combined nutrition Committee (US/VB/FR), 13. 8. 1945.

byla hned trojím kompromisem – lékařským, politickým a ekonomickým. Lékařsky zaručovala tato nutriční hodnota přidělů základní přežití, i když podle některých předpovědí hrozily konzumentům vážné zdravotní následky z podvýživy.¹⁸¹ Politicky bylo v rámci Postupimského protokolu Spojenci odsouhlaseno, že Němci nemají dostávat vyšší potravinové příděly než obyvatelé osvobozených a vítězných zemí (mimo území Velké Británie a Sovětského svazu – pro srovnání viz tabulka č. 7).¹⁸² Ekonomicky měla daná kalorická hodnota denního přídělu odpovídat nejlepšímu poměru „ceny a výkonu“, kdy se počítalo s maximálním využitím autochtonní produkce, kterou by doplňovaly pro minimální přežití nutné dovozy ze zahraničí v rozumné finanční výši. Ty musely platit okupační státy v dolarových cenách na světových trzích, což znamenalo pro Velkou Británii dost výraznou zátěž v situaci, kdy byla finančně vyčerpaná válečným úsilím a stála na prahu finanční krize, která vyvrcholila v roce 1947.¹⁸³

Dalším problémem BBZ, se kterým se musely zónové úřady vypořádat a který negativně ovlivňoval zásobovací situaci, byl masivní příliv německého obyvatelstva z východních německých území – celkově se jeho počet zvýšil v BBZ a ABZ o 25 %. FBZ žádné transferované Němce nepřijímala. Výsledkem bylo, že v BBZ připadalo na jednoho obyvatele nejméně zemědělské půdy.¹⁸⁴ V roce 1946 připadalo na 100 obyvatel BBZ 20 hektarů zemědělské půdy, což bylo nejméně z celého Německa.¹⁸⁵

Nekontrolovatelný a nepředvídatelný nárůst počtu obyvatel Düsseldorfu stěžoval úřadům práci. V květnu a v červnu 1945 se do města vraceli především jeho původní obyvatelé, kteří uprchli před leteckou bombardovací válkou, byli demobilizováni nebo se navraceli z válečného zajetí. Stále však stoupal počet příchozích, kteří v Düsseldorfu nikdy před tím nežili – jednalo se o evakuované a uprchlíky především z východních německých území. Situace došla tak daleko, že městská správa 10. července 1945 vyda-

¹⁸¹ TNA, MAF 83/2071, Ration Level in the British Zone of Germany, To: Ministry of Food, Report by the Chairman of the Supply Working Party of the Official Committee on Armistice Terms and Civil Administration, 7. 11. 1945.

¹⁸² Postupimský protokol, hlava II., bod 15 (b), <http://www.mzv.cz/wwwo/mzv/default.asp?id=26324&ido=14070&idj=1&amb=1>, 13. 1. 2006.

¹⁸³ Kettenacker, Lothar: Krieg zur Friedenssicherung. Die Deutschlandplanung der britischen Regierung während des zweiten Weltkrieges, Göttingen, Zürich 1989, s. 517.

¹⁸⁴ TNA, FO 1013/1039, Central Secretariat CCG/BE, Berlin BAOR, Background Letter No. 2, 23. 7. 1947.

¹⁸⁵ Cornides, Wilhelm (ed.): EUROPA-ARCHIV, Zeitgeschichte, Zeitkritik, Verwaltung, Wirtschaftsaufbau, Oberursel 01.–12. 1948, s. 1398.

Tabulka č. 7: Srovnání průměrného denního kalorického příjmu běžného konzumenta včetně započtení odhadovaných hodnot potravin získaných z neoficiálních zdrojů – listopad 1945 (v kcal na den).

	Příděly v rámci přídělového systému	Potraviny získané mimo přídělový systém	Celkem
Západní okupační zóny Německa	1.550*	300**	1.800
Francie	2.000***		2.000
Lucembursko	2.000	150	2.150
Belgie	2.130	90	2.220
Holandsko	2.240	100	2.340
Norsko	2.290	160	2.450
Dánsko	1.500	1.400	2.900

Poznámka:

* Plánovaná hodnota, která byla dosažena v BBZ až v průběhu listopadu 1945, v ABZ v prosinci 1945 a ve FBZ v roce 1945 vůbec.

** Tato hodnota odpovídá odhadům pro ABZ, kde bylo více zemědělského obyvatelstva. Pro BBZ se odhadovalo zhruba o 100 kcal denně méně, nicméně průzkumy byly provedeny až později. Zdroj: TNA, FO 1050/163, Combined Nutrition Committee (US/VB/FR), 13. srpna 1945.

*** Uvedená hodnota již zahrnuje i potraviny získané z jiných než oficiálních zdrojů.

Zdroj: MAF 83/2071, Ration Level in the British Zone of Germany, To: Ministry of Food, Report by the Chairman of the Supply Working Party of the Official Committee on Armistice Terms and Civil Administration, 7. listopadu 1945.

la varování před příchodem dalších lidí do Düsseldorfu. Britská vojenská vláda dokonce po nějaký čas uvažovala o nucené evakuaci celých düsseldorfských čtvrtí, aby bylo zabráněno hrozícímu hladomoru.¹⁸⁶ V Düssel-

¹⁸⁶ Weidenhaupt 1962, s. 190.

dorfu neměli nově příchozí, v důsledku míry poničení bytového fondu a přelidnění, možnost nalézt přiměřené ubytování, proto se usazovali, kde jen to bylo možné – v bunkrech, sklepích, podloubích atp. V souvislosti s naprostým přelidněním města a nedostatkem veškerého zboží byl pro stabilizaci situace v srpnu 1945 vyhlášen zákaz stěhování se do Düsseldorfu pro osoby, které zde nikdy dříve nežily.¹⁸⁷

4.2 Velká Británie a výdaje na financování dovozů potravin do BBZ

Jediným východiskem pro přežití obyvatelstva BBZ byl import nedostatkových potravin, zboží a surovin okupující mocí. Na začátku okupačního období (v roce 1945) vydala Velká Británie na chod své zóny a její zásobení 80 milionů liber.¹⁸⁸ Pro Velkou Británii tak BBZ znamenala obrovskou finanční zátěž, jejíhož rozsahu si nebyla zpočátku plně vědoma. Velice záhy se ve Velké Británii stal limitujícím faktorem pro nákupy potravin a zboží nejen pro BBZ nedostatek dolarových rezerv. Velká Británie totiž nepoptávala na světových trzích potraviny jen pro BBZ, nýbrž ještě ve větším měřítku pro spotřebu svoji a svých závislých území. Nejnapjatější zásobovací situace panovala v Indii. Pro *Foreign Office* figurovala německá území pod britskou správou ještě v druhé polovině roku 1946 v pořadí zásobovacích priorit až na třetím místě, po Britských ostrovech a území britských kolonií a závislých území.¹⁸⁹

V období narůstající fiskální slabosti tak pro britské Ministerstvo financí začalo hrát při nákupech potravin stále důležitější roli na kolik liber přišla při dovozu potravin jedna kalorie. Často tak byly Velkou Británií poptávány levnější komodity či substituty. Druhým důležitým bodem, ke kterému bylo třeba vždy přihlížet, byla otázka platby, a to zda ji bude třeba uskutečnit v dolarových devizách nebo v jiné měně. Na nákupy v devizách musela vláda Jeho Veličenstva obětovat část britských zlatých rezerv. Za příklad potvrzující pravidlo potravinových nákupů v této době lze považovat nákup norských slanečků pro BBZ. Ten byl pro Velkou Británii velice výhodný – slanečci byli velice bohatí na kalorie a zároveň je mohla Británie Norsku zaplatit v librách.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Houben 1985, s. 68.

¹⁸⁸ TNA, FO 1014/190, German Reaction Report, Information Service Control Branch, nedatováno – zřejmě zima 1947.

¹⁸⁹ TNA, FO 943/746, From FO to Washington, 24. 10. 1946.

¹⁹⁰ TNA, FO 371/45870, Treasury Chambers, from: Miss Jennings (Treasury), to: Mr. Ripmann (War Office), Fish for Germany, 10. 9. 1945.

Dosud nebyl nalezen dokument, ve kterém by jasně stálo, že by Velká Británie někdy záměrně nenakoupila potraviny a nechala tak BBZ několik měsíců žít na úrovni dodávek potravin, které nezaručovaly dlouhodobé přežití obyvatelstva. Z dostupných pramenů se zdá, že Velká Británie vyčerpala do pololetí roku 1946 všechny své možnosti, jak navýšit množství přidělů v BBZ. Jediným náznakem jisté snahy o prvoplánové omezení výdajů na německou spotřebu i za cenu pokračování napjaté zásobovací situace byla reakce ministra Johna B. Hynda na článek v deníku *The Observer*, ve kterém byl čtenářským dopisem dotázán, zda je pravda, že zatímco němečtí obyvatelé trpí hladem, musí dánská zemědělství zamrazovat maso a vyhazovat nadprůměrný úlovek ryb zpět do moře, protože po nich není žádná poptávka.¹⁹¹ Hynd toto odmítl a uvedl, že všechny upotřebitelné potraviny z Dánska jsou britskou vládou odebírány. Na druhou stranu ministr připustil, že není možné, aby britská vláda vynakládala na nákup potravin pro Německo neomezené množství prostředků.¹⁹²

Vláda Velké Británie zcela jistě nebyla ochotná v prvním roce po osvobození Německa uvažovat (i kdyby to bylo možné z hlediska celosvětové zásobovací situace) o případném navýšení přidělových limitů pro obyvatelstvo nad dohodnutých 1550 kilokalorií pro běžného konzumenta na den. Při úvahách o zvýšení dodávek potravin nad 1550 kilokalorií pro běžného konzumenta na den již finanční otázka sehrávala otevřeně dosti významnou roli. V TNA se často objevují dokumenty, v nichž se diskutovalo o ceně navýšení dávek například z 1550 na 1650 kilokalorií na osobu a den.¹⁹³

Finanční situaci Velké Británie často zhoršovala neprofesionalita a provizornost britské okupační správy v Německu. Svědčí o tom incident, který se odehrál v první polovině roku 1946, kdy v BBZ panovala nejhorší zásobovací situace od konce války. Veškerý nákup zboží ze světových trhů pro BBZ byl veden vždy přes Ministerstvo financí a *Bank of England*, které byly posledními autoritami rozhodujícími o uskutečnění nákupu s ohledem na aktuálně panující fiskální situaci. Zónová administrativa CCG/BE ve snaze zajistit pro BBZ co největší množství potravin však vedla předběžná jednání o možnos-

¹⁹¹ TNA, FO 943/746, Peregrine in „The Observer“, 26. 5. 1946.

¹⁹² TNA, FO 943/746, Reakce ministra Johna B. Hynda na článek v „The Observer“, konec května 1946.

¹⁹³ Například: TNA, FO 943/746, Ministry of Food, Cable out, Copy of Cable to British Food Mission Washington, 4. 4. 1946.

ti nákupu komodit s nabízejícími bez vědomí britské vlády. V okamžiku, kdy začalo britské Ministerstvo financí poptávat danou komoditu oficiální cestou, nabyt nabízející přesvědčení, že existuje více potenciálních poptávajících, což vedlo k navýšení ceny komodity. Časem se na tuto vzájemnou „konkurenci“ CCG/BE a Ministerstva financí přišlo a CCG/BE byla rázně upozorněna, že tato praxe již nadále nebude tolerována a veškerá jednání budou vedena jen přes Ministerstvo financí a *Bank of England*. Neprofesionální snaha CCG/BE o zlepšení zásobovací situace v BBZ tak vedla k přesnému opaku, ke zvýšenému zatížení britského daňového poplatníka a tedy ke snížení množství dostupných prostředků pro pozdější nákupy.¹⁹⁴

4.3 Rok 1946

Všeobecný nedostatek potravin na území Německa se na rozdíl od předešlého roku stal od začátku roku 1946 významným tématem jednání na nejvyšší diplomatické úrovni. Poprvé se tak stalo během zásobovací krize, která vypukla na počátku roku 1946 nejprve ve FBZ. Představitelé Francie se tehdy obrátili na vlády Velké Británie a Spojených států se žádostí o sdílení potravinových zásob v západních okupačních zónách Německa. Ačkoliv USA byly takovému opatření příznivě nakloněny, Velká Británie jej počátkem února 1946 odmítla.¹⁹⁵ O měsíc později, koncem února 1946, kdy vypukla zásobovací krize podobného rozsahu také v BBZ, požadovala však Velká Británie od USA to samé – sdílení potravinových zdrojů mezi BBZ a ABZ. Tentokrát byla Velká Británie z těch samých důvodů (možné ohrožení zásobovací situace v ABZ) odmítnuta stejně jako o měsíc dříve Francie.¹⁹⁶

Spojené státy nechtěly sdílet potravinové zásoby své okupační zóny s BBZ, protože by se tím snížila výše přídělů v ABZ. Ty by se tak snížily pod úroveň, pod kterou neměly podle slibu generála Claye místní německé administrativě v ABZ klesnout, a mohlo by to podle představitelů USA narušit jejich důvěryhodnost a autoritu v ABZ. Dalším argumentem Spojených států proti bylo to, že výchozí situace americké i britské zóny byla stejná a že za současné selhání nesou vinu Britové, kteří příliš brzy dosáhli ve své zóně úrovně 1550 kilokalorií denně pro obyčejného konzumenta.

¹⁹⁴ TNA, FO 1056/523, Memorandum, Imports/Exports for the British Zone, zhruba červenec 1946.

¹⁹⁵ TNA, FO 943/405, TROOPERS to: BERCOMB, SUGRA 424, 17. 2. 1946.

¹⁹⁶ TNA, MAF 83/2072, From FO to Washington, No. 2274, 9. 3. 1946.

Sdílení zásob, které by navíc údajně BBZ nepřineslo markantní zlepšení, by nyní podle amerických politiků připravilo generála Claye o úspěchy jeho práce a dobrého hospodaření.¹⁹⁷

Jarní zásobovací krize v BBZ v roce 1946 se stala okamžikem, kdy si britská vláda poprvé plně uvědomila vážnost zásobovací situace ve své zóně v Německu a začala hledat řešení výrazně aktivněji než dříve. V této době se objevily první politické projevy a spisy vnímající poměr mezi množstvím dodaných potravin a vyrobeného zboží. V BBZ bylo soustředěno 90 % německých (stav teritoria z roku 1937) uhelných dolů, 72 % železáren, 74 % oceláren a 69 % válcoven – v důsledku dvojnásobné hustoty obyvatel tu byla ale potravinová situace horší než v ostatních částech Německa. Tato část Německa byla ale pro jeho celkovou obnovu klíčová.¹⁹⁸ Britská diplomacie si to začala uvědomovat a snažila se řešit nastalou situaci intenzivním vyjednáváním se Spojenými státy o společném využití jejich kapacit. Průběh těchto rozhovorů byl ale negativně ovlivněn sporem, který vedla Velká Británie se Spojenými státy již od počátku roku 1946.

Velká Británie požadovala po Spojených státech stále více dodávek pšenice, protože USA byly jednou z mála zemí, která nebyla postižena všeobecnou neúrodou, a později i sdílení potravinových zásob mezi ABZ a BBZ. Spojené státy ovšem po Velké Británii žádaly, aby snížila množství svých skladovaných potravinových zásob, které se USA zdály neúměrně velké. To Velká Británie striktně odmítla a snažila se nalézt jiného potenciálního dodavatele pšenice – toho našla v Kanadě. Spojené státy ale jednání o tomto kontraktu blokovaly, protože se obávaly, že by za kanadskou pšenici mohla platit Velká Británie uhlím, které mělo podle plánů Spojených států zůstat v Evropě. Výsledkem bylo, že se celé impérium Velké Británie ocitlo na počátku jen těžko kontrolovatelné zásobovací krize. Spojené státy se pokusily vyjít Velké Británii vstříc příslibem potravinových dodávek v období mezi květnem a zářím 1946 ve výši 1,16 mil tun pšenice pro Indii a 675 tisíc tun pro Německo. Na oplátku se však Velká Británie musela vzdát dodávky 200 tisíc tun pšenice pro území Anglie a naopak ještě dodat do Německa 75 tisíc tun své vlastní pšenice. Spojené státy nadále odmítaly sdílení zásob ABZ a BBZ. Přímoou konsekvencí amerického pšeničného diktátu bylo zavedení částečného přidělového systému ve Velké Británii od 21. července 1946.¹⁹⁹

¹⁹⁷ TNA, MAF 83/2072, From Washington to FO, No. 3124, 13. 5. 1946.

¹⁹⁸ Trittel 1990, s. 8 a 26.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 46.

Situace v BBZ se navzdory dohodám Velké Británie a Spojených států nelepšila a nedostatek potravin tam začínal výrazně omezovat průmyslovou výrobu včetně strategické produkce uhlí. To byl poznatek, který začal znepokojovat Spojené státy poté, co si na výpadek dodávek uhlí z Německa začala stěžovat Francie. Spojené státy si hospodářskou důležitost potravinového zásobování BBZ pro nenahraditelnou hospodářskou produkci uvědomilo až o několik měsíců později, než tomu tak bylo v případě Velké Británie. Návrh amerického ministra zahraničních věcí Jamese F. Byrnesa z července 1946 na vytvoření Bizónie, v primární intenci barteru uhlí ze severu za potraviny z jihu, bylo možné považovat za defenzivní ústupek v rámci sporu.²⁰⁰

Ani Británie se ale během sporu o zásoby pšenice nechovala ofenzivně. Uhlí bylo jejím jediným účinným nátlakovým potenciálem v BBZ, ten ale zůstal po celou dobu jednání nevyužit. I když ministr John B. Hynd navrhoval několikaměsíční přerušení exportu uhlí, aby bylo možné saturovat poptávku v BBZ, nestalo se tak a export uhlí nevýhodný pro BBZ i pro Velkou Británii pokračoval. Uhlí se z BBZ vyváželo za 9 dolarů za tunu. V případě, že by se z něho vyrábělo umělé hnojivo, které by zároveň pomohlo snížit německou závislost na dovozu potravin, jeho prodej by vynesl v přepočtu 270 dolarů na tunu uhlí. Místo toho Velká Británie podporovala export uhlí a továrny na umělá hnojiva musely v důsledku nedostatku uhlí ke zpracování omezit svoji výrobu.²⁰¹

Paralelní spor mezi vládou Velké Británie a Spojených států byl veden také v otázce financování dovozů potravin do BBZ. Zájmem vlády Velké Británie bylo platit jich co nejmenší množství, původně navrhovala poměr platby 80:20 (80 % dovozu by platily Spojené státy a 20 % Velká Británie). V důsledku vyostřující se potravinové krize byla Velká Británie nakonec nucena bez výhrad přijmout návrh Spojených států na rovné spolufinancování (50:50).²⁰²

Britská okupační správa nebyla k napjaté situaci v BBZ lhostejná, nicméně situace na světových trzích, krize britského impéria a podmínky panující na území BBZ jí neumožňovaly účinně reagovat.

Po katastrofálním výsledku žní v BBZ s výrazně nižším výnosem než bylo očekáváno ještě vypukla koncem září 1946 stávková dělníků v severo-

²⁰⁰ Farquharson, John E.: *Landwirtschaft und Ernährung in der Politik der Alliierten 1945–1948*, in: Foschepoth, Josef (ed.): *Kalter Krieg und deutsche Frage. Deutschland im Widerstreit der Mächte 1945–1952*, Göttingen, Zürich 1985, s. 156–161.

²⁰¹ Farquharson in: Foschepoth 1985, s. 157.

²⁰² Trittel 1990, s. 60.

amerických loděnicích, která výrazně zasáhla plynulost dodávek potravin plynoucích do ABZ a BBZ. Z dodávek ze Spojených států, které byly přislíbeny pro období května až září 1946 ve výši 675 tisíc tun (viz předchozí kapitola), jich do BBZ nakonec dorazilo jen 235 tisíc tun. Na tomto výrazném rozdílu nesly stávky v USA vinu jen částečně. Britská okupační správa však s přislíbeným množstvím potravin ze Spojených států počítala a proto v říjnu 1946 rozhodl generál B. H. Robertson, vojenský guvernér BBZ, o navýšení dávek zhruba na 1550 kilokalorií. Toto jeho rozhodnutí vedlo k vyostření celé situace v BBZ a zmenšení zásob ve skladech na množství, které by vystačilo pouze na 10 dní, oproti stavu ve skladech ABZ, kde byly zásoby na 40 dní. Deficit v dodávkách potravin vyvolaný stávkou v severoamerických loděnicích a důvěrou britské okupační správy ve smluvená množství dodávek se již nepodařilo před zimou 1946/1947 překonat.²⁰³

Problematické bylo ale i vnitroněmecké zásobování a přeprava zboží. Od konce války byla přerušena přirozená tranzitní linie od moře do západoněmeckého vnitrozemí po řece Rýnu. Nejprve tomu tak bylo v důsledku zřícených mostů, později hrálo klíčovou roli zabavení části rýnské flotily Holandskem. To požadovalo nepřiměřené poplatky v námořních přístavech, které by musela (nejen) Velká Británie platit nedostávajícími se devizami.²⁰⁴ Výsledkem byl odklon přepravy naprosté většiny zboží do německých přístavů Brémy a Hamburk. Tam bylo zboží přeloženo na železnici a případně u Rýna přeloženo z vlaku opět na loď. Tento systém transportu byl však velmi neefektivní, především s ohledem na přetrvávající válečné poničení železniční infrastruktury, nedostatek vagonů a lokomotiv i větší energetickou náročnost tohoto způsobu přepravy. Stav panující na železnici byl ještě zhoršován pokračujícími demontážemi, které na sebe vázaly velké množství přepravní kapacity.²⁰⁵ Vlaky vezoucí demontované závody často zůstávaly z nejrůznějších důvodů po cestě (nejen) do SBZ stát na nácestných nádražích a zbytečně tak blokovaly vagony potřebné pro zásobování.²⁰⁶

I přes své nižší využití zůstával Rýn důležitou vnitroněmeckou zásobovací tepnou. Na podzim 1946 a v zimě 1946/47 způsobily velké problémy lodní dopravě na Rýně přírodní podmínky. V listopadu 1946 panoval

²⁰³ TNA, FO 1050/281, HQ Military Government North Rhine Region, Monthly Report, říjen 1946.

²⁰⁴ Rheinische Post, 17. 5. 1947.

²⁰⁵ TNA, FO 1050/282, HQ Military Government North Rhine-Westphalia Region, Monthly Report November 1946.

²⁰⁶ Rheinische Post, 20. 11. 1946.

v Rýnu tak výrazný nedostatek vody, že lodě mohly být nakládány jen na 45 % své kapacity.²⁰⁷ Následně v zimě 1946/47 převažovalo tak chladné počasí, že Rýn dokonce na několik měsíců zamrzl a lodní doprava se tak zastavila.²⁰⁸ Její náhrada pozemní dopravou automobilovou a železniční nebyla možná z důvodu špatného stavu dopravní infrastruktury a s ohledem na počasí, které negativně postihlo i je. Rýn rozmrzl až po dvou měsících v březnu 1947.²⁰⁹

Na zahraničně politickém poli se pokoušela Velká Británie podniknout různé kroky, aby zásobovací situaci ve své zóně vylepšila. Byla dokonce zahájena jednání o rozšíření činnosti UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) o území BBZ v Německu, což však bylo odmítnuto s tím, že by se nic nezměnilo na finančním zajištění dovozu do Německa. Výše dovozu potravin do Německa by se navíc nezměnila, protože UNRRA neměla přístup ke zdrojům potravin, ke kterým by již neměla přístup také Velká Británie. Odmítnut byl i britský argument, že mnoho zemí využívalo potravinovou pomoc UNRRA pro výživu svých armád (například Jugoslávie) a ne pro potřeby civilního obyvatelstva. Velká Británie měla zájem na předisponování těchto zneužívaných potravin do Německa. Ani to se však nepodařilo.²¹⁰

Stejně jako plán zásobování Německa přes UNRRA nevyšel Velké Británii ani plán na vyřešení zásobovacích problémů sdílením zásob a centrálního určení výše přidělů v ABZ a BBZ během zárodečného období Bizónie – již od podzimu 1946 byly jednotně určovány výše přidělů pro celou budoucí Bizónii. Dělo se tak ale jen na papíře a na faktickém nedostatku potravin především v Porýní se změnilo jen málo.²¹¹

4.4 Rok 1947

Od 1. ledna 1947 došlo ke sloučení Americké a Britské okupační zóny do jednotného správního útvaru zvaného Bizónie. Měl to být krok výhodný pro obě okupační moci, které se na něm podílely. Velká Británie si od něj slíbvala především vylepšení zásobovací situace ve své zóně jejím spojením se

²⁰⁷ TNA, FO 1050/282, HQ Military Government Land North Rhine-Westphalia, Monthly Report January 1947.

²⁰⁸ Farquharson in: Foschepoth 1985, s. 170.

²⁰⁹ TNA, FO 1050/282, HQ Military Government North Rhine-Westphalia Region, Monthly Report March 1947.

²¹⁰ TNA, FO 938/371, Dopis pro Sira Georga z Downing Street, 25. 11. 1946.

²¹¹ TNA, MAF 83/2072 German Food Control and Rationing, 89, 90, 92, 104, podzim 1946.

zemědělsky přebytkovou ABZ (ABZ, BBZ a FBZ jako celek byly zemědělsky deficitní) a obrovským potenciálem Spojených států. Podle přijatého plánu britského a amerického ministra zahraničních věcí Bevina a Byrnesa měly být dokonce v Bizónii v dohledné době zvýšeny přídělky zhruba o 300 kilokalorií. Tento záměr se ale nepodařilo realizovat, protože první fázi fungování Bizónie poznamenal konflikt britského a amerického správního zónového uspořádání na úrovni nejvyšších úřadů a rozdílné administrativní decentralizovanosti. Jednotlivé úřady nebyly schopné společné koordinace svých úkolů a prosazovaly pouze své zájmy. Nedostatky správy Bizónie se ukázaly v plném rozsahu v neschopnosti řešení těžké zásobovací krize v prvních měsících roku 1947, která tvrdě postihla především obyvatelstvo Porýní. Tyto nedostatky bizonální správy byly odstraněny až smlouvou z 25. května 1947 s platností od 10. června 1947, kdy se správní instituce soustředily do Frankfurtu nad Mohanem a vznikla společná Hospodářská rada.²¹² Do průběhu událostí v BBZ nezasahovala příliš rozhodně ani britská vláda, protože ta v té době čelila zimní zásobovací krizi na Britských ostrovech.²¹³

Na jaře 1947 došlo paralelně k vývoji centrální bizónové správy k reformě administrativy COGA na nejvyšší úrovni. Pro nedostatečnou efektivitu a částečné suplování jejích aktivit *Foreign Office* byla COGA začleněna v dubnu 1947 do *Foreign Office* jako její Německá sekce (*German Section*) a v jejím čele stanul lord Pakenham.²¹⁴

K nezvládnání krizí přispěla kromě nezkušenosti a nevykonné organizace také nefungující součinnost mezi německými a britskými úředníky. Britové totiž často jednali s německými úředníky s až koloniální nadřazeností – přesnější posouzení míry vlivu britsko-německého antagonismu na celkovou situaci v BBZ není možné. O panující situaci svědčí dopis bývalého úředníka Regionálního zásobovacího úřadu (*Regional Food Office*) CCG/BE Goslinga z konce května 1947 lordu Pakenhamovi. Současné potíže BBZ byly podle pisatele způsobeny především nezkušeností německých úředníků a jejich neschopností správně zvládnout koordinační práci a antagonismem britského personálu vůči německému a jeho neochotou mu pomoci. Gosling cituje v dopise častou frázi svého šéfa v *Regional Food Office*, který se opakovaně odmítal angažovat v řešení nastalé situace slovy: „*Jsem už unaven z jejich věčného hýčkáání, nech* (adresováno Goslingovi – poz.

²¹² Benz 1999, s. 312.

²¹³ Hennessy 1992, s. 282.

²¹⁴ Birke – Booms – Merker 1993, s. viii.

aut.) *Bloody-Croots* (hanlivé označení pro Němce – poz. aut.) *at si vyřeší jeden ze svých problémů sami, nebo at' hladovějí*²¹⁵

Druhá polovina roku 1947 nepřinesla výrazné zlepšení správní situace v Bizónii. Problémy přetrvávaly v otázce přerozdělení kompetencí mezi jednotlivými úřady a úrovněmi. Vyostřil se navíc vztah mezi zeměmi (*Länder*) BBZ a ABZ v otázce dodávek potravin, protože žně v roce 1947 dopadly ještě hůře než v minulých letech: například bramborové výnosy se snížily o 10–15 % ve srovnání s rokem 1946, pšeničné o 8 %. V důsledku všeobecného snížení množství potravin v Bizónii a všeobecnému přesvědčení, že zemědělci v některých zemích BBZ, například v NRW, pracují záměrně špatně, odmítla část zemí v čele s Bavorskem odvést dostatečné (a centrálně stanovené) množství potravin (především brambor – odtud název bramborová válka) do zásobovacího systému Bizónie. Nejvíce postiženou zemí v této situaci bylo NRW, které muselo dovážet největší množství potravin. Jen velice těžce se podařilo Hansi Schlange-Schöningeni, vedoucímu Centrálního úřadu pro zásobování a zemědělství BBZ (*Zentralamt für Ernährung und Landwirtschaft der britischen Besatzungszone*), prosadit sankce proti rebelujícím zemím. Role vojenských okupačních úřadů byla v tomto sporu vedlejší.²¹⁶

4.5 Rok 1948

Reakcí Velké Británie a Spojených států na kompetenční spory bizónálních a zemských úřadů byla příprava další reformy uspořádání správy Bizónie. Ta byla oznámena 7. ledna 1948 s platností od 8. února 1948. Počet členů Hospodářské rady byl zdvojnásoben a do čela centrálních úřadů byli dosazeni ředitelé s jasnými kompetencemi tvořící Správní radu (*Verwaltungsrat*) pod předsednictvím vrchního ředitele. Tato reforma již byla úspěšná a centrální řízení Bizónie začalo ve všech oblastech včetně sdílení potravinových zásob a zásobování obyvatelstva fungovat.²¹⁷

Dalším krokem ke zlepšení zásobovací situace byla reforma zásobovacího a přidělového systému a správních úřadů. Veřejností dlouho očekávaným krokem byla rekonstrukce a denacifikace Zásobovacího úřadu, posled-

²¹⁵ „I am tired of pampering them and let the Bloody-Croot get one of their own difficulties, or starve“, in: TNA, FO 943/369, Dopis Lordu Pakenhamovi od Mr. Goslinga (dřívějšího úředníka CCG/BE), 26. 5. 1947.

²¹⁶ Trittel 1990, s. 137–146.

²¹⁷ Benz 1999, s. 314.

ní části bývalého nacistického *Reichsnährstandu*, který byl po osvobození v zájmu zachování své funkce vyňat z denacifikace. S další existencí Zásobovacího úřadu nesouhlasily ani nejdůležitější parlamentní strany. Obyvatelstvo se snažilo jeho činnost omezit a bojkotovat – při úředních kontrolách statků na venkově se například často rozezněl kostelní zvon, aby upozornil sedláky na blížící se kontrolory.²¹⁸ Zásobovací úřad byl rozpuštěn v rámci reformy zásobovacího systému na počátku jara 1948.

Naordinování reformy přidělového systému od února 1948 ze strany okupační moci v Bizónii vedlo k většímu přerozdělení zásob mezi zemědělsky deficitní území. Země (*Länder*), které v průběhu bramborové války neodvedly dostatečné množství brambor ostatním zemím, byly dodatečně postiženy a jejich obyvatelstvu byly sníženy dávky. Přes veškeré snahy německé a spojenecké správy se však nepodařilo zabránit vypuknutí jarní krize v roce 1948. Neměla ovšem již takový rozsah jako ty předchozí.

Zásadní vliv na překonání zásobovací krize v Bizónii měl nástup studené války se zvýšením politického zájmu na uspokojivém vývoji na západě Německa. Významné bylo i správné načasování měnové reformy, která proběhla v období před žněmi, což umožnilo sedlákům, aby si jako první část společnosti vydělali prodejem svých žňových výnosů větší množství hotovosti v nové měně. Jejich vyšší motivace se projevila lepšími žňovými výsledky a následně postupným zaplněním obchodů potravinami. Od léta 1948 se tak již zásobovací situace obyvatel na západě Německa jen zlepšovala, v květnu 1949 přesáhly přiděly pro obyčejného konzumenta 2000 kilokalorií a do roku 1950 byl přidělový systém na většinu komodit zrušen.²¹⁹

4.6 Oficiální obraz situace v BBZ

Britská administrativa dbala po celé období okupace Německa, aby oficiální média a němečtí politici šířili informace o stavu BBZ a krocích britské okupační správy podle jejích představ. Projevy německých politiků byly bedlivě monitorovány a v případě zjištění nepravdy či nesouhlasu britských úřadů s jejich tvrzením byli dotyční politici voláni k zodpovědnosti. Zároveň se v médiích neobjevovala kritika Velké Británie za nastalou situaci a informace o veřejných protestech se objevovaly jen sporadicky.

Ukázkou usměrňování politiků britskou administrativou je případ poslance Friedricha Middelhauveho (CDU), který v projevu 1. října 1947 v zem-

²¹⁸ Rheinische Post, 11. 2. 1948.

²¹⁹ Trittel 1990, s. 186, 189 a 209.

ském sněmu (*Landtag*) NRW pronesl, že Britové nechtějí Němcům pomoci, ale naopak je chtějí zničit. Protestoval také proti demontážím a zároveň připomněl britský závazek, podle kterého mělo být do BBZ údajně dovezeno 100 tisíc kusů pneumatik, jež měly pomoci vyřešit těžkou dopravní a tedy i zásobovací situaci a opět uvést do provozuschopného stavu mnoho automobilů pro nedostatek náhradních pneumatik.²²⁰ Britská administrativa v reakci na jeho projev prověřila, zda skutečně někdo dodávku takového množství pneumatik do BBZ přislíbil. Bylo zjištěno, že ano, ale celkový objem se týkal celého území ABZ a BBZ dohromady, přičemž do BBZ mělo dorazit pouze 27 % z celkového počtu.²²¹ Po zjištění těchto faktů byl poslanec Middelhaue předvolán na konzultaci do kanceláře Regionálního důstojníka (*Regional Officer*) Williama Asburyho,²²² kde s ním byl veden velice ostrý rozhovor a kde musel svůj projev vysvětlit. V rozhovoru byl znatelný rozpor mezi německým a britským pohledem. Zatímco Němci se obecně dívali do budoucnosti a kritizovali zavírání továren a špatnou úroveň zásobování, Britové se dívali do minulosti a tím odůvodňovali zavírání továren a současnou panující situaci. Nakonec musel Middelhaue slíbit, že opět před zemským sněmem vystoupí a omluví se za dezinformaci ohledně množství přislíbených pneumatik.²²³ Podobnou zkušenost prodělalo několik německých politiků, mezi nimi například i pozdější německý spolkový prezident Heinrich Lübke, tehdejší ministr pro zemědělství a výživu.²²⁴

Podobně zřejmě probíhala kontrola témat i v Zónové poradní komisi (*Zonenbeirat*), která vznikla 25. listopadu 1946 a kde se podle oficiálních zápisů otázce výživy a zásobování věnovali politici pouze jednou v průběhu svého třetího zasedání v roce 1946. Konkrétně jednali o otázce vlivu zvýšení potravinových přidělů hornickým rodinám na celkovou produkci uhlí.²²⁵

Největší výpovědní hodnotu o oficiálním obrazu situace v BBZ měla tištěná média. V Düsseldorfu vycházely od července 1945 *Neue Rheinische*

²²⁰ TNA, FO 1013/363, Projev poslance Dr. Middelhaueho (FDP) v Landtagu, 1. října 1947.

²²¹ TNA, FO 1013/363, Vyjádření k projevu Middelhaueho, HQ Military Government Land North Rhine-Westphalia, Roads and Highways Department, 15. října 1945 (šetření pro regionálního důstojníka Asburyho provedl citovaný úřad).

²²² TNA, FO 1013/363, Regional Governmental Office, říjen 1947.

²²³ TNA, FO 1013/363, Notes of Meeting in Regional Commissioner's Office, 17. 10. 1947.

²²⁴ TNA, FO 1013/72, Notes of Meeting held in Regional Commissioner's Office, 30. 10. 1947.

²²⁵ Bracher, Karl Dietrich – Morsey, Rudolf – Schwarz, Hans-Peter (eds.): *Zonenbeirat 1946–1948, Protokolle und Anlagen 1.–11. Sitzung 1946/47, Erster Halbband 1.–6. Sitzung 1946, Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien*, Düsseldorf, 1993, s. 193.

Zeitung, které na konci února 1946 nahradily *Rheinische Post*. Oba dva tituly novin vycházely v Düsseldorfu a byly určeny především jako lokální noviny pouze pro vládní okres (*Regierungsbezirk*) Düsseldorf. Prostor v nich tak byl věnován nejen událostem vysoké politiky a otázkám budoucího osudu Německa, ale také událostem lokálního charakteru. Novinové zprávy nebyly v rozporu se zájmy britské administrativy a noviny podléhaly určité formě cenzury – přímé a nebo nepřímé.

Mezi oběma novinovými tituly je patrný obsahový rozdíl. *Neue Rheinische Zeitung* se zaměřovaly většinou na témata vysoké velmocenské politiky. Témata „obyčejného života“ byla zmiňována sporadicky, problémům v BBZ nebyl věnován prostor. Nová *Rheinische Post* naopak nechávala větší prostor informacím a zprávám z Düsseldorfu či BBZ. Změna informační politiky spojená se změnou novinového titulu zcela zapadá do taktiky britské administrativy, kterou informovala obyvatele BBZ o skutečném stavu zásobování potravinami a světové potravinové situace. CCG/BE se snažila ospravedlnit své jednání a vyhnout se v mediálním obrazu přímé odpovědnosti za situaci panující ve své zóně.

Od počátku března 1946 se zprávy o zásobovací situaci objevovaly zcela pravidelně a prakticky nepřetržitě na prvních stránkách novin až do roku 1948. V novinách byla ovšem situace popisována výrazně idyličtěji, než jak se jeví v jiných pramenech. V době nejvýraznějších potíží potravinového zásobování na jaře roku 1947 se sice zprávy o krizi objevovaly v každém vydání novin, ale chyběl v nich jakýkoliv kritický pohled na britskou administrativu či Velkou Británii. Hladovým demonstracím a stávkám bylo věnováno jen minimum prostoru a vina za celkovou situaci byla svalována na celosvětovou situaci. Ve srovnání s ostatními představiteli zónových úřadů a politiků patřila nejvýznamnější mediální pozornost šéfovi Centrálního úřadu pro zásobování a zemědělství Hansi Schlange-Schöningeni. Jeho projevy a rozhovory s ním byly uveřejňovány velmi často. Také dopisy čtenářů pojednávaly nejčastěji o zásobovacích problémech a hladu.

V poválečném období dominovalo v lokálním zpravodajství téma zásobování potravinami a hlad v Düsseldorfu. O něco více prostoru věnovala tištěná média jen nacistické minulosti, norimberskému tribunálu (zhruba do roku 1947) a vrcholné politice, například vzniku Organizace spojených národů a konferencím ministrů zahraničních věcí.²²⁶

²²⁶ Neue Rheinische Zeitung 18. 7. 1945 až 23. 2. 1946, Rheinische Post 2. 3. 1946 až 30. 6. 1948.

Největším problémem většiny médií v BBZ byla jejich nízká důvěryhodnost mezi německým obyvatelstvem, protože zprávy z pera britských úřadů byly všeobecně považovány za propagandu. Pro německé obyvatelstvo bylo z tohoto důvodu těžké uvěřit v prvních poválečných měsících v existenci koncentračních táborů a jiných nacistických hrůz.²²⁷ Podobně skepticky pohlíželi čtenáři i na všechny ostatní mediální zprávy. Britským úřadům se ani později téměř nepodařilo zvýšit důvěryhodnost svého mediálního zpravodajství a ještě na počátku roku 1948 bylo 44 % obyvatel přesvědčeno, že veškeré zprávy o důvodech zásobovacích nedostatků a hladu médiích jsou pouze britskou propagandou.²²⁸

Tabulka č. 8: Přehled počtu zmínek zásobovací nouze, krize a hladu v *Neue Rheinische Zeitung* a *Rheinische Post* od II. pololetí 1945 do konce I. pololetí 1948.

	Počet vydání	Počet zmínek	Počet zmínek v % celkového počtu vydání
II. Pololetí 1945	45	15	33
I. Pololetí 1946	17/35	0/17	0/48
II. Pololetí 1946	49	30	61
I. Pololetí 1947	50	32	64
II. Pololetí 1947	47	24	51
I. Pololetí 1948	47	20	42

Poznámka: Podtržené údaje se vztahují k titulu *Neue Rheinische Zeitung*, které vycházely od 18. července 1945 do 23. února 1946.

Zdroj: *Neue Rheinische Zeitung* 18. července 1945 až 23. února 1946, *Rheinische Post* 2. března 1946 až 30. června 1948.

²²⁷ TNA, FO 1014/30, Monthly Report for Period 1-31. 10. 45, HQ Military Government, Hansestadt Hamburg.

²²⁸ TNA, FO 1056/564, Special Report No. 161, Public Opinion Research Political Division, počátek 1948.

5. Závěr

Zásobovací situace obyvatel Düsseldorfu se plíživě zhoršovala od prvních dnů druhé světové války. Souviselo to s nárůstem hospodářských, ekonomických a dopravních těžkostí v „Třetí říši“ a také s postupným zmenšováním se dobytých území na východě. Vysoký zásobovací standard na území Německa se totiž dařilo udržovat jen díky tvrdé a bezohledné zemědělské exploataci těchto území nacistickým okupačním režimem.

Březen roku 1945 přinesl obyvatelstvu Düsseldorfu první výrazný zásobovací šok zaviněný blízkostí fronty a naprostým zhroucením správního a dopravního systému. Tehdy pokleslo množství oficiálně vydávaných potravin až na 1000 kilokalorií na den pro obyčejného konzumenta. Množství racionovaných potravin se po obsazení Düsseldorfu nepodařilo rychle navýšit ani americkým, ani později britským úřadům. K postupnému zlepšení došlo až koncem srpna 1945, kdy se podařilo provizorně uvést do chodu správní systém. Období správně-organizačního *interregna* mezi koncem bojů v Düsseldorfu v dubnu 1945 a počátkem září 1945 trvajícím přes období žní zhoršilo výchozí situaci mírového zásobovacího systému. Neustálý nedostatek potravin na světovém trhu, nízká německá autochtonní produkce a dobře fungující struktura černého trhu, která kontinuálně přešla z válečného do mírového období, se staly synonymy prvních tří poválečných let v Düsseldorfu a v Britské okupační zóně.

Válečné poničení Düsseldorfu poznamenalo život jeho obyvatel na mnoho let. Životní standard se snížil na úroveň doposud nebývalou a prakticky celé město a jeho infrastrukturu bylo třeba znovu vystavět nebo alespoň významně zrekonstruovat. Ve městě panovala v prvním půlroce po skončení bojů katastrofální bytová a hygienická situace a její zlepšení trvalo mnoho let. Ještě v roce 1948 bydlelo několik desítek tisíc obyvatel Düsseldorfu v nevyhovujících prostorách – ve vážně poničených bytech, ve sklepích či bunkrech.

Nedílnou součástí poválečné krize byla velmi špatná potravinová zásobovací situace. Dávky potravin se v Düsseldorfu až do druhé poloviny roku 1948 pohybovaly na tak nízké úrovni, že téměř nezaručovaly (a pro dnešního člověka by nezaručily) dlouhodobé přežití bez vážných zdravotních následků. Roky 1946 až 1948 byly poznamenány pravidelnou dlouhotrvající zimní a jarní zásobovací krizí, při které vždy došlo na několik měsíců k výraznému poklesu potravinových dávek. Krizi v roce 1947 ještě zhoršila

velmi tuhá zima, dávky pro obyčejné konzumenty se tehdy po mnoho měsíců pohybovaly na úrovni 1000 kilokalorií na den a několikrát klesly i pod tuto úroveň. „Hubené“ počátky roku pravidelně střídala období „relativní hojnosti“ (1945 až 1947), která ovšem neznamenala zlepšení situace faktické, nýbrž jen relativní – jen zřídka překročily přiděly 1500 kilokalorií.

Nedostatečné oficiální potravinové zásobování nutilo obyvatelstvo spoléhat se samo na sebe. Vesnické obyvatelstvo bylo v této době ve výhodě, protože mohlo dodatečné potraviny získávat ze svých záhumenků. Městské obyvatelstvo, v Severním Porýní – Vestfálsku ve srovnání s ostatními zeměmi (*Länder*) nadprůměrně zastoupené, bylo z toho důvodu znevýhodněno. Obyvatelé Düsseldorfu využívali všech možností získat potraviny nad rámec oficiálního přidělového systému: zřizovali provizorní záhumenky, využívali černého trhu, vyráželi na *Hamsterfabrt* či kradli. Bez potravin získaných mimo oficiální přidělový systém nebylo možné přežít. Tyto „kalorie navíc“, u běžných konzumentů denně v průměru desítky až stovky, byly získávány s vynaložením maximálního množství prostředků, námahy a odvahy. Ceny na černém trhu byly astronomické a nakupující často za potraviny a zboží platili svými posledními rodinnými cennostmi. Tyto obchody byly samy o sobě nelegální a policie je trvale potírala. Další možností bylo podniknout několikadenní vyčerpávající *Hamsterfabrt* do vzdálených zemědělských oblastí, či obdělávat provizorní políčka (záhumenky).

Výživa významně ovlivňovala zdravotní stav a morálku obyvatelstva. Zatímco bezprostředně po válce vykazovaly zdravotní statistiky „relativně“ (a překvapivě) dobrý zdravotní stav obyvatel Düsseldorfu, protože většina lidí postupně se utužující „válečné dietě“ přivykla, od poloviny roku 1946 se začala situace dramaticky zhoršovat. Kombinace špatných bytových a hygienických podmínek spolu s nedostatkem (především v zimních měsících) topiv a neustálou potravinovou nouzí vedla k výraznému nárůstu podvýživy (v některých výrobních podnicích vážili 180 cm vysokí pracovníci v průměru 53 kilogramů), oslabení imunitního systému a s tím spojenému rozšíření infekčních chorob. Prodloužila se také průměrná doba rekonvalescence pacientů v nemocnicích a slabost obyvatelstva začala limitovat průmyslovou produkci.

Zásadní vliv měl nedostatek potravin i na náladu, smýšlení a výkonnost obyvatelstva. Shánění jídla a zboží se stalo hlavní lidskou starostí na více než tři roky, což utlumovalo pracovní výkonnost, politickou aktivitu a zásadně ovlivňovalo také vztah k okupantovi – k Velké Británii. Obyvatelstvo Düsseldorfu a Britské okupační zóny pohlíželo dlouho na britskou

okupační aktivitu skrze svůj „prázdný talíř“ až překvapivě smířlivě. Tradiční poválečnou nouzi v Německu očekávali po zkušenostech z období po první světové válce všichni. Nelepšící ba naopak zhoršující se situace vyvolávající v lidech naprosté zoufalství vedla od roku 1947 k mnoha stávkám a demonstracím, jejichž cílem bylo poukázat na žalostný stav obyvatelstva v Britské okupační zóně. V tomto období se také znatelně navýšilo množství přepadených obchodů s potravinami a vykradených potravinových a uhelných vlaků.

Velká Británie si i přes včasný začátek plánování okupace Německa nedokázala představit, jak výrazným katalyzátorem celé situace v její zóně bude zásobování. I přes maximální snahu se jí nepodařilo zajistit pro zásobovací systém dobré výchozí podmínky. Bylo to ovlivněno třemi hlavními faktory: prvním bylo již samotné teritoriální ustavení Britské okupační zóny, při kterém nebyl brán absolutně zřetel na její zemědělskou autarkii. V zorném úhlu vyjednávačů byla pouze velikost její hospodářské základny a celkově potom co největší vzdálenost hranic Sovětské okupační zóny od Rýna. Druhým faktorem byla roční doba, ve které skončila válka. Část osetých polí totiž byla zničena v průběhu válečných operací v době, kdy již rostliny neměly pro svůj vzrůst šanci na regeneraci. Válečná destrukce dopravní infrastruktury často odřízla zemědělce od jejich polí nebo je připravila o zemědělskou mechanizaci, kterou by mohli úrodu sklídit. Spolu s náhlým odchodem nuceně nasazených po konci války (nejen) ze zemědělství se rázem přestalo dostávat pracovních sil na konečné žňové práce. Třetím faktorem bylo příliš dlouhé trvání *interregna*, které se protáhlo na celou dobu žní, zavinilo obrovské ztráty výnosů a umožnilo převedení již tak nízkých výnosů na ilegální strukturu černého trhu.

Výše potravinového přídělu v okupačních zónách byla stanovena centrálně v září 1945 na základě trojitého kompromisu – politického, ekonomického a lékařského. Němci jako poražený národ měli dostávat nižší dávky než národy vítězné (s výjimkou teritoria Velké Británie a Sovětského svazu). Při jejich stanovování se samozřejmě počítalo i s částečným opatřováním si potravin z vlastních zdrojů. Z lékařského hlediska měly dávky zajistit přežití bez významnějších zdravotních komplikací, ovšem náklady na dovoz potravin do Německa měly být udrženy v rozumné výši.

Na podzim roku 1945 se začal objevovat rozpor mezi nákladností okupace a britskými možnostmi a ambicemi. Nekorespondence až imperiálních ambicí britské labouristické vlády a jejích možností, kdy často požadovala pomoc či nejrůznější záruky po Spojených státech, vedla ke znatelnému

ochlazení vzájemných vztahů. To se projevilo především v oblasti, ve které byla Velká Británie na pomoc Spojených států odkázána nejvýznamněji – v zásobování – a tak začal v jejím impériu (Britskou okupační zónu z něho nevyjímaje) propukát hlad. Teprve až když se po jarní zásobovací krizi 1946 v Britské okupační zóně naplno projevila přímá závislost mezi množstvím racionovaných potravin a výkonností průmyslu, začaly se Spojené státy přiklánět ke kompromisu – vzniku Bizónie. Primární intencí jejího vzniku bylo uskutečnit barter „uhlí ze severu za potraviny z jihu“. Britská okupační zóna se v té době dostala do začarovaného kruhu: nedostatek potravin stál za nízkou produktivitou průmyslu a uhelných dolů. Množství potravin ale nebylo možné zvýšit kvůli nízké produkci průmyslu. Vzhledem k jejím rozměrům nebylo v silách Britské okupační zóny překonat tuto závislost a vystoupit ze začarovaného kruhu svými vlastními silami.

Bizónie byla krokem správným směrem pro zlepšení situace obyvatelstva. Trvalo však ještě rok a půl od prvního oznámení tohoto záměru než se začala situace skutečně zlepšovat. V první polovině roku 1947 stála za krizí Bizónie naprostá odlišnost britské a americké zónové správy, decentralizace zónových úřadů a extrémní povětrnostní podmínky. V druhé polovině roku 1947 to byla zase vzájemná konkurence zemí (*Länder*) a vyjasňování si pravomocí mezi centrálními (nově zreformovanými) bizonálními úřady a zeměmi (*Länder*).

Zásobovací situace se začala díky zlepšení fungování Bizónie a využití možností Spojených států vyvíjet pozitivně od počátku roku 1948, i když se tehdy byt ve výrazně menším měřítku než v předchozích letech dostavila tradiční jarní zásobovací krize. Další impulz a výhodné podmínky pro zlepšení situace přinesla měnová reforma z konce června 1948. Její velmi vhodné načasování před obdobím žní motivovalo zemědělce k vyšším výkonům a zaručovalo jim, že oni jako první část společnosti nabudou po prodeji úrody velké částky v nové měně. Velice rychle po provedení měnové reformy se skutečně zřetelně změnilo smýšlení obyvatelstva – potraviny již bylo možné získat výrazně snadněji, naopak limitujícím faktorem pro vlastní spotřebu začalo být množství vydělaných peněz.

Ke zlepšení zásobovací situace Americké a Britské (a později i Francouzské) okupační zóny přispěl také paradoxně postupný začátek studenovělečného konfliktu. Bez zásadní změny k lepšímu v době, kdy se obyvatelé západních okupačních zón neměli čím zasytit, je bylo jen těžko možné přesvědčit, že mají důvod „západnímu“ politickému systému důvěřovat. Zorné pole společenské komparace mezi dvěma etablovanými režimy se

v té době přeneslo z úrovně politických svobod a demokracie na úroveň živočišnější, na otázku „být sytý, či ne“. Lze se proto domnívat, že bez vzniku napětí a konkurence mezi Západem a Sovětským svazem by situace „obyčejného německého člověka“ zůstala špatnou ještě po několik let.

Z pohledu priorit zásobování představovala pro Velkou Británii Britská okupační zóna území „třetí kategorie“ po Britských ostrovech a zbytku britského impéria až do konce roku 1946. Pokud by si Velká Británie (totéž platí i pro ostatní okupační země) včas uvědomila důležitost zásobovací situace v Britské okupační zóně a investovala více prostředků do dovozu potravin, výroby hnojiv a zemědělské mechanizace a vytvořila programy zvyšující výkonnost zemědělství, mohlo období okupace vypadat výrazně jinak – obnova Německa mohla proběhnout rychleji a především efektivněji, s vyšším využitím německého hospodářského potenciálu. Šetřením finančních prostředků na nesprávném místě tak Velká Británie „šlapala na brzdu“ procesu rekonstrukce a obnovení soběstačnosti Německa a zvyšovala do budoucna své vlastní náklady na udržování své okupační zóny při životě.

V historiografii či obecné debatě se může objevit názor, že německý národ byl poválečným nedostatkem, destrukcí a hladem potrestán za rozpoutání války. Tuto tezi je třeba odmítnout, protože je jednoduše založena na kolektivní odpovědnosti celého národa (i když v té době často aplikované) a protože ty opravdu zodpovědné nezasáhla. Celý komplex poválečných traumatických prožitků naopak dal německému národu pevný opěrný bod v jeho vzpomínkách. Především v 50. a 60. letech bylo v mikrovzpomínkách právě období let 1945 až 1948 oponou, za níž již v historické paměti nebylo „příliš vidět“. Mnohaletý prožitek období nedostatku – *Stunde null* – působil jako pomyslná clona předchozích prožitků. Na druhou stranu je nutné připustit, že (minimálně) tři roky neustálého hladu, zimy, vyčerpání a všudypřítomné destrukce bez naděje na zlepšení situace lidské vzpomínání významně ovlivní. Až pozdější makropohled mladší generace, která poválečná léta *Stunde null* prožila povětšinou v plenkách a která je v historiografii někdy označována za generaci luxusu a dostatku,²²⁹ umožnil s odstupem dvaceti let překonat tuto bariéru ve vzpomínkách národa a ptát se, co bylo před tím – co bylo před *Stunde null*?

Odpovědnost za nastalou situaci a za „utrpení obyčejného německého člověka“ nelze rozhodně svalovat na Spojence, či na konkrétní okupační státy.

²²⁹ Enssle, Manfred J.: Five Theses on German Everyday Life after World War II, in: Central European History, Volume 26, Number 1, 1993, s. 16.

Především v tomto kontextu platí, že bez (Hitlerem vyprovokované) války by nenastala poválečná nouze a totální destrukce. Velké Británii lze „vyčítat“ pouze její slabost v nasazení prostředků při okupaci Německa – jejich množství však bylo determinováno vlastními a v té době silně omezenými možnostmi. Žádný pramen zatím nepotvrdil, že by poválečné německé problémy byly alespoň částečnou intencí Velké Británie ve smyslu kolektivního trestu. V pramenech se sice objevují zmínky o ochraně zájmů britských daňových poplatníků a popis situace v Britské okupační zóně je vždy provázen odkazem na předešlé hrůzy války, jednalo se však spíše o nepřímé pojmenování nutnosti šetřit vyvolané celkovou situací Velké Británie a nedostatkem politické motivace (viz výše o britských zásobovacích prioritách).

Citelněji se antipatie vůči Němcům projevovala u britských úředníků, kteří se často chovali vůči svým německým kolegům až s koloniální nadřazeností a ne vždy vycházeli jejich požadavkům a potřebám dostatečně rychle vstříc, což v oblasti zásobování vedlo k závažným problémům. První roky okupace Německa se proto nesly ve znamení vzájemné nedůvěry a podezírání a zároveň sbírání zkušeností německých úředníků. Až zvýšení napětí mezi Východem a Západem a události v Sovětské okupační zóně a v Československu v roce 1948 vedlo ke zformování a sblížení západních států a ke vzniku vyváženého vztahu mezi západními Němci a okupanty.

Paradoxně se tak stal počátek období nesvobody a (nejen) politického strádání jedné části Německa a Evropy přímým impulzem k rychlému zlepšení materiální a později i ekonomické situace v (pozdějším) západním Německu.

Přehled použitých pramenů a literatury

Archivní prameny

The National Archives, Londýn, Velká Británie

CAB 134: Cabinet: Miscellaneous Committees: Minutes and Papers (General Series), svazek číslo: 730.

FO 371: Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906–1966, svazky číslo: 45870, 58153, 64750.

FO 938: Control Office for Germany and Austria and Foreign Office, German Section: Private Office: Papers 1945–1956, svazek číslo: 371.

FO 942: Economic and Industrial Planning Staff and Control Office for Germany and Austria: Records 1943–1947, svazek číslo: 442.

- FO 943: Economic and Industrial Planning Staff and Control Office for Germany and Austria and Successor: Economic: Records 1943–1955, svazky číslo: 366, 368, 369, 405, 746.
- FO 945: Control Office for Germany and Austria and Foreign Office, German Section: General Department 1943–1948, svazek číslo: 864.
- FO 1013: Control Office for Germany and Austria and Foreign Office: Control Commission for Germany (British Element), North Rhine-Westphalia Region: Records 1945–1955, svazky číslo: 72, 95, 121, 345, 363, 1036, 1039, 1939.
- FO 1014: Control Office for Germany and Austria and Foreign Office: Control Commission for Germany (British Element), Hansestadt Hamburg: Records 1945–1958, svazky číslo: 30, 190, 506.
- FO 1032: Economic and Industrial Planning Staff and Control Office for Germany and Austria and Successor: Control Commission for Germany (British Element), Military Sections and Headquarters Secretariat: Registered Files (HQ and other series) 1942–1952, svazek číslo: 844.
- FO 1050: Control Office for Germany and Austria and Foreign Office: Control Commission for Germany (British Element), Internal Affairs and Communications Division: Files 1944–1955, svazek číslo: 163, 250, 251, 281, 623, 658, 681, 686.
- FO 1051: Control Office for Germany and Austria and Foreign Office: Control Commission for Germany (British Element), Manpower Division: Registered Files (MP and other Series) 1944–1953, svazky číslo: 171, 750, 765.
- FO 1052: Control Office for Germany and Austria and Foreign Office: Control Commission for Germany (British Element), Prisoners of War/Displaced Persons Division: Registered Files (PWDP and other Series) 1944–1952, svazek číslo: 19.
- FO 1056: Control Office for Germany and Austria and Foreign Office: Control Commission for Germany (British Element), Public Relations and Information Services Division, and U.K. High Commission, Information Services Division: Registered Files (PR, ISC, ISD and other Series) 1945–1955, svazky číslo: 237, 523, 563, 564.
- FO 1060: Control Office for Germany and Austria and Foreign Office: Control Commission for Germany (British Element), Legal Division, and UK High Commission, Legal Division: Correspondence, Case Files, and Court Registers 1944–1958, svazek číslo: 55, 57.
- FO 1067: Foreign Office: High Commissioner for West Germany, Maintenance Directorate: Registered Files 1944–1955, svazek číslo: 65.
- FO 1068: Control Office for Germany and Austria and Foreign Office: Control Commission for Germany (British Element), Welfare Directorate: Registered Files (ZECO, CAO and other Series) 1945–1951, svazky číslo: 58, 68.
- FO 1070: Control Office for Germany and Austria and Foreign Office: Control Commission for Germany (British Element), Zonal Statistics Branch, Central Statistical Office and Related Bodies: Registered Files 1945–1952, svazek číslo: 16.

MAF 83: Ministry of Food: Supply Department: Supply Secretariat 1939–1957, svazky číslo: 2071, 2072, 2073.

PREM 4: Prime Minister's Office: Confidential Correspondence and Papers 1934–1946, svazek číslo: 12/14.

Stadtarchiv Düsseldorf, Düsseldorf, Spolková republika Německo

IV 1522, IV 1590, IV 1686, IV 3298, IV 3300.

Sammlung Kussmann: 4-63-0-1.000, 4-63-0-2.000, 4-63-0-6.000, 4-63-0-7.000, 4-63-0-8.000, 4-63-0-9.000.

Tištěné prameny

Bauer, Wilhelm: Der Gegenwärtige Lebensstandart in Deutschland, in: Cornides, Wilhelm (ed.): Europaarchiv: Zeitgeschichte, Zeitkritik, Verwaltung, Wirtschaftsaufbau, Oberursel 07. 1947 – 12. 1947.

Die Entwicklung der Landwirtschaftlichen Erzeugung Europas nach dem zweiten Weltkrieg, in: Cornides, Wilhelm (ed.): Europaarchiv: Zeitgeschichte, Zeitkritik, Verwaltung, Wirtschaftsaufbau, Oberursel 01. 1948–12. 1948.

Die Weltmächte vor der deutschen Frage, in: Cornides, Wilhelm (ed.): Europaarchiv: Zeitgeschichte, Zeitkritik, Verwaltung, Wirtschaftsaufbau, Oberursel 07. 1946 – 06. 1947.

Fünf-Jahresbericht des Statistischen Amtes der Stadt Düsseldorf 1941–1945.

Jahresbericht des Statistischen Amtes der Stadt Düsseldorf 1947.

Jahresbericht des Statistischen Amtes der Stadt Düsseldorf 1948.

Statistisches Heft der Britischen Besatzungszone: 05/1947, 08/1947, 11/1947, 01/1948, 03–04/1948, 08–09/1948, 12/1948.

Verwaltungsbericht der Landeshauptstadt Düsseldorf vom Zeitpunkt der Besetzung der Stadt 1945 bis zum März 1949.

Prameny vydané tiskem

Birke, Adolf M. – Booms, Hans – Merker, Otto: Akten der Britischen Militärregierung in Deutschland, Sachinventar 1945–1955, München, New Providence, London, Paris 1993.

Bracher, Karl Dietrich – Morsey, Rudolf – Schwarz, Hans-Peter (eds.): Zonenbeirat 1946–1948m Protokolle und Anlagen 1.–11. Sitzung, Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien, Düsseldorf 1993.

Periodika

Neue Rheinische Zeitung (18. července 1945 až 23. února 1946)

Rheinische Post (2. března 1946 až 30. června 1948)

Zimmermann, Volker: Jugendlichen fehlte Kohle, Wäsche und Nahrung, „Die Not frisst um sich“, Rheinische Post, Düsseldorfer Stadtpost, 26. března 1997.

Zimmermann, Volker: Knappe Zuteilung. Schwarzmarkt und Hamstern, Rheinische Post, Düsseldorfer Stadtpost, 26. března 1997.

Zimmermann, Volker: Vor 50. Jahren: Hofgarten-Demonstration der Düsseldorfer. Der Hungerstreik fuhrte Tausende auf die Strasse, Rheinische Post, Düsseldorfer Stadtpost, 26. března 1997.

Internetové prameny

Postupimský protokol, <http://www.mzv.cz/wwwo/mzv/default.asp?id=26324&ido=14070&idj=1&amb=1>, 13. ledna 2006.

Literatura

Abelshauer, Werner: Hilfe und Selbsthilfe. Zur Funktion des Marshallplans beim Westdeutschen Wiederaufbau, in: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 29, 1981, s. 545nn.

Angelis, Jasmin de: Hurra, wir leben noch! Düsseldorf nach 1945, Kassel 2001.

Benz, Wolfgang (ed.): Deutschland unter alliierter Besatzung, Berlin 1999.

Echternkamp, Jörg: Nach dem Krieg. Alltagsnot, Neuorientierung und die Last der Vergangenheit 1945–1949, Zürich 2003.

Eschenburg, Theodor: Jahre der Besatzung 1945–1949. Geschichte der Bundesrepublik Deutschland, Band 1, Stuttgart 1983.

Farquharson, John E.: Landwirtschaft und Ernährung in der Politik der Alliierten 1945–1948, in: Foschepoth, Josef (ed.): Kalter Krieg und Deutsche Frage. Deutschland im Widerstreit der Mächte 1945–1952, Göttingen, Zürich 1985.

Gossel, Daniel: Briten, Deutsche und Europa. Die deutsche Frage in der britischen Aussenpolitik 1945–1962, Stuttgart 1999.

Gries, Rainer: Die Rationen-Gesellschaft. Versorgungskampf und Vergleichsmentalität: Leipzig, München und Köln nach dem Kriege, Münster 1991.

Hennessy, Peter: Never again, Britain 1945–51, London 1992.

Hensel, Walther: 3x Kommunalpolitik 1926–1964. Ein Beitrag zur Zeitgeschichte, Köln, Berlin 1970.

Honzák, František – Pečenka, Marek – Stellner, František – Vlčková, Jitka: Evropa v proměnách staletí, Praha 2001.

Houben, Alfons: Düsseldorf. Stunde null. 1945/1946 – Ende und Anfang, Düsseldorf 1985.

Hüttenberger, Peter: Düsseldorf. Band 3: Industrie und Verwaltungsstadt (20. Jahrhundert), Düsseldorf 1990.

Kettenacker, Lothar: Großbritannien und die zukünftige Kontrolle Deutschlands, in: Foschepoth, Josef – Steininger, Rolf (eds.): Britische Deutschland- und Besatzungspolitik 1945–1949, Paderborn 1985.

Kettenacker, Lothar: Krieg zur Friedenssicherung. Die Deutschlandplanung der britischen Regierung während des zweiten Weltkrieges, Göttingen, Zürich 1989.

- Köchling, Martina: Demontagepolitik und Wiederaufbau in Nordrhein-Westfalen, Düsseldorf Schritten zur Neueren Landesgeschichte und zur Geschichte Nordrhein-Westfalens, Band 40, Essen 1995.
- Küsters, Hans Jürgen – Mensing, Hans Peter: Konrad Adenauer zur politischen Lage 1946–1949. Aus den Berichten des schweizerischen Generalkonzuls in Köln, Franz Rudolf v. Weiss, Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 32, 1984, s. 289nn.
- Mai, Günther, Der Alliierte Kontrollrat in Deutschland 1945–1948. Alliierte Einheit – deutsche Teilung?, Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte, Herausgegeben vom Institut für Zeitgeschichte, Band 37, München 1995.
- Overesch, Manfred – Rüschemschmidt, Heinrich – Schaap, Klaus – Schäfer, Paul – Trabandt, Franz Josef – Vahldiek, Bernd W.: Die Gründung der Bundesrepublik Deutschland, Jahre der Entscheidung 1945–1949, Texte und Dokumente, Hannover 1989.
- Pečenka, Marek – Luňák, Petr a kolektiv: Encyklopedie moderní historie, Praha 1995.
- Pešek, Jiří: Recenze: Volker Zimmermann, In Schutt und Asche. das Ende des zweiten Weltkrieges in Düsseldorf, in: Pešek, Jiří: Německé dějiny optikou recenzenta. Literatura o dějinách německy mluvící střední Evropy 19. a 20. století v recenzích Jiřího Peška z let 1990–2002, Praha 2004, s. 159–165.
- Pešek, Jiří: Recenze: Thomas Schlemmer – Hans Woller (eds.), Bayern im Bund Bd. 1. Die Erschließung des Landes 1949 bis 1973, in: Pešek, Jiří, Německé dějiny optikou recenzenta. Literatura o dějinách německy mluvící střední Evropy 19. a 20. století v recenzích Jiřího Peška z let 1990–2002, Praha 2004, s. 217–223.
- Reusch, Ulrich: Versuche zur Neuordnung des Berufsbeamtentums, in: Foschepoth, Josef – Steininger, Rolf (eds.): Britische Deutschland- und Besatzungspolitik 1945–1949, Paderborn 1985.
- Rothwell, Victor H.: Großbritannien und die Anfänge des Kalten Krieges, in: Foschepoth, Josef (ed.): Kalter Krieg und Deutsche Frage. Deutschland im Widerstreit der Mächte 1945–1952, Göttingen, Zürich 1985.
- Schneider, Ulrich: Nach dem Sieg: Besatzungspolitik und Militärregierung 1945, in: Foschepoth, Josef – Steininger, Rolf (eds.): Britische Deutschland- und Besatzungspolitik 1945–1949, Paderborn 1985.
- Trittell, Günther J.: Das Scheitern der Bodenreform im „Schatten des Hungers“, in: Foschepoth, Josef – Steininger, Rolf (eds.): Britische Deutschland- und Besatzungspolitik 1945–1949, Paderborn 1985.
- Trittell, Günther J.: Hunger und Politik. Die Ernährungskrise in der Bizone (1945–1949), Frankfurt am Main, New York 1990.
- Trudewind, Andrea (ed.): Düsseldorf 1945–1994. 50 Jahre in Daten, Zahlen und Fakten, Düsseldorf 1995.

- Watt, D.: Cameron, Großbritannien, die Vereinigten Staaten und Deutschland, in: Foschepoth, Josef – Steiniger, Rolf (eds.): Britische Deutschland- und Besatzungspolitik 1945–1949, Paderborn 1985.
- Weidenhaupt, Hugo: Kleine Geschichte der Stadt Düsseldorf, Düsseldorf 1983.
- Zentner, Christian – Bedürftig, Friedemann: Das grosse Lexikon des dritten Reiches, München 1985.
- Zimmermann, Volker: In Schutt und Asche. Das Ende des zweiten Weltkrieges in Düsseldorf, Düsseldorf 1995.

Seznam použitých zkratk

ABZ	Americká okupační zóna
BBZ	Britská okupační zóna
CCG/BE	Britská administrativa Spojenecké kontrolní komise
COGA	Britské ministerstvo pro záležitosti Německa a Rakouska
FBZ	Francouzská okupační zóna
GHI	Německý historický institut v Londýně
KPD	Komunistická strana Německa
NRW	Severní Porýní – Vestfálsko
SAD	Městský archiv Düsseldorf
SBZ	Sovětská okupační zóna
TNA	Britský národní archiv, Kew, Londýn
ZECO	Zónový výkonný úřad

Resümee

Die Versorgung der Düsseldorfer Bevölkerung und die Versorgungspolitik in der britischen Besatzungszone 1945–1948

Im Mittelpunkt dieser Forschungsarbeit steht die Versorgung der Zivilbevölkerung in der Britischen Besatzungszone in den Jahren 1945 bis 1948 mit speziellem Blick auf die Lage in Düsseldorf. Zuerst wird die Ausgangssituation in Düsseldorf gleich nach dem Kriegsende und allgemein in der britischen Besatzungszone (BBZ) beschrieben, auch mit Blick auf die Planung der militärischen Verwaltung der britischen Besatzungszone (Whl., zu oft britische Besatzungszone) während des Krieges.

Danach wird die Versorgungslage in Düsseldorf während der Jahre 1945 bis 1948 detailliert beschrieben und es werden auch die damit zusammen-

hängenden Phänomene, wie Arbeitsproduktivität, allgemeiner Gesundheitszustand und die Stimmung der Bevölkerung gegenüber den Okkupanten, analysiert.

In der zweiten Ebene der Arbeit wird die Lage in der „Mikroeinheit“ Düsseldorf mit den Reaktionen und Entscheidungen in der ganzen britischen Besatzungszone und in den britischen Ministerien verglichen. Dabei werden Zusammenhänge zwischen den Versorgungsproblemen in der britischen Besatzungszone (Wahl. Britische Besatzungszone zu oft) und der Entwicklung der britischen Deutschlandpolitik untersucht.

Schon in den ersten Tagen nach dem Ausbruch des zweiten Weltkrieges wurde das Rationierungssystem in Deutschland eingeführt. Eng verbunden mit der Kriegsentwicklung verschlechterte sich langsam auch die Situation der Zivilbevölkerung im Deutschen Reich. Die Menge der offiziell rationierten Nahrungsmittel sank im Zusammenhang mit zunehmender Knappheit der Ressourcen und mit dem Verlust der besetzten Gebiete im Osten, die der brutalen nazistischen landwirtschaftlichen Exploitation unterstellt waren. Während des Krieges kam es aber nie zu einer drastischen Senkung der Rationen.

Erst im März 1945 kam es in Düsseldorf aufgrund der Annäherung der Front zum Zusammenbruch des Verwaltungs- und Versorgungssystems und zum ersten Mal zur Senkung der Rationen auf 1000 Kalorien pro Tag. Auch nach der Eroberung Düsseldorfs durch die amerikanische Armee verbesserte sich die Versorgungslage kaum. Der totale Zusammenbruch der Verkehrs-, Versorgungs- und Verwaltungssysteme beeinflusste die Ernteerträge und die Ausgangslage des Besatzungssystems in der neu eingerichteten Britischen Besatzungszone (BBZ). Bis Ende Sommer 1945 blieben die Rationen auf ungefähr 1000 Kalorien und erst im Herbst kam es zur langsamen Verbesserung der Lage. Die kontinuierliche Knappheit an Versorgungsmitteln, niedrige Ernteerträge und ein gut funktionierender Schwarzmarkt waren zu Nenner für die ersten drei Nachkriegsjahre sowohl in Düsseldorf wie auch in der restlichen britischen Besatzungszone geworden.

Die Kriegsschäden und das totale Chaos am Ende des Krieges und in den ersten Friedensmonaten veränderte das Leben aller Düsseldorfer – fast die ganze Stadt musste nach dem Kriegsende neu erbaut oder saniert werden. In der zerstörten Stadt herrschten schlechte hygienische Verhältnisse und eine katastrophale Wohnungssituation, deren Verbesserung über viele

Jahre andauerte. Noch im Jahre 1948 wohnten Zehntausende Menschen in Bunkern, Kellern und sonstigen Unterkünften.

Dazu kam noch die Knappheit an rationierten Nahrungsmitteln. Die Rationen waren so niedrig, dass sie nicht einmal das banale Überleben vieler Düsseldorfer ohne schwere gesundheitliche Folgen sicherten. Die Jahre 1945 bis 1948 brachten eine sich periodisch wiederholende Winter- und Frühlingskrise und eine Stabilisationsphase im Spätsommer und Herbst. Die Krise im Frühjahr 1947 war am längsten und am schwierigsten. Die Rationen in Düsseldorf sanken bis auf die Grenze von 1 000 Kalorien und teilweise sogar darunter. Erst im Jahre 1948 bereitete die Währungsreform die Basis für eine Verbesserung der Lage.

Die Bevölkerung Düsseldorfs musste nach dem Kriege mehr als drei Jahre mit dermaßen geringen Rationen auskommen, dass das Überleben ohne zusätzliche Selbstversorgung gar nicht möglich gewesen wäre. Der Großteil der Bevölkerung musste sich zusätzlich versorgen, dies war für die Stadtbevölkerung sehr schwierig, da sie keine Anbaumöglichkeit auf den nahe gelegenen Feldern besaß. Insbesondere in dem neu gegründeten Regierungsland Nordrhein-Westfalen und in der ganzen britischen Zone war die Stadtbevölkerung überdurchschnittlich vertreten. Die Düsseldorfer mussten sehr viel Mühe und finanzielle Mittel aufbringen, um an die Nahrungsmittel zu gelangen. Es boten sich mehrere Möglichkeiten an, die Nahrungsmittel zu bekommen: Hamsterfahrten in die, auch weit außerhalb gelegenen, landwirtschaftlichen Gebiete, Eigenanbau auf einer Grünfläche oder Einkauf bzw. Umtausch der Nahrungsmittel auf dem Schwarzmarkt, wo man alles für hohe Preise bekommen konnte. So tauschten viele Familien ihre wertvollen Sachen auf dem Schwarzmarkt in Nahrungsmittel um.

Während der Besatzungszeit hat sich gezeigt, dass die Versorgung der Bevölkerung der Hauptkatalysator fast aller Prozesse war. Sie beeinflusste direkt die Arbeitsproduktivität und auch die Stimmung der Bevölkerung gegenüber Großbritannien. Im Jahre 1946 wurde diese Abhängigkeit sichtbar, als die britische Besatzungszone in einen Teufelskreis geriet. Ohne Verbesserung der Versorgung konnte die Produktion der Wirtschaft nicht steigen und umgekehrt. Dieser Teufelskreis konnte nicht ohne Einmischung externer Akteure – der Besatzungsmächte – überwunden werden. Gleich nach dem Kriegsende war der Zusammenhang zwischen der Versorgung und Arbeitsproduktivität nicht klar, weil die meisten Menschen sich an die ständig verschärfende „Kriegsdiät“ gewöhnt hatten und da-

durch die medizinischen Berichte die schlimme Lage nicht aufwiesen. Nach dem Jahre 1946 verschlechterte sich die Lage rasch. Die Zusammenwirkung der sich fortsetzenden und sich verschärfenden Knappheit an Nahrungsmitteln, die miserable hygienische Situation und der Wohnungsmangel sowie die Knappheit an Brennstoffen in den Wintermonaten führten zum Anstieg von Unterernährung (in einigen Betrieben wurde festgestellt, dass manche 1,80 m große Arbeiter nur 53 kg wogen) und zu einer deutlichen Verlängerung der Zeit der Rekonvaleszenz in den Krankenhäusern. Die allgemeine Schwäche limitierte immer mehr die die Arbeitsproduktivität in der Industrie.

Der tatsächliche Stand der Versorgungslage beeinflusste deutlich die Meinung der Bevölkerung über die Besatzungsmacht Großbritannien. Auch die britischen Besatzungsbehörden in Düsseldorf waren überrascht, wie friedlich die Düsseldorfer Bevölkerung die schlimme Lage erduldeten, obwohl die Stimmung gegenüber den Briten lange Zeit kritisch war und die Besorgung von Nahrungsmitteln fast das einzige Tagesprogramm für die Menschen war. Die Frage „satt zu werden“ wurde zur Kernfrage der damaligen Zeit und des Überlebens. Erst im Jahre 1947 brach wegen der allgemeinen Lage im Ruhrgebiet eine Streikwelle aus und in der gleichen Zeit stieg die Anzahl der ausgeraubten Nahrungsmittelgeschäften und ausgeplünderten Güterzüge.

Die Planung der Besatzung in Deutschland fing in Großbritannien rechtzeitig an, die Planungsstäbe beurteilten die Wichtigkeit der Nahrungsmittelversorgung der Zivilbevölkerung sowohl für allgemeine Bedürfnisse, als auch für das wirtschaftliche System in den besetzten Gebieten falsch. Drei Faktoren waren für die angespannte Lage in der britischen Zone verantwortlich, deren Wichtigkeit erst nach Kriegsende deutlich wurde.

Der erste Faktor war die territoriale Gliederung der britischen Besatzungszone, dabei wurde bei der Planung keine Rücksicht auf die landwirtschaftliche Autarkie der Zone genommen, das wichtigste bei der Planung war die Größe der industriellen Basis und die so weit östlich wie Möglich verlaufende Grenze der Sowjetischen Besatzungszone. Die faktischen Nachteile dieses Kalküls zeigten sich in den ersten Nachkriegsjahren deutlich. *Der zweite Faktor* war die Jahreszeit, in der das Gebiet der britischen Besatzungszone besetzt wurde. Ein großer Teil der Felder wurde durch die Kriegshandlungen bei der Besetzung vernichtet, die Zerstörung der Infrastruktur schnitt die Bauern von ihren Feldern ab und die Befreiung der

Zwangsarbeiter verursachte einen Mangel an Arbeitskräften in der Landwirtschaft. *Der dritte Faktor* war die zu lange herrschende Zeit des Interregnums. Diese Zeit zwischen dem Zusammenbruch des Verwaltungssystems des dritten Reiches und der Neugründung der Besatzungsverwaltung dauerte zu lange und fiel genau in die Zeit der Ernte. Dies ermöglichte, dass große Mengen an Nahrungsmitteln, unbemerkt durch die Behörden, auf den Schwarzmarkt gerieten. Diese drei Faktoren trugen zu der schlimmen Versorgungslage in der britischen Besatzungszone bei.

Die offizielle Höhe der rationierten Nahrungsmittel wurde als politischer, ökonomischer und medizinischer Kompromiss zentral bestimmt. Die Rationen sollten für die Deutschen als besiegte Nation niedriger bleiben als für die anderen Nationen, die Kosten für die Lebensmitteleinfuhren sollten angemessen bleiben, und man rechnete, dass die Menschen einen Teil der Nahrungsmittel aus Eigenquellen gewinnen würden, sodass die medizinische Auswirkung der offiziellen Rationierung sich nicht negativ auswirken würde.

Die Situation in der britischen Besatzungszone konnte nicht von sich alleine gelöst werden und nachdem klar wurde, dass die Probleme der britischen Besatzungszone den ganzen Wiederaufbau Europas behindern könnten, da die gespannte Lage anfangs, vor allem die Kohlenproduktion zu behindern. Dieses Moment überzeugte die Vereinigten Staaten zur Kooperation und zur Beteiligung an der Lösung der Probleme der britischen Besatzungszone.

Die Gründung der Bizone, die in der ersten Intention Amerikas und Großbritanniens ein Barter-Geschäft (Tauschgeschäft) der Nahrungsmittel aus der amerikanischen Besatzungszone (aus den Vereinigten Staaten) und der Kohle (und anderer Produkte) aus der britischen Besatzungszone war, sollte zur Verbesserung der Lage führen.

Das erste Jahr der Bizone (1947) war ein großer Misserfolg. Die Verwaltungsprobleme und Streitigkeiten zuerst zwischen den Behörden der beiden Zonen und später zwischen den verstärkten zentralen Behörden und den Landesverwaltungen beeinflussten die Handlungsfähigkeit der Verwaltung negativ. Die Lage im Jahre 1947 wurde ganz stark durch den langen und kalten Winter beeinträchtigt, der gleichzeitig auch eine Krise in Großbritannien verursachte.

Das Jahr 1948 war für die Bevölkerung in der Bizone schon hoffnungsvoller. Dank der langsamen Eskalation des Ost-West Konfliktes gewann Westdeutschland eine Schlüsselrolle und erhielt dadurch mehr Aufmerk-

samkeit der westlichen Besatzungsmächte und konnte deswegen seine Lage verbessern, während der östliche Teil Deutschlands und Europas langsam unter eine nicht demokratische Herrschaft gerieten. Die Ereignisse im Ostblock (vor allem in der Tschechoslowakei 1948) schreckte die westdeutsche Bevölkerung ab und überzeugte sie über die „guten Absichten“ des Westens in Deutschland. Gleichzeitig wollten die Westalliierten zeigen, dass ihr politisches System besser war und bessere Lebensbedingungen für die Bevölkerung schaffen konnte. Übertrieben kann man sagen, dass sich jetzt die Schlacht der beiden Regime, der Demokratie des westlichen Typs und des Sozialismus in Deutschland auf dem Esstisch abspielte. Nach der Währungsreform kam es zu rascher Verbesserung der ganzen Lage und obwohl das Rationierungssystem erst am Anfang der fünfziger Jahre abgeschafft wurde, sah schon Ende 1948 die Versorgungslage der Bevölkerung mehr als optimistisch aus.